SAMIR AMIN • KÜRESELLEŞMİŞ DEĞER YASASI

Y

Samir Amin

Küreselleşmiş Değer Yasası

Kıyısı Olmayan Marx

Fransızcadan Çeviren: Fikret Başkaya

Y Yordam Kitap

Samir Amin *(1931, Kahire - 12 Ağustos 2018, Paris)*

Mısırlı Marksist iktisatçı, akademisyen ve yazar. Bağımlılık Okulu'nun kurucularından ve önemli figürlerindendir. Eğitimini Paris'te tamamlamış, akademik çalışmalarını da Fransızca vermiştir. Üçüncü Dünya'nın kalkınması üzerine çalışmalarıyla tanınır. Yazarın Yordam Kitap tarafından yayımlanmış kitapları şunlardır:

- *Modernite, Demokrasi ve Din* (2016)
- *Liberal Virüs* (2016)
- *Kapitalizmden Uygarlığa* (2017)
- *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* (2018)
- *Avrupa-Merkezcilik* (2018)
- *Küreselleşmiş Değer Yasası* (2018)

Eserin Orijinal Adı

La Loi de la valeur mondialisée

(Le Temps des Cerises, Paris, 2011)

Küreselleşmiş Değer Yasası

Kıyısı Olmayan Marx

Samir Amin

Fransızcadan Çeviren
Fikret Başkaya

Yordam Kitap: 327 • **Küreselleşmiş Değer Yasası** • Samir Amin
ISBN 978-605-172-302-0 • *Çeviri:* Fikret Başkaya • *Redaksiyon:* Oktar Türel
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Eylül 2018
© Samir Amin, 2014; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

Küreselleşmiş Değer Yasası

Kıyısı Olmayan Marx

İçindekiler

Giriş
Kıyısı Olmayan Marx 9

Birinci Bölüm
Değer Yasasının Temel Statüsü 21
1. Modelin basit açıklaması 23
2. Artık ürünün gerçekleşmesi ve kredinin aktif rolü 35
3. Durağan ücretler varsayımı geçerliyken birikim mümkün müdür? 35
4. Üretim fiyatlarından piyasa fiyatlarına 40
5. Değere vazgeçilemez dönüş 42
6. Kapitalizmin ekonomik yasaları ve sınıf mücadelesi; ekonomi politikten tarihsel materyalizme. 57
7. Değer yasası aşıldı mı? 64

İkinci Bölüm
Faiz, Para ve Devlet Bölümü 68

Üçüncü Bölüm
Toprak Ranti Bölümü 78

Dördüncü Bölüm
Dünya Ölçeğinde Birikim ve Emperyalist Rant 90
1. Fiyatların ve emek gücünün küreselleşmiş hiyerarşisi 93
2. Gezegenin kaynaklarına eşitsiz erişim 102

Sonuç İtibariyle 123

Sonsöz 138

Giriş

Kıyısı Olmayan Marx

1

Marx "bir filozof", "bir tarihçi", "bir iktisatçı", "bir politolog", "bir sosyolog" değil. Bütün bu disiplinlerin en büyük bilgini de değil. Daha da ötede, bütün bu malzemeleri içeren çok disiplinli bir yemek pişirmiş yetenekli bir üniversite üyesi de değil. Zira Marx, daha baştan tüm bunların ötesinde konumlanıyor. Marx, öncelikle reel dünya olmak üzere, modern zamanların radikal eleştirisine girişiyor. Kapitalizmin radikal eleştirisi, meta yabancılaşmasının ve emek sömürüsünün temelini keşfetmeyi gerektirir ve onu mümkün kılar (kaldı ki, bu ikisi de zaten birbirlerinden ayrılabilir değildir). İşte, değer kavramının temel statüsü bu radikal eleştiriyle ortaya çıkar ve sadece o sistemin yeniden üretilmesini sağlayan nesnel yasayı, görüntünün gerisindeki gerçeği kavramayı mümkün kılar. Daha da ötede, söz konusu realiteye dair söylemin, felsefenin, ekonominin, sosyolojinin, politikanın ipliğini de pazara çıkarır. Netice itibariyle radikal eleştiri, her zaman sermaye egemenliğini meşrulaştırmayı amaçlayan söylemi teşhir eder.

Benim için "Marksist olmak", ne kadar eşitsiz bir güçle başlanmış olursa olsun, yine de Marx'ın başlattığı çalışmayı sür-

dürmek demektir. Bu, Marx'da durmak değil, ondan hareket etmektir (bkz. *Kriz/Kapitalizmin krizinden çıkmak mı, yoksa kriz halindeki kapitalizmden çıkmak mı?* s. 195 ve devamı).

Marx bir mürşit değildi. Bir peygamber de değildi; gerçekliğin ve onun okunmasının radikal eleştirisini yapma ihtirasıyla türettiği tüm sonuçlar da onun teorisinin mutlaka "doğru" ve "nihai" şeyler olduğu anlamına gelmezdi. Onun eseri, kapalı bir teori değildi. Marx, kıyısı olmayandı, zira başlattığı radikal eleştirinin de kıyısı yoktu. Her zaman eksikti ve her aşamada kendi kendisinin eleştirisi gerekiyordu (formüle edilmiş Marksizm'in her yeni durumda kendi kendini eleştirme gereği). Bu da demektir ki, reel sistemin yeni bilgi alanlarını ortaya çıkardığı her durumda yeni eleştiri alanlarının açılması doğaldır ve dolayısıyla radikal eleştirinin kendisini durmadan zenginleştirmesi ve derinleştirmesi zorunludur.

Marx bir okuldu. Tarihsel Marksizm okulları onun açtığı yolda, onun izinde oluştu. Birbirleriyle çatıştılar, (kimi zaman şiddete de başvurarak) mücadele ettiler. Tüm teoloji okullarındaki gibi... Tabii, yorumcuları işin doğası gereği "anti-Marksist" sayıldı... Oysa, bir Marksist ancak bağımsız-eleştirel bir Marksist olabilir. Yakın zamana kadar öyle olmak isteyenler her zaman teolojik Marksist okullar tarafından "sapkın" sayılıp, lânetlendiler. Fakat şimdilerde bu tutum, artık eskisi kadar rahatlıkla sürdürülebilecek bir tutum değil ...

Aslında bu nitelikten ötürü, sahnenin önünü işgal eden tarihsel Marksizmleri, -ki bunu ifade etmekten çekinmem- hep "kaba Marksizm" olarak gördüm ve öyle nitelendirdim. Genel bir çerçevede bu kaba Marksizm, iç içe geçmiş iki söylem içeriyor.

Buna göre bir tarafta doğru bir ekonomi bilimi, Marksist ekonomi politik var ki, yetersiz sayılan Ricardocu ekonomi bilimini eleştiriyor ve tamamlıyor, bir de onun mutlak karşıtı olan, ekonomi bilimi olma iddiasına rağmen hiçbir bilimsel değeri olmayan, Neoklasik ideolojik söylem var. Öte yandan bir de toplumların bilimi, tarihsel materyalizm var ki, temel bir önerme üzerine kurulu: Sınıf mücadelesi tarihin motorudur. Ve Marksizmin bu iki veçhesi, bu iki bölümü birbirini tamamlıyor. Ve bu ikisinin bütünlüğü de esinlendikleri ortak yöntemde, diyalektik materyalist felsefede ifadesini buluyor ve somutlanıyor. Buradaki amacımız bu tarz bir Marksizm okumasını reddetmek ve yerine başka bir şeyi koymak değil, sadece kapitalizm dahilinde ekonomik yasaların ve sınıf mücadelelerinin nasıl eklemlendiğini tahlil etmektir.

Kapital'in alt başlığı olan "Ekonomi Politiğin Eleştirisi", "kötü" (Ricardocu) bir ekonomi politiğin eleştirisi ve onun yerine "iyisini" (Marksçı) koymak anlamında değildir. Ama, sözde iktisat bilimi denileni teşhir etmek ve onun gerçek niteliğini ortaya koymaktır. Zira, iktisat bilimi denilen şey, aslında burjuvazinin kendi pratiğine dair bir söylemden ibarettir. Dolayısıyla, sözde iktisat biliminin eleştirisi onun epistemolojik statüsünü reddetmek, sınırlılığını ve yetersizliğini ortaya koymak ve oradan hareketle de sözde bilimin tarihsel materyalizmden bağımsız bir varlığa sahip olduğu algısını mahkûm etmektir.

O halde bizim tezimiz şöyle formüle edilebilir: 1. Tarihsel materyalizm, Marksizmin özünü oluşturur; ve 2. kapitalizmin ekonomik yasaları epistemolojik bir statüye sahiptirler ve tarihsel materyalizme bağımlıdırlar; 3. Kapitalist üretim tarzında ekonomik yasalar, kapitalizm öncesi dönemlerdekinden

farklı bir teorik statüye sahiptirler; 4. Daha doğrusu, ekonomik yasalar sadece kapitalist üretim tarzı için geçerlidir. Bu yüzden de "iktisat bilimi" üretim tarzlarının genel bilimi değildir, ama kapitalist tarzın özel bilimidir; 5. Kapitalizmin ekonomik yasaları nesnel bir varlığa sahiptir; 6. Ve nihayet bu yasalar son tahlilde değer yasası tarafından yönetilirler.

Bize göre ve işte bu yüzden, genel olarak kapitalizm ve özel olarak da dünya emperyalist sistemi dahilinde sınıf mücadeleleri "verili" bir ekonomik temel üzerinde var oluyorlar ve kendi paylarına o temeli değiştiriyorlar.

Bu kitapta formüle edilen, geliştirilen öneriler ve görüşler başlıca şu alanları kapsayacak: 1. Kapitalist üretim tarzında sermaye birikimi (birinci bölümde); 2. Parasal denge ve faiz oranı teorisi (ikinci bölümde); 3. artık ürünün kapitalistler ve toprak sahipleri arasında bölüşülmesi ve toprak rantı teorisi (üçüncü bölümde); 4. Emperyalist sistemde dünya ölçeğinde birikim, emek gücü fiyatı hiyerarşisi ve emperyalist rant (dördüncü bölümde).

2

Erken bir Marx okuyucusu oldum. *Kapital'i*, Marx'ın ve Engels'in Fransızcada mevcut olan diğer eserlerini okumayı sürdürdüm. Üniversite öğrencisi olduğum yıllarda, 1948-1955 arasında dikkatli bir okuyucu olduğumu söyleyebilirim. Aynı şekilde Marx'ın eleştirdiği yazarları (Smith, Ricardo, Bastiat, Say ve başkalarını) da dikkatli bir okumaya tabi tuttum. Tabii sadece üniversitedeki "ekonomi dersleri"yle yetinmedim. Marx'ı ve diğerlerini sadece derslerde sunulan versiyonundan öğrenmedim.

Şüphesiz bu çalışma entellektüel zevkimi tatmin etti ve beni Marx'ın düşüncesinin gücüne de inandırdı. Fakat, eşzamanlı olarak açlığımı tam da gidermiyordu. Zira, kendime "azgelişmişlik"le ilgili temel bir soru soruyordum (ki o zamanlar bu yeni yeni kullanılan bir kavramdı). Bu, çağdaş Asya ve Afrika toplumlarının bir sorunuydu ve onunla ilgili olarak Marx'da bir cevap bulamıyordum. Daha sonra okuduğum, Fransızcada çok geç (ilk defa 1960'da) yayımlanan metinler (*Grundrisse)* de açlığımı gidermemişti.

Marx'ı terk etmek, onu "aşılmış" saymak bir yana, onun eserinin tamamlanmamış olduğun sonucuna varıyordum. Zira Marx, istediği, arzuladığı gibi eserini tamamlayamamış, kapitalizmin "küresel boyut"unu tahliline dahil etmemişti. Öte yandan da politikayla (siyasi iktidar) kapitalist ve kapitalizm öncesi ekonominin sistematik eklemlenme sorununu da yeteri kadar tahlil edememişti. Her ne kadar Fransız devrimlerinin (1848 uğrağından geçerek Büyük 1871'in) parlak tahlilini yapmış olsa da...

Küreselleşmiş kapitalizm realitesinin merkezinde olan (eşitsiz) gelişme, daha üniversite öğrencisi olduğum yıllardan itibaren ilgimi sorunun bu birinci veçhesi üzerine çekiyordu. Doktora tezim (Dünya Ölçeğinde Birikim, 1957) onun tanığıdır. O temel kaygı benim için bir hareket noktasıydı ve geride kalan elli yıl boyunca da çalışmamın birinci önceliği olmaya devam etti. Onun birbirini izleyen aşamalarına burada değinmeyeceğim. Sadece sorunun bütünlüklü bir formülasyonu olan ve 1973'de yayımlanan *Eşitsiz Gelişme* (*Développement inégal*) ile iki başka kitapta, *Değer yasası ve tarihsel materyalizm* (*La loi de la valeur et matérialisme historique*, 1977) ve *Eşitsiz Mübadele* (*L'échange inégal*, 1973)'de ele alındığını hatırlatmakla yetineceğim.

Bu formülasyona ulaşmak için, o iki doğrultudaki düşüncelerimi derinleştirmek üzere doğrudan Marx'ın bizzat bize verdiği harika dersten esinlendim. Önce bayağı iktisadın Marx'dan sonra ve ona karşı üretilen büyük eserlerine yoğunlaştım. Marx'ın "klasik" ekonomiyi ve onun bayağı öncüllerini eleştirirken uyguladığı yöntemin aynısını kullanarak dikkatli bir okumaya giriştim. Ki, bu Böhm Bawerk, Walras ve Keynes dahil, "sübjektivist" yeni ekonominin diğer kurucularını okumayı gerektiriyordu. Bu eleştirel okuma daha önce *Birikim*'in (*Accumulation* - 1957) ilk versiyonunda başlatılmış ve *Eşitsiz Gelişme* ile (*Développement inégal*) sürdürülmüştü. O gün için "Marx'ı okumak", Marx sonrası ve anti-Marksist yeni burjuva iktisadının eleştirel bir okumasını yapmak, onun bayağı, (sözcüğün işlevsel anlamıyla) ideolojik muhtevasını anlamak için gerekliydi.

Marx, yaşadığı dönemde sadece kendinden öncekilerin teorik eleştirisiyle yetinmedi. Onlara karşı düzenli bir ampirik veri yığını da oluşturdu. Ben de aynı yolu izleyerek sadece Marx sonrası burjuva iktisadının eleştirisiyle yetinmedim, onun yaptığı gibi küresel kapitalist yayılma gerçeğine dair sistematik veriler ortaya koymak gerektiğine kani oldum. Söz konusu ampirik veri kütlesinin ilk versiyonunu *Birikim*'de sundum. Onu daha sonra, 1970'li yıllardaki yayınlar için güncelledim. Bu çalışmayı Bandung Dönemi'nin (1955-1980) temsil ettiği, Güney'in birinci "uyanış" yıllarındaki gelişmeleri yakından izleyerek sürdürdüm. Söz konusu ampirik çalışmalarım özellikle dikkatli Japon ve İngiliz okuyucularım tarafından önemsenmişti. Devamı iki yolda ilerleyecekti: Bir yandan kalkınma iktisadı denilen alan ve diğer yandan da piyasa tahlilinin derinleştirilmesi (ve beklentilerin rolünün tah-

lili). Bunlardan ilki bir bütün olarak bana son derecede yetersiz görünmüştü. Zira, "büyümenin zorunlu aşamaları"na gönderme yapıyordu. Bu mekanist ve bayağı görüşün eleştirisini daha Rostow'un eseri (1960) yayımlanmadan üç yıl önce yapmıştım. O zamandan beri ekonomik kalkınma adına büyük kurumlar (Dünya Bankası, "İşbirliği" programları, üniversiteler) tarafından yapılan müdahaleler hiçbir zaman birer saçmalık olmanın ötesine geçemedi...

İkinci yol, bana göre bayağı usavurmayı mantıksal sonuçlarına kadar yürütmek demekti: Gerçekte var olan kapitalizmle uzaktan-yakından bir ilgisi olmayan, "genelleşmiş piyasalar"dan oluşan hayali bir ekonomi inşa etmek. Böyle bir inşa için, *beklentiler* denilen, içi boş ve gerçek dışı bir kavramı merkezi bir konuma getirmek gerekliydi. "Ekonomik teori" tam bir skolastiğe dönüşmüştü. Yapılan şey, Ortaçağ'daki seleflerinin meleklerin cinsiyetine dair yaptıkları tartışmalara benziyordu; onlara göre, bu dünyada olup-biteni anlamak için önce bu soruyu cevaplamak gerekli idi. Şimdiki akım, "ampirik" olduğunu ileri sürerek, öne sürdüğü tezleri devamlı büyüyen, fakat dağınık bir ampirik veri yığını ile bütünleştirerek sunmayı amaç edindi. Bu irdelemelerin zorunlu hale getirdiği matematiksel yöntem elbette bizatihi reddedilemez. Ancak söz konusu yöntemlerin durmadan karmaşıklaşması, bunları kullananların ortaya koydukları soruların saçma ve gerçek dışı karakterini gidermiyor. Aslında "beklentiler"le uğraşmak, tam da meleklerin cinsiyetiyle uğraşmak gibi bir şey...

Ne bayağı teoriye ve onun para-ampirik "uygulamalar"ına karşı yönelttiğim eleştiri, ne de reel olarak var olan küreselleşmiş kapitalizme dair düzenli veriler derleyerek geliştirdiğim karşıt görüşler beni tatmin etmemişti. Zira, bu kadarı eşitsiz

gelişmenin bütünlüklü bir kavranışı için yeterli değildi. Esasen politik/ideolojik/kültürel boyutla, toplumun ekonomik yönetiminin eklemlenmesi, tarihsel materyalist bir okumanın vazgeçilmez ana eksenidir. Daha önce de söylediğim gibi, bu alandaki Marx okumalarımda karşılaştığım ilk önermeler beni şuna inandırdı ki, ilk yapılması gereken şey daha ileriye gitmeye cüret etmektir... Bu amaçla yapmaya çalıştığım şeylerden biri genel bir "haraca dayalı üretim tarzı" kavramı önermek oldu. Haraca dayalı üretim tarzı, kapitalizm öncesi dönemin "ileri" sınıflı toplumlarındaki örgütlenmelerin genel haliydi. Amacım söz konusu toplumlardaki egemen siyasal güç/tabi ekonomi eklemlenmesini bunların kapitalizmdeki zıt eklemlenmesi ile karşılaştırmak ve eski tarihsel toplumlardaki yabancılaşma biçimleri ile modern kapitalist toplumdaki yabancılaşma biçimlerine ilişkin bazı önemli çıkarsamalar yapmaktı. Ve bir yandan da haraççı biçimlerdeki çeşitlilik içinde işleyen ve kapitalizme doğru ilerlemeyi hızlandıran veya yavaşlatan somut çelişkilerin hareketini araştırmaktı. Böylece tarihsel maddecilik çerçevesinde ortaya konulan soruları ekonomik boyutla ilgili sorularla bütünleştirmeye çalıştım. Bunu, *Eşitsiz Gelişme* ile *Değer yasası ve Tarihsel materyalizm'in* okurları gözlemişlerdir.

Benim yaptığım hiçbir zaman bir Marksologun yaptığı değildi. Daha önce söylediğim ve tekrar ettiğim gibi, benim için Marksist olmak, Marx'da durmak değil, Marx'dan ve onun başlıca sürdürücülerinden (Lenin, Mao), tarihsel Marksizmlerin kurucularından hareket etmektir.

Benim çabalarımın ortaya çıkardığı sonuçların ana ekseni "küreselleşmiş değer yasası"nın formülasyonunda somutlanıyor ki, bu yasa bir yandan Marx'ın keşfettiği kapitalizme özgü

değer yasasıyla ve diğer yandan da küreselleşmiş eşitsiz gelişmenin gerçekleriyle uyumludur.

Sahte bir tevazu göstermeye çalışmadan şunu söylemeye cüret etmeliyim ki, "Kıyısı olmayan Marx"ı zenginleştirmeye yönelik çeşitli katkılarım oldu. Özellikle doğanın kavranması ve çağdaş kapitalizmin temel çelişkileri ile bunlarla bağlantılı çatışmaların kapsamı üzerine yaptığım katkılar, taşıdıkları önem itibariyle kayda değer.

"Dağınık" katkılarımda Marx'ın önerilerini "tamamlamakta", dahası "düzeltmekte" tereddüt etmedim. Bu bağlamda sermaye birikiminde kredinin rolüne dair (Rosa Luxemburg'un artık değerin gerçekleşmesi tezine cevap olarak) geliştirdiğim görüşler, artık değerin soğurulmasında Üçüncü Kesim'in büyümesinin etkisi üzerindeki tahlillerim, Marx'ın faiz haddinin oluşması ve toprak rantı teorisine yönelttiğim eleştiriler ve bu konulardaki alternatif önerilerim, bayağı iktisada yönelttiğim eleştiriler zikredilebilir. Bu sorularla ilgili olarak *Eşitsiz Gelişme*'yi referans sayıyorum.

Benim temel katkım *değer yasasından küreselleşmiş değer yasasına geçiş*tir ve emek gücü fiyatının emek gücü değeri etrafında hiyerarşik yapılanması üzerine kuruludur (bu yapılanmanın kendisi de küreselleşmiştir). Doğal kaynaklara ulaşmanın pratik yönetimine eşlik eden bu değer küreselleşmesi, emperyalist rantın temelini oluşturuyor. Ve bu, gerçekte var olan emperyalist kapitalizmin yayılmasının başlıca çelişkisini yönlendiriyor. Sınıfsal ve ulusal planda birbiri üstüne yığılan çatışmaların gerisinde de o var. Bu yüzden de XX. ve XXI'inci yüzyıl tahlili, küreselleşmiş kapitalist/emperyalist sistemin çevresindeki halkların ve ulusların yükselişini ya da "uyanış"ını dikkate almadan mümkün değildir.

Elbette kıyısı olmayan Marx'ı zenginleştiren ve diğer Marksistler tarafından ileri sürülen birçok başka katkı da var. Onları yok saymıyorum; ama bu eser hepsini kapsayacak bir ansiklopedi değil.

3

Kıyısı olmayan Marx'a dair buradaki sunum, esas itibariyle *Tarihsel materyalizm ve değer yasası* adlı eserimin, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni bir baskısı olacak.

Burada o kitapta (1977) ileri sürülen görüşleri büyük ölçüde korudum ve olabildiğince kısa ve anlaşılır şekilde ifade etmeye özen gösterdim.

Başvurulan matematik formülasyonlar okuyucuyu korkutmamalıdır. Eni sonu iki sektöre (veya iki ürüne) indirgenmiş bir sistem ki, orta okul derecesindeki bir öğrenci bile okuyup anlayabilir. Oysa, basit sayısal örnekler anlaşılmayı kolaylaştırır. Kaldı ki genelleştirilmiş modelin bizatihi kendisi de çerçeve içine alınmış halde mevcuttur ve herkese açıktır. İki yerine n sayıda denklemle ve matriks cebri kullanılarak yapılan bir formülasyon sonuçların geçerliliğini hiç değiştirmez (ama matematikçi olmayana okuma güçlüğü çıkarır).

Yeni paragraflar, okurun daha önceki sunuşlarda araştırılmış sorulara dikkatini çekmek için eklenmiştir. Burada yapmaya çalıştığım sentez umarım ki yeterli olacaktır, ama bu elbette okurun daha fazlasına yönelmesine, değindiğim eserlerin ayrıntılı okunmasına engel değildir.

Öte yandan, bu eser, yazarın burada ele alınan argümanların ana ekseni ile (yani değer ve değer yasası ile) doğrudan ilgili olmayan katkılarını tekrarlamamaktadır.

Söz konusu "diğer katkılar" ise şu temaları kapsıyor: 1. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarının birinden daha sonrakine geçiş; bu soru üzerinde tarihsel Marksizmlerin önermelerinden açıkça ayrılıyorum (bu konu ile ilgili olarak bkz. *Eşitsiz Gelişme -Le développement inégal)*; 2. Küreselleşmiş kapitalizmden sosyalizme geçişin önündeki meydan okumalar ki, bu çağımızın en temel politik sorunudur (bu konuya dair tartışmalarla ilgili olarak da *Kriz/kapitalizmin krizinden kurtulmak değil, kriz halindeki kapitalizmden kurtulmak– La crise/sortir de la crise de capitalisme ou sortir du capitalisme en crise)* adlı eserime bakılabilir.

Büyük ölçüde *Değer yasası ve tarihsel materyalizm (La loi de la valeur et le matérialisme historique)* adlı kitabıma dayanan bu eserin tam da zamanında yayımlandığına inanıyorum. *Eşitsiz Gelişme* adlı eserimi tamamlayan bu kitap, küreselleşmiş değer yasasıyla ilgili temel önermelerimi içeriyor. Oysa mevcut kriz, tamamıyla bu yasanın aldığı biçimleri yönlendiren sosyal ve uluslararası ilişkilerin farklı evrim olasılıklarına bağlıdır. Bu ilişkilerin seyri, çağdaş kapitalizmde merkez ve çevre toplumlarındaki sosyal mücadelelerin ve egemen merkez toplumlarla bağımlı çevre toplumları arasındaki mücadelenin birleşik etkisi altındadır. Bu da benim "genelleşmiş, finansallaşmış ve küreselleşmiş oligopollerin geç kapitalizmi" dediğim şeyin tahakkümünü yakından izlemeyi ve tartışmayı gerekli kılıyor.

Birinci Bölüm

Değer Yasasının Temel Statüsü

Marx, *Kapital*'in tüm birinci cildini değer yasasının temellerine tahsis ettikten sonra, ikinci ciltte sıkı bir "ekonomik" tahlile girişiyor. Böyle bir şeye girişirken, "soyut" bir kapitalist sistemde (sermaye) birikiminin mümkün olduğunu göstermeyi ve dinamik denge koşullarını belirlemeyi amaçlıyor.

Marx'ın temsilî örneklerinde sistem, tümü ekonomik alanla ilgili olan bir dizi büyüklük ve oran ile niteleniyor. Bu büyüklük ve oranlar şunlardır: 1. işgücünün ve üretim araçlarının üretim araçları ve tüketim araçları üreten iki kesim arasında bölünümünü, böylelikle emeğin toplumsal dağılımının temelini tanımlayan ve üretim araçları ile tüketim araçlarının *eşzamanlı* üretimini mümkün kılan oranlar; 2. her iki kesimde doğrudan emeğin üretim araçlarını kullanma yoğunluğunu karakterize eden ve üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinin ölçüsü olan oranlar; 3. üretici güçlerdeki gelişmenin hızını ve yönelimini ölçmek üzere, bir aşamadan diğerine geçilirken, (2)'de değindiğimiz oranların geçirdiği evrim; 4. sömürü oranı (artık değer oranı).

Marx'ın sunduğu bir dizi örnekte tüm büyüklükler değer cinsinden verilmiştir. Ama onun bu örneklerden çıkardığı sonuç –yani genişletilmiş yeniden üretimin ekonomik koşulları–

doğrudan üretim fiyatlarından hareketle oluşturulan ve kârı sömürülen emeğin değil, kullanılan sermayenin bir oranı olarak gösteren bir modelden de türetilebilir. Bu çerçevede ve bu sınırlar dahilinde her ikisi de "ekonomik" olan iki akıl yürütme biçimi eşanlamlıdır.

Kurduğumuz (üretici güçlerin gelişmesini dikkate alan) bir genişletilmiş yeniden üretim modeli basitçe şöyle ifade edilebilir:

Aşama 1

Kesim I: üretim araçlarının üretimi

$$1e + ah = pe$$

(Şöyle okuyun: bir birim teçhizat (ekipman) ve hammaddeye uygulanan a saatlik doğrudan emekle p birim teçhizat üretilir)

Kesim II: tüketim araçları üretimi

$$1e + bh = qc$$

(Şöyle okuyun: bir birim teçhizat ve hammaddeye uygulanan b saatlik doğrudan emekle q birim tüketim malı üretilir).

Aşama 2

Üretici güçlerin gelişmesi aynı miktar doğrudan emekle (a ve b) daha büyük teçhizat (ekipman) ve ham madde kullanarak daha büyük teçhizat (ekipman) ve tüketim kütlesi üretmek olarak tanımlanıyor. Şöyle de söylenebilir: eğer, emek verimliliğindeki artış λ ve γ ile ölçülürse, (λ ve $\gamma < 1$):

$$1e + a\,\lambda\, h = pe$$
$$1e + b\,\gamma\, h = qc$$

Bu çok genel biçimsel çerçevede şu sonuçlara ulaşıyoruz:

1. Emek gücü ($a + b$) iki kesim arasında uygun bir tarzda bölüştürülmek kaydıyla, dinamik bir denge mümkündür.

2. Ekipman üretimi miktarındaki büyüme ile ölçülen birikim ritmi istihdam artışı yaratır (bu, bayağı ekonominin vardığı sonucun karşıtıdır).

3. Dinamik denge, bir aşamada üretilen tüketim mallarının o aşamada tüketildiğini varsayar. Bir aşamada üretilen üretim teçhizatının (ekipmanın) da bir sonraki aşamanın başında satın alınması gerekir. Bir aşamada yaratılan artık değer ancak bir sonraki aşamada gerçekleşebildiğinden, dinamik denge, kredinin merkezi ve doğru yönetimini gerektirir.

4. Eğer tüm ekonomi bu iki kesime indirgenirse, dinamik denge ücretlerin λ ve γ'nin bir kombinezonu oranında yükselmesini gerektirir. Artık değer oranı ve sermayenin organik bileşimi λ *ve* γ'ya göre evrilir. Genel olarak kâr oranı istikrarlıdır.

5. Eğer reel ücretler gerekli artışı göstermezse, denge ancak artık değeri verimsiz tarzda tüketecek ve paralel olarak gelişecek üçüncü bir kesimin ortaya çıkması durumunda mümkün olabilir.

1. Modelin basit açıklaması

Bizim modelimiz üretimin teknik ilişkilerini (yani teçhizat (ekipman), doğrudan emek ve çıktıyı) esas alıyor. Örneğin,

$$\text{Kesim I: } 1e + 4h \longrightarrow 3e$$
$$\text{Kesim II: } 1e + 4h \longrightarrow 6c$$

Sabit sermaye girdileri (ekipman) e, doğrudan emek girdileri h ve çıktılar da Kesim I (ekipman) için e, Kesim II (tüketim malları) için c ile gösteriliyor. Görülebileceği gibi, bu örnekte her iki kesimde de organik bileşim aynı.

Emeğin ürününün emek ve sermaye arasında paylaşılma oranının her iki kesimde aynı olduğu varsayılıyor (artık değer oranı aynı). Ücretler de, tüketim malları (c) talebinin yegâne kaynağı varsayılıyor. Başka türlü ifade edersek, emeğe yapılan ödemelerde içerilmiş satın alma gücü ile her ardışık üretim aşaması sonunda II'inci kesimde üretilenin tamamının emildiği varsayılıyor. Buna karşılık artık değerin tamamının da gayrisafi yatırımı (idame yatırımı artı yeni yatırım) finanse etmek amacıyla "tasarruf edildiği" varsayılıyor. Bir üretim aşaması sonunda elde edilen artık değer, bir sonraki üretim aşamasında dinamik dengenin sürdürülmesi için gerekli ekipman (teçhizat) ediniminde kullanılıyor.

Dinamik bir denge için, bir üretim aşamasından diğerine gerçekleşen ilerlemeyi emek verimliliğindeki artış ile tanımlıyoruz (emek verimliliği de çıktının doğrudan emek girdisine bölünmesiyle elde ediliyor). Diyelim ki, bir aşamadan diğerine her iki kesimde verimlilik ikiye katlanıyorsa, ikinci aşamada teknoloji şöyle tanımlanacaktır:

$$\text{Kesim I: } 2e + 4h \longrightarrow 6e$$
$$\text{Kesim II: } 2e + 4h \longrightarrow 12c$$

Bunun anlamı, üretimi ikiye katlamak için aynı miktar emek iki kat fazla ekipman (teçhizat), hammadde, v.b. ye uygulanıyor. Fiziksel organik bileşim ikiye katlanıyor.

O halde bu koşullarda bir aşamadan diğerine denge nasıl sağlanıyor? Varsayalım ki, başlangıçta kullanılabilir emek miktarı ($120h$) ve ekipman stoku ($30e$) verili olsun. Bunların iki kesim arasındaki dağılımları, artık değer oranı ve büyüme hızı (Kesim I'de sermaye teçhizatını yenileyecek düzeyi aşan üretim) arasında eşzamanlı bağımlılık söz konusudur. Örneğin, şöyle bir durum ortaya çıkar:

Aşama 1	Ekipman	Gerekli emek	Artık emek		Ürün
Kesim I	20*e* +	40*h* +	40*h*	→	60*e*
Kesim II	10*e* +	20*h* +	20*h*	→	60*c*
Tamamı	30*e*	120*h*			

Burada birinci aşamada Kesim I'in üretimi ekipmanı yenilemek için gerekli olanın 2 katıdır ve ikinci aşamada üretimi ikiye katlayacak düzeydedir. Üretici güçlerin I'inci ve II'inci kesimler arasındaki 2/3 ve 1/3 oranında dağılımı ve (değişmeyen) %100 lük artık değer oranı (reel ücretler de ikiye katlanmıştır) ile dinamik denge koşulları oluşur ve ikinci aşama şu biçimi alır:

Aşama 2	Teçhizat (ekipman)	Gerekli emek	Artık emek		Ürün
Kesim I	40*e* +	40*h*+	40*h*	→	120*e*
Kesim II	20*e* +	20*h*+	20*h*	→	120*c*
Tamamı	60*e*	120*h*			

Görülebileceği gibi, ücretlerde somutlanan satın alma gücü, 120 saatlik emeğe karşı geliyor (ama gerekli olan 60 saatlik emek) ve birinci aşamada 60*c*, ikinci aşamada da 120*c* satın almaya imkân veriyor. Bu da demektir ki, reel ücretlerin de verimlilik gibi ikiye katlanması gerekiyor. Bir aşamadan diğerine ikiye katlanan ekipman üretimi, bir sonraki aşamada satılabilir. Dikkat edilirse, ekipman miktarındaki artış hızı kullanılacak toplam emek miktarını belirliyor. Bunun tersi söz konusu değil. Bu önemli, zira, (genel olarak bayağı iktisadın, özel olarak da marjinalizmin iddia ettiğinin aksine), sermaye birikimi istihdamı belirliyor. Burada verili-seçili varsayımlar nedeniyle istihdam düzeyi bir dönemden diğerine değişmiyor.

Aktif nüfusun (örneğin doğal hızla) artışı varsayımı altında, birikim hızı tam istihdama imkân vermiyor.

Bize göre bu çok basit model, kapitalist üretim tarzında emek gücünün değeriyle üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi arasındaki nesnel ilişkinin doğasını ortaya koyuyor. Girdilerin toplanmasını mümkün kılan bir ortak paydaya (daha ileriye bakın, "*numéraire*"e) başvurarak, değer hesabının yerine fiyat hesabını koyarak (organik bileşimler her iki kesimde de aynı olduğundan, burada zaten artık değer oranına eşit olan kâr oranının eşitlenmesi yolu ile) ve daha karmaşık varsayımlara (her iki kesimde farklı organik kompozisyonlar ve/veya farklı verimlilik artış oranları) başvurarak kazanılacak hiçbir şey yok.

Örneğin bizim modelimizde dengenin koşullarını homojen bir tarzda formüle etmek mümkündür. Eğer C'nin bir ünitesi 1 Frank, E'ninki 2 Frank ve saatlik ücret de 0,50 Frank ise, aradaki fark artık değerdir (ki, burada kâra eşittir); buradan şu sonuca varılır:

Aşama 1	Ekipman	Ücretler	Artık değer	Ürün
Kesim I	*20e x 2* = 40 F	80h x 0,5 = 40 F	40 F	*60e* x 2 = 120 F
Kesim II	10*e* x 2 = 20 F	40h x 0,5 = 20 F	20 F	60*c* x 1 = 60 F
Tamamı	60 F	60F	60 F	180 F

Bir sonraki aşamada dengenin ima ettiği gibi, eğer fiyatlar sabit kalır, parasal ücretler ve verimlilik ikiye katlanırsa:

Aşama 2	Ekipman	Ücretler	Artık değer	Ürün
Kesim I	40*e* x 2 = 80 F	80*h* x 1 = 80 F	80 F	120*e* x 2 = 240 F
Kesim II	20*e* x 2 = 40 F	40*h* x 1 = 40 F	40 F	120*c* x 1 = 120 F

Doğrulandığı gibi, bir soğurma sorunu (tüketim eksikliği) yok.

Birinci aşamada ödenen ücretler (60 F), bu aşamada üretilen tüm tüketim mallarının satın alınmasına imkân veriyor (o da 60 F). Birinci aşamada üretilen ekipmana (120 F) gelince, kapitalistler tarafından satın alınıyor ve ikinci aşamayı harekete geçirmek üzere kullanılıyor (ikinci aşamada kullanılan ekipmanların değeri de aynı şekilde 120 F'dır). Bu ekipmanların değerinin yarısı birinci aşamadaki üretim kapasitesini harekete geçirirken, birinci aşamada gerçekleşen 60 F'lik artık değerle finanse edilen ikinci yarısı ile ek bir kapasiteyi harekete geçirmek mümkün oluyor...

Bir aşamadan diğerine saatlik ücretler ikiye katlanıyor, Aynı şekilde tüketim malları üretimi de...

Burada bir hususa dikkat çekmek yararlıdır: Bir aşamada üretilen ekipman (teçhizat), onları üreten ekipmanla aynı kullanım değerine sahip değildir. Birinci aşamada devreye sokulan 20*e* ile aynı mahiyette 60*e* üretilmez, ama yeni tip bir 60*e* üretilir. Örneğin buhar makinasıyla daha fazla buhar makinası üretilmez, ama daha fazla elektrik motoru üretilebilir. Aksi takdirde, nasıl olup da aynı tür ekipmanla bir sonraki aşamada verimliliğin iki katına çıktığı anlaşılamazdı... Eğer ekipmanlar aynıysa etkinlik aynı kalır; yani aynı ekipman/doğrudan emek ilişkisi sağlanır. Eğer aynı miktar doğrudan emekle iki kat fazla değerli ekipman kullanıp, iki kat fazla nihai ürün elde ediliyorsa, bu ekipmanın farklılığının, yeniliğinin ve daha yüksek etkinliğinin sonucudur.

Bu gözlem bize genişletilmiş entansif birikim modeli ile ekstansif birikim modeli arasındaki ayrımı gösteriyor.

Ekstansif yeniden üretim durumunda, aynı tür ekipman daha fazla miktarda üretilebilir (bu genişletilmiş ekstansif birikim, üretim artışına paralel işgücü kullanımını gerektirir).

Yukarda sözünü ettiğimiz entansif modelde (ki, daha ilginçtir) aynı durum söz konusu değildir.

Belirtelim ki, artık değerin gerçekleşmesi, kredinin zorunlu olarak devreye girmesini gerektirir. Birinci aşamanın başında kredi sistemi kapitalistlere 120 F kredi sağlar, kapitalistler de 60 F ile ekipman satın alırlar ve 60 F'ı da işçilere ücret olarak öderler. İşçiler de o 60 F ile tüketim malları satın alırlar. Birinci aşamanın sonunda kapitalistler tüketim malları satışından 60 F kazanırlar, eskiyen ekipmanı yenilemek için de 60 F'ı da karşılıklı ekipman satışından elde ederler. 120 F avansı geri öderler. Fakat bir sonraki aşamada genişleme için gerekli ilave ekipmanı da satın alabilmek üzere 240 F'lık yeni kredi almaları ve bu aşamanın sonunda onu da ödemeleri gerekir; ve bu böylece sürüp gider... Burada "mahreçler sorunu"nda kredinin rolüne dair Rosa Luxemburg'a cevap olarak ileri sürdüğümüz argümanla buluşuyoruz. Tabii, sabit parasal ücretler, düşen fiyatlar ve artan reel ücretler şeklinde bir akıl yürütme de pekâlâ mümkündür.

Genişletilmiş birikimin genel modeli

Sistemin parametreleri

Reel ücretleri (ve artık değer oranlarını) üretici güçlerin gelişme hızına (ritmine) bağlayan çok genel bir sistem oluşturacağız.

Her kesim (I'inci kesim üretim araçları E'yi ve II'inci kesim de tüketim araçları C'yi temsil etmek kaydıyla) her aşama için şöyle bir değer eşitliği oluşturuyor:*

Aşama 1

$$\text{Kesim I: } e + a = pe$$
$$\text{Kesim II: } e + b = qc$$

Burada e bir birim ekipmanı (teçhizatı), a ve b de o teçhizatı harekete geçirmek için gerekli doğrudan emek miktarlarını, p ve q de, sırasıyla, elde edilen ekipman ve tüketim malı miktarlarını ifade ediyor.

Bu iki parametre çifti a, b, p, q teknolojik sistemi tanımlıyor, e ve c ekipman ve tüketim birimlerinin denge fiyatlarını belirliyor.

Teknik ilerleme (1'den küçük olan) λ ve γ parametreleri tarafından tanımlanıyor ve bunlar sonraki aşamalarda üretim sistemini belirliyor. Şöyle:

Aşama 2

$$\text{Kesim I: } e + a\lambda = pe$$
$$\text{Kesim II: } e + b\gamma = qc$$

Aşama 3

$$\text{Kesim I: } e + a\lambda^2 = pe$$
$$\text{Kesim II: } e + b\gamma^2 = qc, \text{ ve saire ...}$$

$a + b$'den az, toplam $a\lambda + b\gamma$ miktarında emek ile uygun ekipman sağlanarak eşit miktarda üretim yapılabilir.

Her eşitliğin birinci elemanı üretim sürecinde kullanılan sabit sermaye değerini gösteriyor, E fiziksel ekipman birimine indirgenmiş olarak, e birim değerinde; ($e1, \neq e2, \neq e3$, vs.). İkinci eleman

* Aşağıdaki iki eşitlikte (daha önceki benzer bağlantılarda h simgesiyle gösterilen bir saatlik doğrudan emeğin değer ürünü 1'e eşit varsayılmıştır (krş. Amin, S. (2010), *The Law of Worldwide Value*, New York: Monthly Review Press, s. 55-57). *-çev.*

da, her aşamada ve her kesim için *a, b, aλ, b γ, vs...* ile ölçülen doğrudan fiziksel çalışmayı (gerekli emek ve artık emek) temsil ediyor.

Her kesimin fiziksel üretimi de sırasıyla *p* ve *q* ile gösteriliyor: *p* ve *q*'nün tahmini birim değeri *e* ve *c* (ve aynı minval üzere, *c1, ≠ c2, ≠ c3...* vs).

Sistem üç parametre çifti (*a, b, p, q, λ, γ)* ve 2 bilinmeyen (*e ve c)* içeriyor ve bu parametreler her bir aşamayı temsil eden denklem çiftlerinde yer alıyor. *a* ve *b* parametreleri üretim sürecinde emeğin fiziksel yoğunluğunu ifade ediyor (onların tersi de organik bileşimle bağlantılı). *p* ve *q* parametreleri her kesimde bir birim E ekipmanı kullanılarak elde edilen fiziksel üretimi, *λ* ve *γ* parametreleri de her kesimdeki teknik ilerleme hızını (ritmini) temsil ediyor. Şüphesiz, *λ* ve *γ* 1'den küçüktür; zira teknik ilerleme daha az doğrudan emekle birim ekipman başına daha büyük fiziksel üretime imkân verir.

Birim fiyatların belirlenmesi

Eşitliklerden *e* ve *c* çiftleri elde edilir:

$$e_1 = \frac{a}{p-1} \qquad c_1 = \frac{a+b(p-1)}{q(p-1)}$$

$$e_2 = \frac{a\lambda}{p-1} \qquad c_2 = \frac{a\lambda+b\gamma\,(p-1)}{q(p-1)}$$

$$e_3 = \frac{a\lambda^2}{p-1} \qquad c_3 = \frac{a\lambda^2+b\gamma^2\,(p-1)}{q(p-1)}$$

Eşitliklerin gösterdiği gibi, ekipmanlar ve doğrudan emek sayesinde ekipmanlar üretildiğinde, I. kesimde verimlilik artışına paralel olarak bir aşamadan diğerine birim fiyatlar küçülüyor. Buna karşılık, aynı şekilde ekipmanlar ve doğrudan emekle üretilen tüketim mallarının birim fiyatları *c* de λ ve γ'nin kombinezonu olan bir ritme uygun biçimde düşüyor.

Genişletilmiş yeniden üretim eşitlikleri

Ekipmanlar E, birinci aşamada I. ve II. Kesimler arasında n_1 ve 1-n_1 oranlarında dağılıyor, devamındaki ikinci aşamada oranlar n_2 ve 1-n_2 biçimini alıyor, v.b... *a*, $a\lambda$ ve *b*, $b\gamma$ elemanları da artık değer ve ücretler olarak ayrışırlar. e ve c fiyatlar sisteminde S_1 ve S_2, birinci ve onu izleyen ikinci aşamadaki parasal ücretleri ve K da oransallığı temsil ediyor.

Dinamik dengede üretim sistemi, λ ve γ ilerleme ritmi veri iken şöyle yazılabilir:

Aşama 1

Kesim I:

$$n_1 e_1 + n_1 a S_1 + n_1 a(K - S_1) = n_1 p e_1$$

Kesim II:

$$(1 - n_1) e_1 + (1 - n_1) b S_1 + (1 - n_1) b(K - S_1) = (1 - n_1) q c_1$$

Aşama 2

Kesim I:

$$n_2 e_2 + n_2 a S_2 \lambda + n_2 a(K - S_2)\lambda = n_2 p e_2$$

Kesim II:

$$(1 - n_2) e_2 + (1 - n_2) b S_2 \gamma + (1 - n_2) b(K - S_2)\gamma = (1 - n_2) q c_2$$

Sözkonusu olan, üretim fiyatı olarak değil, değer olarak ifade edilen bir sistem, zira, bir kesimden diğerine artık değer oranı aynı.

Genişletilmiş yeniden üretimde dinamik dengenin oluşması iki koşulun yerine gelmesini gerektirir:

1. Her aşamada (her iki kesimde de) ödenen ücretler toplamı, o aşamada üretilmiş tüm tüketim mallarının satın alınmasına imkân vermelidir;

2. Bir aşamada yaratılan artık değer (her iki kesimde) bir sonraki aşamada devreye sokulacak tüm ekipmanları satın alabilmelidir.

Dinamik denge, tüketim araçlarının arz ve talebinin eşitliğini gerektirir ve şöyle yazılır:

Aşama 1

$$n_1 a S_1 + (1 - n_1) b S_1 = (1 - n_1) q c_1$$

Aşama 2

$$n_1 a\lambda S_2 + (1 - n_2) b\gamma S_2 = (1 - n_2) q c_2$$

Ekipman mallarının arz ve talebinin eşitliği de aşağıdaki gibi yazılır:

Aşama 1 $n_1 p e_1 = e_2$

Aşama 2 $n_2 p e_2 = e_3$

Parasal ücretler S de parametrelerin bir fonksiyonu olarak şöyle ifade edilir:

$$S_1 = \frac{(1 - n)\,[a+b\,(p-1)]}{(p - 1)\,[an+b\,(1 - n)]}$$

$$S_2 = \frac{(1 - n)\,[a\lambda+b\gamma\,(p-1)]}{(p - 1)\,[a\lambda n+b\gamma\,(1 - n)]}$$

$n = \frac{\lambda}{p}$ olmak üzere ($n_1 = n_2 = n_3$, v.b.)

Reel ücretler $S'_1 = \frac{S_1}{c_1}$ ve $S'_2 = \frac{S_2}{c_2}$ şu şekli alır

$$S'_1 = \frac{(1 - n) q}{an+b\,(1 - n)}$$

$$S'_2 = \frac{(1 - n)\,q}{a\lambda n+b\gamma\,(1 - n)}$$

Doğrulandığı gibi, S'2 > S'1 dir (zira pay değişmiyor, ama payda bir aşamadan diğerine küçülüyor). Bu yüzden, dinamik denge λ ve γ verimlilik artış hızlarının bileşkesi ölçüsünde bir reel ücret artışını gerektirir.

Burada tanımlanan genel modelin kullanımı, farklı yönlerde sürdürülebilir. Özellikle, sermayenin organik bileşimlerinin ve (denge denklemlerinde tanımlanan öğelerden elde edilen artık değer/ücret oranı ile ölçülebilen) artık değer oranlarının, ya da (üretimden çıkan artık değeri onu elde etmek için kullanılan ekipmanların değerine oranlayarak bulunan) kâr oranlarının nasıl evrildikleri sorgulanabilir.

O zaman, verimlilik artışının I. Kesimde daha hızlı olduğu durumda ($\lambda>\gamma$) organik bileşimin ve artık değer oranının yükseldikleri, tersine, verimlilik artışının II. Kesimde daha hızlı olduğu durumda ($\gamma>\lambda$) bunların düştükleri görülecektir. Dolayısıyla, organik bileşimle artık değer oranı aynı yönde değiştiğinden, dinamik dengedeki kâr oranı durağanlığa doğru gidecektir; çünkü dinamik arz/talep dengesinin gerektirdiği artık değer oranı hareketi, tam olarak verimlilik artış oranları arasındaki ilişki tarafından belirlenen organik bileşimin hareketini telafi etmelidir.

Sayısal Uygulama

Aşağıda altı durum söz konusu ediliyor:

Durum 1: Her iki kesimde organik bileşim ($a=b$) ve verimlilik artış hızları da eşit ($\lambda=\gamma$).

Durum 2: İki kesimde organik bileşim eşit değil ($a\neq b$); fakat verimlilik artışı hızları eşit ($\lambda=\gamma$).

Durum 3: Organik bileşim eşit ($a=b$), fakat verimlilik artışı hızları eşit değil ($\lambda>\gamma$).

Durum 4: Bir önceki durumdakinin tersi varsayım ($\lambda<\gamma$).

Durum 5: Üçüncü durumun sınırlı hali. Verimlilik artışı ikinci kesimle sınırlanıyor ($\lambda=1$ ve $\gamma = ½$)

Durum 6: Dördüncü durumun sınırlı hali. Verimlilik artışı birinci kesimle sınırlanıyor ($\lambda = ½$ ve $\gamma = 1$)

Aşağıdaki tablo, dinamik denge probleminin çözümüyle ilgili farklı varsayımların sonuçlarını özetliyor.

Durum	1	2	3	4	5	6
Parametreler						
a	4	4	4	4	4	4
b	4	8	4	4	4	4
p	3	3	5	5	30	3
q	6	10	6	6	1	6
λ	0,5	0,5	0,75	0,5	1	0,5
γ	0,5	0,5	0,5	0,75	0,5	1
Fiyatlar						
e_1	2	2	1	1	0,14	2
e_2	1	1	0,75	0,5	0,14	1
c_1	1	1	0,83	0,83	4,14	1
c_2	0,5	0,5	0,46	0,58	2,14	0,83
Oran						
n	0,17	0,17	0,15	0,10	0,03	0,17
Parasal ücretler						
S_1	1,25	1,14	1,06	1,13	1	1,25
S_2	1,25	1,14	1,09	1,09	1	1,14
Reel ücretler						
S'_1	1,25	1,14	1,28	1,35	0,24	1,45
S'_2	2,50	2,28	2,37	1,86	0,47	1,96

2. Artık ürünün gerçekleşmesi ve kredinin aktif rolü

Genişletilmiş yeniden üretimin bu genel şemasından çok önemli bir ilk sonuç çıkarabiliriz: Dinamik denge, kapitalistlerin bir sonraki aşamada gerçekleştirecekleri geliri elde etmelerini mümkün kılacak, hizmetlerine sunulmuş bir kredi sistemini gerektirir. Bu gösterim, Marksist para teorisinin statüsünü ortaya koyar ve (miktar teorisine karşı olan) Marksist önermeye tam içerik kazandırır: para arzı, para talebine (yani sosyal gereksinime) uyum gösterir ve bu sosyal gereksinim, birikim koşulları ile bağlantılıdır. Tabii bu önermenin önemi, teorik alanda Marx'ı izlemeye cüret etmeyip, metin yorumlamakla yetinenlerin gözünden kaçar. Bundan başka, birikim teorisiyle kredi sistemini böylelikle bütünleştirmek, Rosa Luxemburg'un ortaya attığı "pazar sorunu"na da yegâne cevaptır.[1]

3. Durağan ücretler varsayımı geçerliyken birikim mümkün müdür?

Şimdi "Reel ücretlerin verimlilikler gibi artmadığı, örneğin saat başına reel ücretlerin yükselmediği durumda, dinamik denge mümkün mü?" sorusunu inceleyebiliriz.

Bu probleme sadece iki grup matematik çözüm mümkün: Birincisi saçma (absurde), Tugan Baranovski'nin sunduğu çözüm, diğeri de artık değerin tüketimini devreye sokan reel çözüm.

---

1 "Piyasalar"la ilgili tartışmaya ilişkin olarak bkz. Lenin, *Ekonomik romantizm* (Romantisme économique). Piyasa (pazar) sorunuyla ilgili: Rosa Luxemburg, Sermaye Birikimi (*Accumulation du capital*; dönemin tartışmalarının tam bibliyografyası); Tugan Baranovski, (*Les crises industrielles en Angleterre;* birinci Almanca baskı, 1901). Benim bu tartışmaya katkım için de *Le Développement inégal*, s. 146 ve devamına bakılabilir...

Piyasalar ve konjonktür çevrimleriyle ilgili tartışmalara katılan Tugan Baranovski, XX. yüzyılın başında reel saatlik ücretlerin durağan olduğu durumda da bir aşamadan diğerine dinamik dengenin mümkün olduğunu ileri sürmüştü. Verimlilik artışı sonucu her aşamada artan miktarda üretilen ilave ekipman, bir sonraki aşamada birinci kesim tarafından başka ekipmanlar üretmek için kullanılır, ve bu öylece devam edip gider. Buna karşılık ikinci kesimin genişleyebilmesi için emek kullanımının nicel olarak genişlemesi gerekir, zira saatlik reel ücretler sabit kalmaktadır. Bizim örneğimizdeyse bir aşamadan diğerine ve her iki sektörde de verimlilik ikiye katlanıyor. Şöyle:

Aşama 2

Kesim I	:			
50*e*	+	100*h (25h, 75h)*	→	150*e*
Kesim II	:			
10*e*	+	20*h (5h, 15h)*	→	60*c*
Birlikte	:	120*h (30h, 90c)*		

Aşama 3

Kesim I	:			
137.5*e*	+	137,5*h (17,5h, 120h)*	→	412,5*e*
Kesim II	:			
12,5*e*	+	12,5*h (1,5h, 11h)*	→	75*c*
Birlikte:				
150*e*		150*h (19h, 131h), vs...*		

Birinci aşamada üretilen 60*e*, ikinci aşamada 120*h* doğrudan emek gerektirir. Reel ücretler sabit kalmışken, ikinci aşamada emeğin 60*c* 'lik satın alma gücüne dek üretmek için de

sadece 10*e* *ve* 20*h* tutarında doğrudan emek yeterlidir. İlave ekipman da (50*e*) 150*e* üretmeyi mümkün kılar. Üçüncü aşamada bu ekipmanlar 150*h*'lik emek kullanımı gerektirir ki, bu da Kesim II çıktısının 75*c*'ye çıkması demektir. 75*c*'nin üretimi ise sadece 12.5*e* ve 12.5*h* gerektirir. Reel ücretlerin durağanlığına rağmen bir aşamadan diğerine denge gerçekleşmiş, her kesimde bir aşamadan diğerine üretkenlik ve sermayenin fiziksel organik bileşimi ikiye katlanmıştır. Denge, üretici güçler dağılımının I. Kesim lehine çarpıklaşması ve artık değer oranının artmasıyla aşağıdaki gibi gerçekleşir:

	Aşama 1	Aşama 2	Aşama 3
Organik bileşim	30*e*/120*h*	60*e*/120*h*	150*e*/150*h*
(Endeks)	100	200	400
Kesim I'de verimlilik	60*e*/80*h*	150*e*/ 100*h*	412,5*e*/137,5*h*
Endeks	100	200	400
Kesim II'de verimlilik	60*c*/40*h*	60*c*/20*h*	75*c*/12,5*h*
Endeks	100	200	400
Dağılım I/I +II	2/5	5/6	0,91
Artık değer oranı	%100	%300	%690

Bu "geçişler silsilesi" çözümü saçmadır; zira, ekipman/tüketim dengesi bir aşamadan bir sonrasındakine geçişte gerçekleşmelidir, yoksa ilânihaye ertelenecek bir şey değildir. Eğer her bir aşama ekipmanın olgunlaşma süresine denk geliyorsa, o süre de yatırım kararlarının "planlanmasıyla" uyumlanmalıdır. Bir aşamada ekipmanın üretilebilmesi için, o ekipmanla üretilen tüketim mallarının bir sonraki safhada satılabilmesiyle mümkündür. Ve eğer saatlik ücretler artmazsa, durağansa, daha ikinci aşamada aşırı üretim krizi kaçınılmazdır. O zaman da birinci aşamada üretilen ekipmanlar kullanıma soku-

lamaz ve kullanılan kısmı da sınırlı istihdam yaratabilir. İşte Keynes'in ve "Büyük Buhran"ın sorunu buydu. Makina arızalanmıştı (kullanılabilir ekipman ve işsizlik) ve ancak ücretler artırılarak yeniden çalıştırılabilirdi...

Şaşırtıcı gelebilir, ama reel kapitalizmde saçma görünen Tugan Baranovski'nin önerdiği çözüm, planlı devletçilik durumunda kapitalizmin kârlılığını ve yatırım kararlarını yönlendiren tüketim ufkunu sürekli öteleyerek mümkündür. Bu, Stalin dönemi Sovyet sisteminde böyleydi.

Elbette artık değerin tüketildiği durumda söz konusu saçmalık aşılabilir. Gerçi bizim basit şemamızda artık değerin tamamının "tasarruf" edildiği varsayılıyor; ama eğer onun belirli bir kısmının tüketildiği varsayılırsa, dengelerin niteliğinde bir şey değişmez. Eğer, saatlik reel ücretler durağansa veya verimlilikten daha yavaş bir hızla artıyorsa, o zaman dinamik dengenin oluşabilmesi için artık değerin giderek büyüyen bir parçasının başka türlü tüketilmesi gerekir.

"Üstesinden gelinemez" bir çelişki ("genel kriz", kapitalizmin felaketli çöküşü tezleri, v.b.) söz konusu olmadığından, krizi atlatmak için farklı alternatifler mümkündür. Bunlar kapitalizm dahilinde çözümler olabilir (ki, bu sistemin temel karakteristiklerinin korunması demektir), ya da kapitalizmi aşmaya yönelik sosyalist çözümler...

Kapitalizm dahilinde benim sorduğum sorunun cevabı aşağıdaki üç çözümden biri olabilir:

Birinci "çözüm" (artık değerin önemli bir bölümünün kapitalistler tarafından tüketilmesi) "doğal" değildir; zira kapitalistler arasındaki rekabet "tasarrufu" dayatır. Dolayısıyla sistemin kapitalist üretim tarzının temel özelliklerini yansıtan ideolojisi, öyle bir şeye karşıdır.

İkinci "çözüm", sistemin çelişkiyi aşmak için kendisinin bir şey keşfetmesi olabilir. İşte, tekelci rekabet, "satış maliyetlerini" üretim maliyetine dahil etmek ve, Chamberlin ve Joan Robinson'un çok önceden beri yazdıkları gibi, üçüncü sektörde (tertiaire), parazit/israfçı yöntemleri devreye sokmak[2]. Bu Baran ve Sweezy'nin de gördükleri gibi, sistemin kendiliğinden ürettiği çözümdür.

Üçüncü "çözüm", artığı emmek için devletin aktif müdahalesini gerektirir: İşte, sivil ve askerî kamu harcamaları, v.b... Baran'ın[3] büyük sezgisi, bundan böyle dinamik dengenin iki kesimli "saf" modelde artık mümkün olmadığını görmesiydi. Denge ancak üç sektörlü yeni bir modelde mümkündür; üçüncü sektör de artığın daha büyük bölümünün tüketicisi olan devlettir. Gerçeği kavramada önemli olan bu tahlil, artık değerden daha geniş ve doğrudan üretken emeğin verimliliğine gönderme yapan bir kavramın kullanılmasını gerektiriyordu. O kavram da *artık* olabilirdi...

Bu "çözümler"in, özellikle de üçüncünün devreye girmesi, emek gücünün nesnel statüsünü ortadan kaldırır mı? O statüyü ekonomistçe yorumlayanlar için sorunun cevabı evettir. Fakat, gerçek dünyada bu "çözümler" bize sadece öznel/nesnel güçler diyalektiğinin varlığını hatırlatır. Zira, devlet müdahalesi ona bir anlam katan sınıf mücadelesinin çerçevesine yerleştirilmelidir. Diyalektik, otonom unsurların yan yana gelmesi demek değildir. Sınıf mücadelesi burada şematize ettiğimiz tüm görünüm zenginliğine rağmen mutlu bir tesadüf eseri olarak den-

2 E. H. Chamberlin, *The Theory of Monopolist Competition,* Boston 1931; Joan Robinson, *Imperfect Competition, Londra 1935*; Baran ve Sweezy, *Le Capitalisme monopolistique,* Maspero, 1968.

3 P. Baran, *L'Économie politique de la croissance,* Maspero 1964; H. Magdoff, *L'age de l'impérialisme,* Maspero 1970.

genin nesnel gereklerini açığa çıkarmaz. Zira, sınıf mücadelesi nesnel koşulları değiştirir. Model zorunlu olarak tek yanlıdır; ama gerçek öyle değildir. Dolayısıyla, sınıf mücadelesinin sonuçları "model"in koşullarını değiştirir: kaynakların tahsisini, büyüme ve verimlilik oranını, v.b. etkileyerek... Nesnel koşullar ve öznel güçler karşılıklı olarak birbirini etkiler.

Son bir gözlem: Bizim dinamik denge tahlilimiz kâr hadleri eğilimi üzerindeki varsayımları dikkate almadı. Burada "kâr hadlerinin düşme eğilimi yasası" tartışmasına girmeyeceğim. Paul Sweezy'nin ardından ben de, kendi payıma, bu soruna dair Marx'ın metinlerinin ötesine giden bazı düşünceler ileri sürmeye cüret etmiştim. Bu bağlamda, kâr oranlarının seyri ile ilgili olguların somut bir tarihsel çerçeveye yerleştirilebileceğini, bu çerçevenin Marx'ın düşünce tarzına uygun bir biçimde modellenen iki kesimdeki verimlilik artış hızı göstergelerinin (yani λ ve γ'nın) özel bir kombinasyonu ile karakterize edilen ardışık gelişme aşamalarını tanımlayabileceğini ileri sürmüştüm.

4. Üretim fiyatlarından piyasa fiyatlarına

Eğer parçalanmış sermayeler arasındaki rekabet, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünü açıklamayı mümkün kılıyorsa, üretim fiyatlarının piyasa fiyatlarına dönüşümünü açıklayacak bir dizi faktörü de şimdi dikkate almamız gerekecek.

Burada dikkate alınması gereken unsurlardan birincisi, liberal "rekabet" varsayımını yerle bir eden oligopollerin varlığıdır. Marx'ın, onun ardında da Braudel'in (*Les Défis de la mondialisation*, s.131-145), gösterdikleri gibi, gerçekte var olan kapitalizmi temsil eden bu oligopoller, küresel artık değerin önemli bir kısmına tekelci rantlar biçiminde el koyarak, haki-

miyetleri altındaki şirketlerden daha yüksek kâr oranları sağlıyorlar. Bu tahlili sürdürerek, şu tezi ortaya attım: Bugünün çağdaş kapitalizmi eriştiği sermaye merkezileşmesi ile ilk defa, kolektif emperyalizmin (ABD, AB ve Japonya üçlüsünün) temelini oluşturan genelleşmiş, finansallaşmış tekeller kapitalizminden söz etmeyi mümkün kılıyor (bkz. *Au-delà du capitalisme sénile,* s. 63 ve devamı). Şüphesiz, Kautksy ve onun "süper-emperyalizm" teziyle –haksız bir biçimde– özdeşleştirilmekten korktukları için çok az Marksist buna cüret edebildi.

Piyasa fiyatlarının oluşmasıyla ilgili ikinci belirleyici eleman, para standardı işlevlerinin teorik tahlilini devreye sokmayı gerektiriyor. Bu konuda Marx, "meta/para standardı" (altın) ve kredi aracılığıyla para yaratma/yok etme eklemlenmesi üzerine önemli görüşler geliştirmişti. Ben de, madeni para standardının toptan terk edildiği koşullarda bu soruna dair bazı tezler ileri sürdüm (bkz. *Le Développement inégal,* s. 74-76). Sorun şu ki, insan toplumlarına musallat olan yabancılaşma – özellikle de kapitalizme özgü meta yabancılaşması– her zaman bir "fetiş"e ihtiyaç duydu... Son tahlilde altın, bizim "modern" dünyamız için de önemli olmaya devam ediyor. Örneğin –şimdilerde olduğu gibi– birikim krizi dönemlerinde...

Dağınık/birbirini tutmayan üçüncü grup unsurlar da, gözlenen piyasa fiyatlarının oluşmasında etkilidir. Bunlar genel konjonktürü tanımlayabilir (kolay büyüme zamanları veya sermaye rekabetinin sertleştiği zamanlar), veya özel konjonktür anları ("yeni" ürünler karşısında genişleme potansiyeli aşınmış ürünler) ile ilgili olabilir.

Bayağı iktisadın dayanağı ve sadece Anglo-Sakson kültürlerde değil, başka yerlerde de hâkim öğreti olan mutlak ampirizm, anlık gerçeğin (fiyatlarda olduğu gibi) doğrudan

gözlenmesinden hareketle ekonomik yaşamı anlamaya yarayan "yasalar"ın türetilebileceğini ileri sürüyor. Sraffa modeli üzerinde aşağıdaki incelememizin göstereceği gibi, onun başarısızlığı sermayenin faaliyetlerine meşruluk kazandırmaya dönük bir söyleme indirgenmiş olan bayağı iktisadın ideolojik karakterini açıkça teşhir etmektedir.

5. Değere vazgeçilemez dönüş

Değer yasası ne diyor? Meta olduklarında ürünler bir değere sahiptir, bu değer ölçülebilir, o ölçü de metaları üretmek için sosyal olarak gerekli, soyut emek miktarıdır; bu miktar da üretim sürecinde kullanılan doğrudan ve dolaylı (aktarılmış) emek miktarlarının toplamıdır. Dolayısıyla, meta kavramı ve bu şekilde formüle edilen değer yasasının varlığı ayrılmaz biçimde birbirlerine bağlıdır.

Değer yasası ne demiyor? 1. mallar ihtiva ettikleri değerlerle orantılı olarak mübadele edilirler; 2. Doğrudan emek şimdiki çalışmadır, buna karşılık, dolaylı emek üretim araçlarında içerilmiş geçmişteki çalışmadır (*Kapital*'in II. cildi şunu ortaya koyuyor ki, üretim araçları ve tüketim araçları birbirini izleyen zamanlarda değil, eşzamanlı olarak üretilirler. Bu eşzamanlılık, temel veçhesiyle, emeğin sosyal bölünümünü tanımlar).

Bir değere sahip olmak ve o orana göre mübadele edilmek iki farklı önermedir. Marx, kapitalist üretim tarzında metalar üretim fiyatlarının tanımladığı orana göre mübadele edilirler diyor. Çelişki mi? Yararsız bir dolambaç mı?

Asla. Üretim fiyatları, bir yanda değer yasasının, diğer yanda da kapitalistler arası rekabet yasasının sentezinin sonucudur. Bu yasalar farklı düzeylerde etkin olurlar ve bunlardan birincisi daha önemlidir, ama açıkça görülebilir/sezilebilir değil-

dir. Birincisi ve temel belirleyici olanı meta egemenliğinin geçerli olduğu, basit meta üretimi tarzında metaların değerleri ile orantılı mübadelesine dayanır. Kapitalist üretim tarzı sadece ona indirgenemez, meta egemenliğinden başka, sermayelerin bölünmüşlüğüne ve sermayelerin (kapitalistlerin) rekabetine de dayanır. İşte, görünür gerçeklik olan üretim fiyatları, farklı düzeylerde konumlanan bu iki yasanın bileşiminin (kombinezonunun) sonucudur.

Netice itibariyle üretim fiyatları bu iki yasanın kombinezonu (bileşimi) olarak tezahür ediyor. Bu bileşim, dönüşümü niceleştiren bir formülle ifade edilebilir mi? *Kapital*'in III. cildinde Marx, onu kendi alıştığı tarzda, çeşitli mümkün durumların sayısal örneklerini vererek yapıyor. Birbirini izleyen tahminler şeklinde değil, birinci tahmini esas alıyor: değişmez sermaye değer olarak denkleme dahil ediliyor, fiyat olarak değil. Eşanlı bir denklemler sistemiyle, güçlük çekilmeden ve yordamlamalara (tâtonnements) başvurmadan, şık bir tarzda dönüşüm problemini çözmek mümkündür. Böyle bir operasyon meşru mudur? Şüphesiz. Zira, değer üretim sürecinin bir kategorisi değildir, buna karşılık, fiyatlar dolaşım (circulation) sürecinin tezahürüdür. Değer ve fiyat, aynı süreç bütünlüğünün iki bileşeni, unsurudur. Esasen değer, mübadele olmadan gerçekleşemez ve var olamaz. İşte, bu süreç bütünlüğü içindedir ki, somut emek soyut emeğe, karmaşık emek basit emeğe dönüşür.

Dönüşümün yegâne koşulu, somut emeği soyut bir emek miktarına indirgemenin mümkün olmasıdır. Kapitalizmin gerçek eğilimi de, emeği bağımlı kılarak ve niteliksizleştirerek, somut emek biçimlerini fiilen soyut emeğe indirgemektir.

Dönüşüm sorunu, *Kapital*'in üçüncü cildinde başlatılan işlemleri sürdürmek isteyen ilk yazarlar tarafından bulanıklaştı-

rılmıştır. Zira bu yazarlar, çözümsüz olduğu kolayca gösterilebilecek bir problemi çözmeye kalkışmışlardı: üretim fiyatlarını tesis eden denklemlerden elde edilen kâr oranı ile değer esası üzerine kurulu modeldeki artık değer oranından türetilen kâr oranının eşitliğini koruyarak değerleri fiyatlara dönüştürmek.

Eğer, bu koşuldan vazgeçilirse, değerlerin fiyatlara dönüşmesiyle ilgili hiçbir zorluk kalmaz. İki kâr oranının zorunlu farklılığı neden sorun olsun? Tam tersine bu oranların farklı olması gayet doğaldır. Gerçekten, dönüşüme dair bu sonuç, Marksizmin temel buluşlarından biridir.

Saydam sömürünün geçerli olduğu üretim tarzlarında sömürü oranı açıkça görülür: Serf üç gün kendi toprağında, üç gün de senyörün tarlasında çalışır. Ne serf, ne de senyör bu açık gerçekliği görmezden gelemez. Oysa, kapitalist sömürü durumunda durum saydam değildir, bir tür gizlenmişlik söz konusudur. Bir yanda proleter aslında emek gücünü satmıştır, ama çalışmasını satmış gibi görünür. Sunduğu sekiz saatlik çalışması sonucu bir ücret alır, oysa "gerekli" çalışma dört saattir; diğer yanda burjuva, sömürdüğü işçiden değil, harekete geçirdiği sermayeden kâr ettiğini düşünür. Zira onun için sermaye tartışmasız verimlidir...

Şahsen, kapitalizm öncesi dönemdeki sömürünün saydamlığıyla, kapitalizmde artık emeğe el konulmasının bulanıklığı arasındaki bu temel farklılığa özel bir önem atfettim. Bu ayrıma dayanarak aşağıdaki hususlarda bir dizi önerme geliştirdim: 1. kapitalizm öncesi dönemin ideolojisinin, kapitalizmdekinden farklı içeriği (ilki doğa yabancılaşmasına, ikincisi piyasa yabancılaşmasına dayanıyor); 2. altyapı-üst yapı farklılığı: tüm prekapitalist üretim tarzlarında ideolojik olan hakim kerte iken, kapitalist üretim tarzında ekonomik temelin hakim kerte olması.

Bu yüzden de "ekonomik yasalar"ın ve bunlardan hareketle bir "iktisat bilimi"nin ortaya çıkışı kapitalizme özgü bir şeydir.

Bayağı iktisat bilimi, sistemin yeniden üretim yasalarının doğrudan verili/görünür olandan hareketle kavranabileceğini ileri sürüyor. Ona göre sermaye, kapitaliste göründüğü gibi, kendiliğinden üretken bir üretim faktörüdür. Emek de bir başka üretim faktörüdür.

Denebilir ki, kapitalizmi anlamak, sadece onun ekonomik yasalarını kavramak değil, ama aynı zamanda sosyal yeniden üretiminin genel koşullarıyla o ekonomik yasaların eklemlenmesini ve ideolojik kertesinin işleyişi ve onun altyapıyla ilişkisini de dikkate almaktır. Dolayısıyla, değer yasası temel bir pozisyona sahiptir ve gerçekliği bütünlüğünün tüm zenginliğiyle anlamaya imkân verir. Onu gerektiği gibi kavrayamayanlar sonuçta sosyalizmi "kapitalistsiz kapitalizm" olarak görmekten kurtulamazlar.

Tabii çok önemli olmakla birlikte sadece bu argüman söz konusu değildir. Göreceğimiz gibi, sorunun ampirist ele alınışı, yani gerçekliği "piyasa fiyatları" ile kavrama ve böylelikle "engelli ve yararsız bir sapmadan kurtulma" anlayışı hüsranla sonuçlanmak zorundadır ve çıkmaz yoldur.

Kapital'in ikinci cildinden esinlenen tahlilimiz yerine doğrudan fiyatlardan hareket eden Sraffa'cı modeli koyduğumuzda, şeyler nasıl görünürdü?

Sraffa'nın şeması[4]

İki yöntem arasındaki fark, birbirinden özenle ayrılması gereken iki planda yer alıyor: 1. fiyatların değerin yerini alması ve 2. üretim araçları (ekipman) ve tüketim araçları üretiminde

4 Piero Sraffa, ünlü İtalyan iktisatçı (1898-1883). *-çev.*

uzmanlaşan iki kesim yerine, *n* sayıda sektörden oluşan farklı bir üretim sisteminin benimsenmesi.

İki tür üretim söz konusu olsun (1 ve 2) ve bunlardan her biri hem üretim araçları ve hem de tüketim araçları üretiyor olsun, a_{ij} bunların üretimi için gerekli girdi katsayılarını, p_1 *ve* p_2 girdilerin birim fiyatlarını, *w* de birim ücreti (a_{01} *ve* a_{02} birim üretime tahsis edilen emek miktarlarını) ve *r* de kâr oranını göstersin.

Bu durumda:

$$(a_{11}p_1 + a_{12}p_2 + a_{01}w)(1 + r) = p_1$$
$$(a_{21}p1 + a_{22}p_2 + a_{02}w)(1 + r) = p_2$$

Bu sisteme değer olarak aşağıdaki sistem karşı gelir:

$$a_{11}v_1 + a_{12}v_2 + a_{01} = v_1$$
$$a_{21}v_1 + a_{22}v_2 + a_{02} = v_2$$

Hatırlatalım ki, her iki ürün (1) ve (2), nitelikleri gereği, biri ekipman, diğeri de tüketime yönelik olmadıkları için, bu sistem her iki kesimde arz/talep dengesini betimlemez. Gerçekleştiği varsayılan dengenin koşulları modelin dışındadır.

Verimlilik artışı parametreleri π_1 ve π_2 her sektöre özeldir. Basitlik sağlamak için π'lerin her iki sektör için aynı olduğunu varsayalım. Birinci aşama için değerler sisteminde şunları varsayalım:

$$0{\cdot}2v_1 + 0{\cdot}4v_2 + 0{\cdot}4 = v_1$$
$$0{\cdot}5v_1 + 0{\cdot}1v_2 + 0{\cdot}6 = v_2$$

(buradan $v_1 = 1{\cdot}15$ ve $v_2 = 1{\cdot}30$ bulunur)

İki kat fazla ürün elde etmek (ya da π=0·5) için, aynı miktar doğrudan emeğin iki kat fazla ekipman ve hammadde kullanımını mümkün kıldığı ve a_{ij} katsayılarının değişmediği varsayımından hareket edildiğinde, ikinci aşama için

$$0{\cdot}4v'_1 + 0{\cdot}8v'_2 + 0{\cdot}4 = 2v'_1$$
$$1{\cdot}0v'_1 + 0{\cdot}2v'_2 + 0{\cdot}6 = 2v'_2$$
(buradan $v'_1 = 1.07$ ve $v'_2 = 1.65$)

Aşağıdaki tablo, aynı miktar toplam emekle elde edilen değer sisteminin evrimini gösteriyor:

Aşama 1	Aşama 2
Üretim	
$1{\cdot}0v_1 + 1{\cdot}0v_2 = 2{\cdot}45$	$2{\cdot}0v'_1 + 2{\cdot}0v'_2 = 5.44$
Verimli tüketim	
$0{\cdot}7v_1 + 0{\cdot}5v_2 = 1{\cdot}45$	$1{\cdot}4v'_1 + 1{\cdot}0v'_2 = 3.14$
Net Üretim	
$0{\cdot}3v_1 + 0{\cdot}5v_2 = 1{\cdot}00$	$0{\cdot}6v'_1 + 1{\cdot}0v'_2 = 2.30$

Üretimdeki net artışın (100'den 230'a) sonuçları bölüşümden bağımsızdır (zira, ücretler ve kâr oranlarıyla ilgili bir varsayım söz konusu değil).

Eğer buna karşılık fiyatlarla ifade edilen bir sistem söz konusu olsaydı, o zaman gelirin bölüşümünü de dikkate alan bir varsayım eklemek gerekirdi.

Fiyatlarla ifade edilen önceki sistem şöyleydi:

$$(0{\cdot}2p_1 + 0{\cdot}4p_2 + 0{\cdot}4w)\ (1 + r) = p_1$$
$$(0{\cdot}5p_1 + 0{\cdot}1p_2 + 0{\cdot}6w)\ (1 + r) = p_2$$

Şayet, bu sistem ücretlerin dahil edildiği bir varsayımla tamamlanırsa, örneğin:

$$w = 0{\cdot}2p_1 + 0{\cdot}2p_2$$

O durumda sistem "sadece metalarla metaların üretildiği" bir sisteme indirgenmiş olurdu ve şöyle ifade edilirdi:

$$(0{\cdot}28p_1 + 0{\cdot}48p_2)\ (1 + r) = p_1$$
$$(0{\cdot}62p_1 + 0{\cdot}22p_2)\ (1 + r) = p_2$$

ve çözümler

$$p_1/p_2 = 0{\cdot}93 \quad \text{olurdu.}$$

Bir sonraki aşamada sistem şu hali alırdı:

$$(0{\cdot}4p'_1 + 0{\cdot}8p'_2 + 0{\cdot}4w')\ (1 + r') = 2p'_1$$
$$(1{\cdot}0p'_1 + 0{\cdot}2p'_2 + 0{\cdot}6w')\ (1 + r') = 2p'_2$$

Sonuçlar (göreli fiyatlar ve kâr oranı) ücretlerin seyrine bağımlı olacaktır. Reel ücretlerin sabit kaldığı varsayılırsa, yani:

$$w' = w = 0{\cdot}2p'_1 + 0{\cdot}2p'_2$$

ise, o zaman indirgenmiş sistem:

$$(0{\cdot}24p'_1 + 0{\cdot}44p'_2)\ (1 + r') = p'_1$$
$$(0{\cdot}56p'_1 + 0{\cdot}16p'_2)\ (1 + r') = p'_2$$

Çözümler de:

$$p'_1/p'_2 = 0{\cdot}98 \quad \text{olur;}$$

oradan hareketle de fiyatları esas alan aşağıdaki mukayeseli tabloya ulaşılır:

Aşama 1	Aşama 2
Üretim	
$1{\cdot}0p_1 + 1{\cdot}0p_2 = 2{\cdot}08$	$2{\cdot}0p'_1 + 2{\cdot}0p'_2 = 4{\cdot}04$
– Üretken tüketim	
$0{\cdot}7p_1 + 0{\cdot}5p_2 = 1{\cdot}24$	$1{\cdot}4p'_1 + 1{\cdot}0p'_2 = 2{\cdot}42$
= Net üretim	
$0{\cdot}3p_1 + 0{\cdot}5p_2 = 0{\cdot}84$	$0{\cdot}6p'_1 + 1{\cdot}0p'_2 = 1{\cdot}62$
Ücretler	
$0{\cdot}2p_1 + 0{\cdot}2p_2 = 0{\cdot}42$	$0{\cdot}2p'_1 + 0{\cdot}2p'_2 = 0{\cdot}40$
ve Kârlar	
$0{\cdot}1p_1 + 0{\cdot}3p_2 = 0{\cdot}42$	$0{\cdot}4p'_1 + 0{\cdot}8p'_2 = 1{\cdot}22$

Görülebileceği gibi, sistemin çözümü, ücretlerin evrimine göre, farklı p_1/p_2 ve p'_1/p'_2 göreli fiyatları verdiği için iki aşama arasında mukayese zorlaşıyor. Şüphesiz, varsayımsal olarak,

aynı toplam emek miktarı ile iki kat fazla fiziksel üretim mümkündür (1 ve 2'nin kullanım değeri olarak). Fakat eğer $p_1=p'_1=1$ varsayılırsa $p_2 \neq p'_2$ olur; çünkü hem p_1/p_2, hem de p'_1/p'_2 bölüşüme bağımlı hale gelir. Burada $p_2 = 1.08$ ve $p'_2 = 1.02$'dir.

Bizim modelimizde değer olarak büyümenin ölçüsü olan net üretim bölüşümden bağımsızdır, değer olarak da net üretim 1.00'den 2.30'a yükseliyor. Burada ise 0.84'den 1.62'ye çıkıyor ki, ücretlerle ilgili verili varsayım korunarak sistemin evrimi fiyatlarla analiz edildiğinde büyüme oranı %93'dür.

Fiyatlarla yapılan bu tahlilin değer cinsinden yapılan tahlile kıyasla temel zaafı, Sraffa'nın modelinin "açık" niteliğinden kaynaklanmıyor (bu deyim ile kasdettiğimiz şudur: her ürünün –ekipmanın ve tüketim mallarının– arz ve talebinin dinamik dengesi, modelin bir içsel koşulu olarak formüle edilmiyor, sadece dışsal olarak gerçekleştiği varsayılıyor). Buna karşıt olarak, Marx'ın modeli "kapalı"dır (yani söz konusu denge, modelin bir içsel koşulu olarak biçimlendirilmiştir). Bu zaaf, bölüşüme bağlı olan fiyatları bölüşüme bağlı olmayan değerin yerine koymaktan kaynaklanıyor. Bu yüzden, üretici güçlerin gelişmesinin ölçüsü sayılan emek verimliğinin artması kavramı, aslında Marx'da tamı tamına nesneldir (zira, artık değer oranına tabi değildir). Oysa Sraffa'nın modelinde, ya da fiyatlar temelinde kurulu tüm modellerde böyle bir nesnellik yok.

Dolayısıyla Sraffa'nın çerçevesi dinamik denge koşullarının tahliline elverişli değil, çünkü Marx'ın yaptığı gibi, her tür ürünün arz/talep dengesiyle ilgilenmiyor. Sraffa modelinden hareketle, genişletilmiş yeniden üretime dair yukarıdaki önermeleri türetmek mümkün değil. Eni-sonu ampirik ve yetersiz bir model. Gözlenen bir evrimi tanımlıyor, ama evrimin yasalarını açıklamakta yetersiz kalıyor...

Şüphesiz, doğrudan fiyatlarla tanımlanan bir sistem, reel ücretlerin verili olması durumunda belirlidir (göreli fiyatlar ve kâr oranının belirli olması bağlamında).

Bu aşamada bir standart sorunu gündeme geliyor, Sraffa, Ricardo'cu geleneğe uygun olarak standart sorusunu şöyle tanımlıyor: Bölüşüm (w veya r) otonom tarzda değişirken net ürünün sabit olmasını sağlayacak bir stardart mümkün müdür? Bu sorunun cevabı olumsuzdur... Nedenini görelim.

Sraffa sistemi Marx gibi tahlil etmiyor. Üretim sürecinde emek gücünü dışlıyor, zira, ücretleri emek gücünün değeri olarak değil, bir bölüşüm kategorisi olarak ele alıyor. Bu yüzden de sistemi şu şekilde yazıyor:

$$(0.2p_1 + 0,4p_2)\ (1 + r) + 0.4w = p_1$$
$$(0.5p_1 + 0.1p_2)\ (1 + r) + 0,6w = p_2$$

Dahası, bilindiği gibi, bize net üretimin fiyatını standart olarak seçmemizi öneriyor ki, şöyle:

$$0.3p_1 + 0.5p_2 = 1$$

Bu standart altında r ve w, p'lerden bağımsız doğrusal bir ilişki içindedirler:

$$r = \mathrm{R}\ (1\text{-}w)$$

Bunu şöyle doğrulayabiliriz:

1. $w = 1$; $r = 0$; $p1 = 1.5$ ve $p2 = 1.30$ (burada fiyatlar değerdir).

O zaman sistem şu hali alıyor:

$$0.\ 2p_1 + 0.4p_2 + 0.4 = p_1$$
$$0.\ 5p_1 + 0.1p_2 + 0.6 = p_2$$
$$0.3p_1 + 0,5p_2 = 1$$

2. $w = 0$ olması için; $r = R = \%70$ olmalıdır.

$$p_1 = 1.22 \text{ ve } p_2 = 1.27$$

Bu standart altında *r* ve *w*, şekilde görüldüğü gibi, doğrusal bir ilişki içindedirler. Oysa, keyfî olarak seçilen herhangi bir standart söz konusu olduğunda r ve *w* arasındaki ilişki, C eğrisi biçimini alır; ne doğrusaldır, ne de monoton.

Yine de bu standart diğerlerinden daha iyi midir?

Hayır.

1. Bir kere bu standart, ücretin Sraffacı bir işleme konu olduğunu varsayar; eğer ücret üretim sürecine değişen sermaye olarak katılırsa, o zaman *w* değiştikçe standart da değişir, fiyatlardan bağımsız değildir;

2. Zira, Sraffacı formülasyonda bile net üretim (büyümenin sonucu olarak) zamanla değişir, standart fiyatlardan bağımsız değildir, esnektir.

Eğer, yapılması gerektiği gibi, *w* üretim süreciyle yeniden bütünleştirilirse, standart ne olursa olsun, üç denklem ve dört bilinmeyen (p_1, p_2, r ve w) söz konusu olacak demektir. *r* her zaman *w*'nin bir fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Fakat ilişki doğrusal değildir, monoton azalan bir ilişki olması da zorunlu değildir.

Buna karşılık değer standardı, bir aşamadan diğerine üretici güçlerin gelişmesini ölçmeyi mümkün kılar.

Marx'ın değeri (fiyatlar gibi) standart olarak seçme önerisini böyle bir standardın işlevsel olacağı ve dönüşümü mümkün kılacağı iddiasına indirgemek, ona haksızlık etmektir. Dönüşüme dair tartışma, bunun için ne kadar mürekkep harcanmış olursa olsun, ikincildir.

Aslında Marx, üretici güçlerin gelişimini ölçmeye imkân verecek bir araç arıyordu. O araç da değerdir. Netice itibariyle,

toplumun son tahlilde yegâne "zenginliği", sosyal olarak gerekli emek miktarıdır. Ve değer bölüşümden bağımsızdır.

Bu değer standardı, *w*'nin seyrini gösteren düşey eksen boyunca bir sistemden (0) diğerine ((1), (2), v.b.) ilerlemeyi karşılaştırmaktır. Düşey eksen boyunca $r = 0$'dır ve ücretler *(w)* tüm net üretimi emer. $r = 0$ durumunda *w*'yi azamileştiren sistem geliri azamileştirir, ya da verili bir kullanım değeri üretmek için gerekli sosyal emeği de en aza indirir. Dolayısıyla, daha etkin, daha gelişkin üretici güçlere tekabül eder.

Buna karşılık, Sraffa standardı, yatay eksen *(r)* boyunca sistemleri karşılaştırmak anlamına gelir. $w = 0$, $r = R$ ve kâr tüm ürünü emer. Kâr oranı R'yi maksimize eden sistem üstün sayılacaktır. Bu aynı şey demek değil mi? Hayır.

Peki neden öyle? Zira düşey eksen boyunca ($r = 0$) sistemlerin karşılaştırılması (iki ürünlü bir sistem için) meta girdilerini tanımlayan dört katsayıyı ve doğrudan emek girdilerini tanımlayan iki katsayıyı (a_{01} ve a_{02}) eşzamanlı olarak göz önünde bulunduruyor. Aslında ($r = 0$ durumunda) üretim sistemi şu hali alıyor:

$$a_{11}p_1 + a_{12}p_2 + wa_{01} = p_1$$
$$a_{21}p_1 + a_{22}p_2 + wa_{01} = p_2$$

Ve fiyatlar (p) değerlerin benzeri.

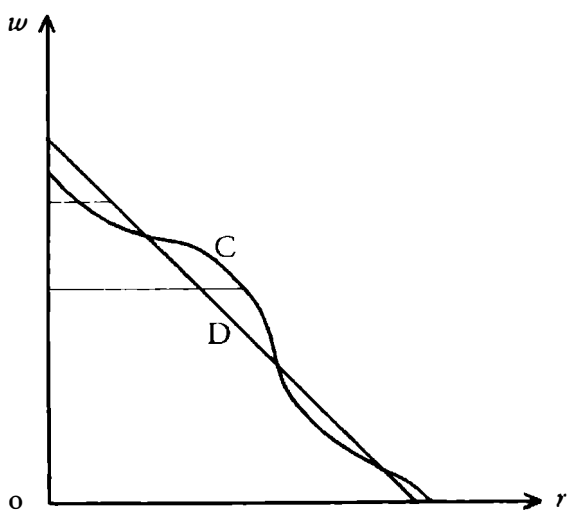
Buna karşılık, $w = 0$ durumunda yatay eksen boyunca üretim sistemlerini karşılaştırmak, sadece ilk dört katsayıyı dikkate almak (metaların metalarla üretimi, metalar ve doğrudan emekle değil) doğrudan emek girdisinin iki katsayısını dikkate almamak demektir. Aslında, $w = 0$ durumunda sistem şu hali alıyor:

$$(a_{11}p_1 + a_{12}p_2)(1 + r) = p_1$$
$$(a_{21}p_1 + a_{22}p_2)(1 + r) = p_2$$

Değer standardı daha üstündür; zira sadece bu standartta üretim, kendisini tanımlayan tüm teknik katsayıların sonucu olarak mütalaa edilir.

Bu tahlilin sonucu çok önemli: (verili bir ücret düzeyinde) kâr oranını maksimize eden sosyal sistemin zorunlu olarak üretici güçlerin gelişmesini maksimize etmesi (sosyal çalışma zamanını küçültmesi) gerekmez.

Dolayısıyla değer teorisinden vazgeçmenin bir yolu yoktur. Sadece o teori, tüm ekonomik büyüklükleri (fiyatları ve gelirleri) bir ortak paydaya (değere) bağlamamıza imkân verir. Değer, sosyal olarak gerekli emektir ve bölüşüm kurallarından (sömürü, rekabet, v.b.) bağımsızdır. Bu teori, hem verili bir aşamayı tanımlamak (senkronik statik tahlil), hem de bir aşamadan diğerine üretici güçlerin gelişmesindeki değişikliği ölçmek (diyakronik dinamik tahlil) için kullanılabilir.

Tartışmanın zımnî temel sorusu (standart olarak değeri veya başka bir şeyi seçmek), üretici güçlerin gelişmesinin net ve nesnel ölçüsüdür.

Eğer, zaman içinde birbirini izleyen veya eşzamanlı yol alan iki sistemi tanımlamak için aynı standart seçilirse, *w* ile *r* arasındaki ilişki ya iki tane C tipi eğriyle, ya da bir C eğrisi artı D doğrusu ile gösterilir.

Sraffa sisteminde iki sistem için ortak bir standart mevcut değildir.

Bu sistemde ücretler yerine eşdeğeri (ücretlerle satın alınan tüketim malları) konulduğunda emek, üretim eşitliklerinin dışına atılmış olur; bu durumda sanki metalar emeğin (örtük kalan) müdahalesi olmadan başka metalar sayesinde üretilmişler gibi bir izlenim doğar; artık tamamıyla sermayeye mal edilir ve sermaye yegâne üretim faktörü sayılır!

Bu durumda yabancılaşmanın en yüksek aşamasına ulaşmış bulunuyoruz: Yani metalar (işçilerin yaşam maddeleri dahil) yavruluyor (yani daha büyük miktarda meta ortaya çıkarıyor) ve bu da herhangi bir emek unsuru devreye girmeden mümkün oluyor! Bu üst düzey yabancılaşmayı finansçının durumuyla karşılaştırabiliriz, finansçı parayla para kazandığında bunu bizzat kendi verimliliğine yorar (bkz. ikinci bölüm).

Ya da, maddi girdi unsurları, yerlerine geçmiş çalışma eşdeğerleri konularak gözden uzaklaştırılır. Öyle ki, artık sistemde tek bir unsur, çalışma, vardır ama geçmişte kalmış olan çalışma. Tabii buradan da Böhm-Bawerk'in *üretici zaman* faktörüne ulaşılır!

Tüm Marx sonrası iktisat, Marx'ı dışlamak için "ilerleme"nin kaynağının sosyal emek dışında bir yerlerde olduğu görüşünü dayattı... Bu amaçla da "üretim faktörleri"nin özgün (spécifique)

verimliliği tezini icat ettiler. Onu da "meta"ya indirgediler (Sraffa: metalar metaları üretir); tabii o zaman bu para için de geçerlidir (para, para üretir) ve tabii zaman için de aynı şey söz konusudur ("zaman paradır" (*time is money);* Böhm-Bawerk'in geleceğin iskonto edilmesi tezi), ya da bugünün bilimi (Keynes'in anladığı tarzda, öncülü olan sermayenin marjinal etkinliğinden türetilmiş "bilişsel kapitalizm" kavramı). Aslında bütün bunlar konvansiyonel burjuva sosyal düşüncesine mahsus temel yabancılaşma biçimlerinden öte şeyler değil...

Marx, kapitalist gerçekliğin eleştirisini, sermayenin pratiğini meşrulaştırmayı amaçlayan söylemin eleştirisini yaparak tamamladı, ya yeni ekonomi politik kurucuları olan büyük klasiklerin (Smith. Ricardo), ya da onun zamanında da mevcut olan bayağı iktisat yazarlarının (Bastiat ve başkaları) ürünlerini eleştirerek. Tabii post-Marksist iktisatçıların eleştirisi de daha az gerekli ve önemli değil. Modanın dışına çıkabilen, metin yorumlama boyunduruğunun ötesine geçebilen bazı iyi Marksistlerin katkıları da önemli. Bu bağlamda klasiklerin sürdürücüsü olan konvansiyonel iktisadın en iyi temsilcilerinin (Keynes, Sraffa), ayrıca bayağı iktisadın yeni biçimlerinin (ki, bunlara "modern zamanların büyücülüğü" adını vermiştim) eleştirisine benim katkılarımı hatırlatmam gerekiyor (okuyucu bu konulardaki katkılarım için *Eşitsiz Gelişme* (*Le Développement inégal*) adlı esere bakabilir.

Standart ve *numéraire*[5]

Bayağı iktisat, Sraffa'cı ampirist yaklaşımın eleştirisine ayrılmış yukarıdaki sayfalarda kastedilen anlamda standart ile

5 Türkçe iktisat yazınında genel kabul gören bir karşılığı olmadığı için, özgün metindeki *numéraire* sözcüğünü bu çeviride aynen kullanıyoruz. *-çev.*

numéraire'i birbirine karıştırmaktadır. *Numéraire*, genel denge modelindeki denklemlerde (değer olarak ya da fiyat olarak) yer alan büyüklükleri homojen birimlerle (frank, dolar ya da euro ile) ifade etmeye yarayan ortak paydadır.

Marx, yaşadığı çağda altın standardının varlığına rağmen bu kafa karışıklığına düşmedi. Bizim çağımızda bu standardın terk edilmiş olması, standart ve *numéraire* kavramları arasındaki ayrımın gözardı edilmesini gerektirmez. *Numéraire* tümüyle keyfî saptanabilir. Şu anlamda ki, onun nasıl tanımlandığı, birikimin koşullarıyla ilgili analizin sonuçlarını değiştirmez.

Göreli fiyatlar *numéraire*'den bağımsızdır. Ona sadece mutlak fiyatlar bağlıdır. İster herhangi bir *numéraire* keyfî olarak seçilsin, ister Marx'ın öngördüğü koşullardan birine karşı gelen bir *numéraire* seçilsin, ya da (örneğin altın gibi) reel bir *numéraire* seçilsin, sorun sanıldığı kadar önemli değildir.

Gözlemin sonucu olan söz konusu ampirik sistem, aslında (iki sektör için) dört denklemli bir sistem olarak ifade edilebilir:

üretim sistemi:

$$1.\ (0.2p_1 + 0.4p_2)(1+r) + 0.4w = p_1$$
$$2.\ (0.5p_1 + 0.1p_2)(1+ r) + 06w = p_2$$

3. ücretler:

$$w = 0.2p_1 + 02p_2$$

4. *numéraire*:

$$f(p_1p_2) = 1$$

Standart ile karıştırılmaması gereken bir kavram olan *numéraire*'in en basit cebirsel tanımı, örneğin şöyle yapılabilir:

$$p_1 + p_2 = 1$$

Bu dört denklem, p_1, p_2, w, r tarafından temsil edilen anlık realitenin ve aralarındaki tüm bağlantılarda gözlemlenen *numéraire*'in biçimsel sunumundan ibarettir.

6. Kapitalizmin ekonomik yasaları ve sınıf mücadelesi; ekonomi politikten tarihsel materyalizme.

Genişletilmiş yeniden üretim şemaları, kesin ekonomik yasaların varlığını açıkça ortaya koyuyor. Bunlar tüm diğer yasalar gibi nesnel bir varlığa sahiptirler ve ister istemez kendilerini herkese dayatırlar.

Bu itibarla, *bu haliyle, Kapital*'in ikinci cildinin varlığı hayati öneme sahiptir. Zira, kapitalist üretim tarzında sosyal yeniden üretim, öncelikle bir *ekonomik* yeniden üretim şeklinde tezahür ediyor. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında sömürü açıktır, orada yeniden üretim üst yapı kertesinin doğrudan müdahalesini gerektirir. Buna karşılık, kapitalizmde durum öyle değildir. Dolayısıyla bu nitelik farkı üzerinde ısrarcı olmak gerekir.

Buraya kadarki tahlillerde sınıf mücadelesi sorunu ele alınmadı; kaldı ki, bu Marx'ın *Kapital*'inin II'nci cildinde de gündeme gelmiyor. Marx "ekonomisizm"e yabancıydı, ama tarihsel Marksizm öyle değildi. Doğrusal bir ekonomisizme eşlik eden bilimci felsefi "ilerleme" anlayışı, İkinci Enternasyonal'e egemen olmuştu ki, bu II. Dünya Savaşı sonrasında Sosyal Demokrasi Marx'a referanstan vazgeçtiğinde daha da belirginleşti.

Bu tarih anlayışında, ürünün paylaşılması için (artık değer oranı), proleterlerle burjuvaları karşı karşıya getiren sınıf mücadelesi, ekonomik yasalara tabidir. Sınıf mücadelesi, en çok, nesnel olarak gerekli denge oranını ortaya koyar. Bu niteliği

itibariyle de burjuva iktisadındaki "görünmez el"e benzer bir pozisyona sahiptir. Sosyal çıkarların "evrensel uyum"u söylemi ortadan çekilir ve onun yerini "ilerlemenin nesnel gerekliliği" söylemi alır.

Bu aşamada Marksizmin, Marksist (daha doğrusu Marx'çı) ekonomi politik denilene, Anglo-sakson dünyasında *Marksçı iktisat* [Marxian economics] adıyla rağbet gören şeye indirgenmesiyle karşı karşıyayız demektir.[6] Bu görüşe göre, sınıf mücadelesinden bağımsız olarak, nesnel zorunluluklar oluşturan ekonomik yasalar vardır.

Fakat oradan hareketle sınıfsız toplumu tasavvur etmek gerçekten mümkün değildir. Böyle bir sınıfsız toplum, tıpkı iki damla suyun birbirine benzemesi gibi, sınıflı topluma benzer. Üretici güçlerin gelişmesi ona hükmeder, tüm tarihe hükmettiği gibi. Bu ilerlemenin kendi yasaları vardır: iyi bilinen biçimleriyle, giderek daha da derinleşen işbölümü. Kapitalizm sadece ilerlemenin hareketine yeterli etkinlikte ayak uyduramamaktan sorumludur. Marx'ın erdemli geçinen, ama hiç kimsenin yalnızca bir sanatçı/ressam ya da tornacı olmadığı bir gelecek tahayyül etmekten aciz zevatın miyopluğunu sertçe eleştirdiği yazılarında dile getirdiği gibi, bunlar ütopik düşlerdir. O anlayışta kapitalizm, sonsuza kadar var olacak bir modeldir. Ona yönetilen eleştiri de kapitalistlerin tüketiminin neden olduğu sosyal israf ve sermayelerin rekabetinin sonucu olan anarşidir. Sosyalizm üretim araçlarının mülkiyetini merkezileştirip, "akıllı bir planlama"yla söz konusu iki sakıncaya son verecektir.

6 Bunun en güzel örneği, Michio Morishima'nın eseri *Marx's Economics*'dir. Cambridge University Press, 1973.

Evrimin en yüksek aşaması olan ve tüm toplumu en büyük refaha eriştirmek için "nesnel yasalar"a akılcı bir boyun eğmeyi öngören bu devletçi üretim tarzına nasıl ulaşılacaktır? Tabii, reformlar yoluyla. Sendikalar zaten verimlilik artışının paylaşılması konusunda bir "toplumsal sözleşme" dayatarak, işe yaramaz kapitalistleri biçimsel olarak da mülksüzleştirmenin yolunu açmışlardır. Sendikalar proletaryayı temsil eden kadrolar ve elitler için bir yönetim okulu hizmetini görecek, örgütleme ve yönetme uğraşlarını üstleneceklerdir...

"Marksçı ekonomi"nin bu "ekonomistlik", bu güdük anlayışından çıkmak ve gerçekte var olan kapitalizmin tarihsel materyalist bir kavranışına ulaşmak, tam da bu tür tahlillerin karşısına dikilmekle mümkündür. O halde sahnenin önünde duran sınıf savaşının vazgeçilmezliğini açıkça ilan etmek gerekir. Ücret genişletilmiş yeniden üretimin nesnel yasalarının sonucu olarak oluşmuyor, doğrudan sınıfların karşı karşıya gelmesiyle oluşuyor. Sermaye birikimi, tabii yapabilirse, bu mücadelenin sonucuna uyum sağlar. Eğer onu beceremez ise, sistem krize girer, işte bu kadar...

Burada, bir yanda kapitalist sermaye birikiminin (ekonomik) "yasalar"ının, diğer yanda da geniş anlamda (*lato sensu*) sosyal mücadelelerin eklemlenmesine dair dört tez ileri süreceğim. Bununla tüm ulusal ve uluslararası politik ve sosyal mücadelelerin ve çatışmaların tamamını kastediyorum.

Tez 1: Tüm çeşitlilikleri ve karmaşıklıkları içinde bu mücadeleler ve çatışmalar, bir dengesizlikten diğerine savrulan "ulusal" sistemler ve bir küresel sistem ortaya çıkarıyor ve hiçbir zaman da ana-akım (konvansiyonel) veya Marksçı (ama kanımca hiç de Marksist olmayan) iktisatçıların formüle ettikleri ideal dengeye yaklaşmıyor.

Tez 2: Kapitalizme içkin mantık –kâr oranını ve artık değer kütlesini azamileştirmek– mülk sahibi sınıflar (geniş anlamda da [*lato sensu*] burjuvazi) lehine ve (ve farklı biçimlerde olmak üzere) işçi gelirleri aleyhine eğilimsel bir dengesizlik ortaya çıkarıyor. Bu nitelikten ötürü de, kapitalist yeniden üretim "imkânsız" hale geliyor. Netice itibariyle kapitalizmin tarihi "sürekli büyümenin", "sakin akan uzun bir ırmağın", üretim ve tüketim artışını sağlayan, "krizler" denilen arizi engelleri aşan bir sistemin tarihi değildir. Tam tersine benim Paul Sweezy ile birlikte bu tarihi okuma tarzım, uzun krizlere gönderme yapıyor: (1873-1945); 1971'den bugüne ve şüphesiz 2009'un ötesine. "Sorunsuz" hızlı büyüme dönemleri bu tarihte sadece istisnadır. ("Şanlı Otuz Yıl" [1945-1975] gibi; bkz. *Itinéraire intellectuel*, s. 187; *La Crise*, s. 10-12).

Tez 3: Bu sürekli sıkıntıya rağmen, kapitalizm bugüne kadar tüm badireleri atlatıp, çıkmazdan yakayı kurtarmayı başardı. Ulusal ve uluslararası güç ilişkilerindeki değişimin gereğine uyum sağlayabildi. Bu tez şunu hatırlatır ki, yönelimi ve hızı itibariyle üretici güçlerin gelişmesi, dışsal, özerk bir veri değil. Tam tersine, üretim ilişkilerine içkin, egemen sınıflar tarafından da yönetilen sınıf mücadelesinin bir sonucudur. Bu tez bir şeyi daha akla getirir ki, dünün Taylorizmi ve bugünün otomasyonu ve "teknik devrim"i oldum olası işçilerin mücadelesine karşı geliştirilmiştir. Aynı şey sermayenin merkezileşmesi, emperyalizm ve sanayinin düşük ücretli ülkelere kaydırılması, v.b. için de geçerlidir. Zira, kapitalizm yıkılmadıkça, sınıf mücadelesinde son sözü daima burjuvazi söyleyecektir. Bunu hiçbir zaman akıldan çıkarmamak gerekir. Bu da demektir ki, krizler bir yıkıma götürmedikleri zaman (ki bu yıkım, daima siyasal bir eylemdir) burjuvazi lehine çözülür...

İşçi sınıfı bezdirilip baş eğinceye kadar "çok yüksek" ücretler enflasyonla aşındırılır. Ya da, "milli birlik" gerekçesiyle krizin yükü başkalarının sırtına yüklenir.

Sınıf mücadelesi belirli bir ekonomik temelin gerçekliğini yansıtan, somut bir durumdan hareket ederek ilerler. Bu mücadele ekonomik temeli değiştirir; ama kapitalist sistem dahilinde kalındıkça, söz konusu değişiklik zorunlu olarak sistemin yeniden üretim yasaları dahilinde gerçekleşir. Ücretlerdeki bir değişiklik, kâr oranları üzerinde etkili olur ve burjuvaziyi bir tür tepki göstermeye zorlar. Bu da verili 'ilerleme' oranı ve doğrultuları üzerinde etkili olur, iki kesim arasındaki sosyal işbölümünü değiştirir, v.b. Fakat kapitalizm dahilinde kalındıkça. tüm bu değişiklikler kapitalist yeniden üretimin genel koşullarına uymak zorundadır... Özetle, *sınıf mücadelesi bir ekonomik temel üzerinde tezahür eder ve o temelin dönüşümünü de kapitalist üretim tarzına içkin yasalar çerçevesinde biçimlendirir.*

Genişletilmiş yeniden üretim şemaları bu temel yasayı açıklar ve gösterir ki, emek gücünün değeri üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız değildir. Üretici güçler geliştikçe ücretler de yükselmek durumundadır. İşte, bizim Marx'ın değerin belirlenmesi konusunda gönderme yaptığı "tarihsel unsuru" kavrayışımız böyle. Bunun dışındaki yegâne mantıklı açıklama, emek gücü değerinin (Ricardo, Malthus ve Lassalle tarzında) işçinin yaşamı için gerekli şeyler (subsistance) tarafından katı bir biçimde belirlenmesidir.

Fakat bu nesnel gereklilik, kapitalizmin işleyişinin kendiliğinden (spontane) sonucu değildir. Tersine, bu gereklilik kapitalizme içkin ve onun tam karşıtı olan gerçek eğilimle sürekli olarak çatışır. Kapitalistler daima artık değer oranını artırma peşindedirler ve bu çelişik eğilim her seferinde mutlaka galip

gelir. İşte biz, "sermaye birikimi yasası"nı ve onun somutlaştırdığı "göreli ve mutlak yoksullaşma"yı böyle anlıyoruz. Dünya kapitalizmi bir bütün olarak alındığında, olaylar, bu yasanın gerçekliğini gösteriyor; bütünden soyutlanmış emperyalist merkezlerde değil. Eğer merkezde reel ücretler bir yüzyıl boyunca üretici güçlerin gelişmişlik düzeyine paralel bir yükseliş gösterdiyse, bu çevrede sermaye tarafından kabaca ve hoyratça sömürülenlerin mutlak yoksullaşmasıyla mümkün oldu... İşte, Marksizmdeki pro-emperyalist eğilimin durduğu nokta da burası... Zira o eşikten ötede Marksizm yıkıcı olabilir (bu sınıf savaşı sorunu ile birikim ilişkisine IV. Bölümdeki Dünya Ölçeğinde Birikim'de tekrar dönülecektir).

Sermaye kendisine içkin bu çelişkiyi bir "üçüncü kesim" geliştirerek aşabilir. O kesimin işlevi, üretici işçilerin reel ücretlerindeki artışın yetersizliği yüzünden I. ve II. kesimlerde soğurulamayan artık değer fazlasını emmektir. Baran ve Sweezy'nin ortaya attıkları ve çağdaş dünyayı anlamada hayati öneme sahip bu tez, maalesef sadece *Kapital*'in metnine hapsolmuş "metin yorumcuları" tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyecekti...

Kapitalizm 1930'lu yıllardan başlayarak, ve asıl 1945'den sonra, muazzam bir dönüşüm gerçekleştirdi ve o zamana kadar görülmemiş şekilde "üçüncü sektör" faaliyetlerini büyüttü. Bu dönüşümün (ilk tahlili yapan Fourastié de dahil olmak üzere) ana-akım iktisatçılar tarafından okunuşu eleştirel değildir, aslında özürcüdür. Ama bizim tahlilimiz öyle değil...

Şüphesiz "üçüncü kesim" her zaman vardı. En azından şundan dolayı ki, devlet olmadan bir kapitalist toplum düşünmek mümkün değildir. Devletin alışılagelmiş işlevlerinin bir sosyal maliyeti vardır ve –piyasa dışında– vergilerle karşılanır.

Şüphesiz ve aynı şekilde yukarda hatırlattığımız tekelci rekabetin dayattığı satış maliyetlerindeki artış, ticari ve finansal aktivitelerin göreli özerkleşmesi, "üçüncü kesim"in hızlı büyümesinin başlıca kaynakları arasındadır. Tabii kamu hizmetlerinin (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik) genişlemesi de daha az önemli değil ki, bunlar sosyal mücadelenin kazanımlarıdır...

Burada "Üçüncü kesim" denilen faaliyetler karmaşasının, –farklı temel özelliklerine girmeden– sadece III. kesimin şişmesi, artık değerin soğurulması ve emperyalizme eklemlenmesine dair tezlerimi hatırlatmakla yetineceğim. Emperyalist *"üçlü"*nün (ABD, AB ve Japonya'nın) iktidarları, "kolektif emperyalizmin beş tekeli" olarak nitelediğim örgütler aracılığı ile dünya sistemindeki kontrol operasyonlarını yoğunlaştırıyor.

Üçüncü kesimdeki aktivitelerin şişmesine, sermaye başka kontrol araçlarını devreye sokarak karşılık veriyor: Yeni üretim üniteleri kurmak yerine özelleştirmelere yönelerek genişleme alanları yaratıyor. Sermayenin bu stratejilerine karşı söz konusu faaliyetlerin demokratik-halkçı yöntemlerle kontrol edilmeleri mümkündür.

"III. kesim"in başdöndürücü genişlemesi (*Kapital'*de tahlil edilen birikimin I'inci ve II'inci kesimlerine ek olarak) bu kesimi fiilen [*de facto*] "başat" hale getirmiş bulunuyor. O kadar ki, ana-akım iktisadının GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) dediklerinin üçte ikisini veya daha fazlasını temsil ediyor. Bu durum, Marx'ın bize sunduğu değer yasası formülasyonunu sorgulamamızı gerektiriyor. Bu gelişmeler, "değer yasasının artık aşıldığına" dair sözde tez lehine ileri sürülen argümanların da başlıca kaynağı.

Tez 4: Kapitalizm, tarihini biçimlendiren mücadelelere ve çatışmalara, zenginliğin kaynağını yok ederek, yıkıcı karak-

terinin derinleşmesi pahasına karşılık veriyor: İnsanları emek gücü/meta kategorisine indirgeyerek ve doğayı da benzer biçimde bir meta konumuna dönüştürerek... 1873'de başlayan ilk büyük uzun krizinin pahası otuz yıllık savaş ve devrimlerle (1914-1945) ödendi. İkincisi 1971'de başladı, 2008'deki finansal çöküşün ardından kesinlikle kaotik, yıkıcı ve korkunç sonuçlar üretme potansiyeli taşıyan, artık tüm insanlığı tehdit eden dönemine girdi. Kapitalizm artık gününü doldurmuş, işe yaramaz bir sosyal sistem haline gelmiş bulunuyor (bkz. *Au-delà du capitalisme sénile).*

7. Değer yasası aşıldı mı?

Değerin, kapitalizmin eleştirel tahlilinin ana eksenine yerleştirilmesi ve onun gözlenebilir fiyatlara dönüşmesi nedeniyle, varlığının maskelenmesi, problemli. Bu sorunlara Marx'ın kendisinin getirdiği çözümler, Marksistlerin, onun metinlerini yorumlamakla yetinmeyip daha ileriye gitmeye cüret etmelerini gerektiriyor. Özellikle şu hususlarda: 1. farklı nitelikler taşıyan somut emekler ve onların soyut emek kavramına indirgenmesi; 2. artık değerin üretimi, dolaşımı ve gerçekleşmesi için gereken zaman, buradan hareketle de canlı emek/ürüne transfer edilen ölü emek arasındaki ilişki; 3. kullanım değerlerinin tanımlanması; 4. özel sahiplenme konusu olsun veya olmasın, doğal kaynakların işlem görme biçimi; 5. kapitalizme özgü sosyal emeğin doğru tanımlanması ve onun diğer emek biçimleriyle ilişkisinin tahlili; 6. III. kesimde artık değer soğurulma biçimlerinin açıklığa kavuşturulması.

Marx'ın çağından bu yana kapitalizmin evrimi ve ortaya çıkardığı devasa dönüşümler, Marksist tahlili sorguluyor.

Dolayısıyla, kapitalizmin radikal eleştirisi ve eleştirinin derinleştirilmesi, Marx'ın bu sorunlara karşı geliştirdiği cevapların ötesine gitmeyi gerektiriyor. Aralarında benim de bulunduğum bazı Marksistler buna giriştiler. Benim söz konusu tartışmalara dair katkılarım kısaca *Du Capitalisme à la civilisation* (*Kapitalizmden Uygarlığa*)[7] s. 84-95'de ele alınıyor.

Lakin günümüzün düşünce ortamı, kapitalist dünya gerçeğinin eleştirisinde sınır tanımayan Marksizmi bu istikamette zenginleştirmek için uygun değil. Marksist düşünceyi zenginleştirmek yerine, ondan vazgeçmeyi, sıfırdan başladıklarını iddia etmeyi tercih ediyorlar. Bu durum, bilerek ya da bilmeyerek, doğası gereği eleştirel olmayan bayağı düşünceye esir düşmenin sonucu... İlerleme kavramının GSYH'deki büyümeye indirgenmesinin radikal eleştirisini (*Du Capitalisme à la civilisation,* III. bölüm, s, 98 ve devamında) yaptım. Bu tutuma karşı *Modernite, Demokrasi ve Din* adlı kitabımın giriş bölümünde de ilerlemeyi özgürleşmeyle (émancipation) özdeşleştiren bir tez geliştirdim.

Şimdilerde değer yasası "aşıldı" demek moda haline geldi. Onun manüfaktür kapitalizmi dönemine mahsus bir şey olduğu, artık günümüzün çağdaş "bilişsel kapitalizm"inde (capitalisme cognitif) geçerliliğini yitirdiği söyleniyor. Unutuluyor ki, doğası gereği kapitalizm, dün olduğu gibi bugün de, sermayenin egemenliğini ve onunla birleşik emek sömürüsünü güvence altına alan sosyal ilişkiler üzerine kurulu ve "başka" türlü olması da mümkün değil.

"Bilişsel kapitalizm" kavramının icat edilmesi, bayağı iktisadın "üretim faktörlerinin" (yani emek, sermaye ve doğanın) verimliliklerini ölçme yönteminin benimsenmesine dayanı-

7 Yordam Kitap tarafından 2017 yılında yayımlandı.

yor. Bu üretim faktörleri tarafından yaratılan kısmî verimlilik artışlarının "genel ilerleme"nin (büyümenin) sadece %50, veya %60 ya da %70'ini açıkladığı "keşfedilebilir". Böyle bir anlayış, aradaki farkı bağımsız bir "dördüncü faktör" saydıkları bilim ve teknolojinin katkısına izafe eder... Kimileri bu "faktör"den hareketle Marx'ın değindiği ve sosyal emeğin verimliliğinin tanımlanmasındaki hayati pozisyonuna işaret ettiği, "genel bilme"yi (general intellect) yeniden keşfettiklerini sanıyorlar. Aslında bu söylenende yeni hiçbir şey yok. Zira, emek ile bilimsel ve teknik bilgi insanlık tarihinin hiçbir aşamasında asla birbirlerinden ayrılabilir değillerdi (*Du capitalisme à la civilisation,* ek 2, s. 113-123). Şahsen, bu bayağı yöntemin radikal eleştirisini yapmış ve orada emeği kullanılan diğer çalışma araçlarından yapay olarak ayırmanın saçmalığını göstermeye çalışmıştım. Esasen teknik ve bilimsel bilgi olmadan hiçbir üretim mümkün değildir. Öyle bir şeyin akla bile getirilmemesi gerekirdi... Bu işlem, ruhla bedeni birbirinden ayıran teolojinin yaptığına benziyor (*Du Capitalisme à la civilisation,* s. 77-84).

Bir tek verimlilik var: uygun araçlarla ve verili doğal ortamda, birbirlerinden ayrılması mümkün olmayan unsurlar olan teknik ve bilimsel bilgiyi harekete geçirerek çalışan sosyal emeğin verimliliği... Bayağı iktisadın birbirlerinden yapay olarak ayırdığı bu unsurları Marx birleştiriyor. Böylece değer kavramına temel bir konum kazandırılmış oluyor ve kapitalist gerçekliğin radikal eleştirisi de olanaklı hale geliyor.

Bilişsel kapitalizm bir *oxymore*'dur. Bir *bilgi ekonomisi*nden ancak kapitalizmin dayandıklarından farklı sosyal ilişkilere imkân veren koşullar oluştuğunda söz edilebilir.

Zamanın bir sapması olan bu durumu aşmak için, kapitalizmdeki dönüşümlerin değer yasasının ifade edilme biçimlerinde yarattığı metamorfozları formüle etmeyi denedim.

Critique de l'air du Temps (bölüm III, s. 66-80) adlı eserde, robot kullanımının genelleştiği, maddi üretime harcanan emeğin aşırı düzeyde azaltıldığı bir kapitalizm hayal ettim (maddi üretimden *hard ware*'i, yani mamul nesneler ve gıda ürünlerini kastediyorum). Öyle ki, üretim kesimleri çok az emek kullanıyor; onun bir kısmı da *hard ware* için gereken bilim ve teknoloji (*soft ware*) üretimine, diğer bir kısmı da tüketimle bağlantılı hizmetler üretimine tahsis ediliyor olsun... Bu koşullarda sermayenin egemenlik ilişkisi toplam gelirin eşitsiz bölüşümünde ifadesini bulur ve değerin de bu bütünleşmiş ve küresel ölçek dışında bir anlamı yoktur. Değer kavramı, ancak toplum ekonomisizmde yabancılaşmışsa bir anlam taşımaya devam eder...

Sistem, evrim sürecinde bu aşamaya gelmişken hâlâ "kapitalizm" adını hak edecek midir? Muhtemelen değil. O zaman sistematik bir politik şiddete dayanan (tabii, ona meşruluk görüntüsü veren ideolojik süreçlere de başvuran) "yeni-haraççı" (*néo-tributaire)* bir sistemden söz edilebilir, eşitsizlikleri ancak şiddet yeniden üretebilir. Maalesef böyle bir sistem ancak dünya ölçeğinde mümkündür: daha şimdiden oluşum halinde... Ben bunu "küresel ölçekte *apartheid*" olarak adlandırıyorum. Zira, sistemi üreten mantık o istikamette yol alıyor. Bu süreç, "mümkün olan başka bir dünya" yaratabilir, ama tarihte bugüne kadar gelmiş geçmiş tüm sınıflı toplumların en barbarı olmak kaydıyla!

İkinci Bölüm

Faiz, Para ve Devlet Bölümü

1

Kapital'in III. cildine geçildiğinde, Marx'ın dili birden değişiyor. Artık fetiş – meta ve yabancılaşma, emek gücünün değeri ve artık değer söz konusu değil. Marx bize somut gerçeklikteki sosyal sınıflardan, işçilerden, sanayi ve ticaret kapitalistlerinden, ödünç para verenlerden, toprak sahiplerinden, köylülerden, v.b. söz ediyor. Aynı şekilde, bize istatistiklerin doğrudan bilgi verdiği gelirlerden, ücretten, sanayici ve tacir kârından, faiz oranından, toprak rantından, v.b. de söz ediyor. Bu an, ekonomi politiğin ötesine geçerek tarihsel materyalizmin formülasyonuna başladığı andır.

2

Marx'ın para ve faize dair görüşleri dağınıktır. *Kapital*'in taslaklarında (özellikle *Grundrisse*'de), bize bir dizi aşırı somut düşünce sunuyor: tarihin belirli bir anında İngiliz veya Fransız merkez bankalarının iskonto oranlarına ilişkin gözlemler, dönemin başlıca iktisatçılarının o konudaki politikalara dair yorumlarına yönelttiği eleştirel düşünceler, v.b.

Orada açıklayıcı, net bir teori söz konusu değil. Buna karşılık III. ciltte bize bir faiz oranı teorisi sunuyor ki, şöyle: 1. faiz, para-sermayenin ödülüdür (üretken sermayenin değil); 2. dolayısıyla, bu bir bölüşüm kategorisidir; 3. faiz oranı, para-sermayenin arz/talebine göre oluşur; bu etkileşimde iki alt-sınıf, ödünç verenler ve ödünç alanlar karşı karşıya gelir; 4. Bu oran belirsizdir, sıfır faiz tabanı ile (faiz oranının kâr oranına eşit olduğu) bir tavanın belirlediği aralığın herhangi bir noktasında oluşabilir.

Bu teori bize yetersiz görünüyor. Zaten Marx da genel olarak arz ve talebe özel bir önem atfediyor değil. Arz ve talepten söz ettiğinde, onun öncelikle sorduğu soru şu: Bu arz ve talebi hangi gerçek güçler belirliyor? Burada pek bir şey söylenmiş değil...

Bu teori yetersiz, zira birincisi, söz konusu taban çok alçak, tavan ise çok yüksek. Bir kere faiz oranı sıfır olamaz, zira kimse sıfır faizle ödünç vermez. Kâr oranına da eşit olamaz, o zaman kapitalistler üretmekten vazgeçer ve tabii ödünç de almazlar.

Ama her şeyden önce birbirinden bağımsız olduğu tahayyül edilen iki kapitalist alt-sınıfa gönderme yapmak, Marx'ın para teziyle çeliştiği için de yetersiz. Aslında Marx, para talebinin, belirli miktar paraya sosyal ihtiyacın genişletilmiş yeniden üretim koşulları tarafından *a priori* belirlendiğini ve üretimlerin ve fiyatların sunulan para miktarından bağımsız olduğunu ileri sürüyor. Bu görüş açıkça miktar teorisine karşı bir yaklaşım demektir. Biz bunu Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şemasıyla bağlantılı olarak ele aldık (bkz. Birinci bölüm). Marx, para arzının söz konusu para ihtiyacına, para talebine uyumlandığını ileri sürüyor. Banka sistemi kredi yaratma/yok etme yoluyla o işlevi yerine getirmektedir.

Eğer böyleyse, herhangi bir faiz oranının arzla talebin karşı karşıya gelmesiyle belirlendiği iddiası inandırıcı değil. Gözlenen şey, otonom iki alt-sınıfın ödünç alan-ödünç verenler piyasasında karşılaşması değildir. Görünüm şöyle ki, bir yanda talep edenler var –üretici kapitalistlerin tamamı; özsermayelerinin az-çok yeterli olması veya olmaması durumuna göre– ve diğer yanda da onların ihtiyacını karşılayan kurumlar. O kurumlar kimi, neyi temsil ediyorlar? Bir alt-sınıf olan bankacıları temsil etmiyorlar. Zira, her ne kadar bankalar özel kurumlar da olsalar ve son kertede ödünç verme mercii olan emisyon bankalarına bağlı da olsalar (ki, onlar da özel kurumlardır), her zaman (XIX. yüzyılda bile) para arzını düzenlemekte devlet politikasının müdahalesi söz konusudur. Kapitalizmin para sistemi her zaman görece merkezi olmuştur. Dolayısıyla bir bütün olarak, devlet gibi, burjuva sınıfının kolektif çıkarlarını temsil eder. Fransa merkez bankasının (Banque de France) paydaşları olan "iki yüz aile", sadece banka aracılığıyla ödünç veren kapitalisler değildi, onlar aynı zamanda bu banka aracılığı ile Fransız burjuvazisinin de başlıca çekirdeğini oluşturuyorlardı. Dolayısıyla, iki alt-sınıf arasında bir karşıtlık değil, bir yanda birer birey olarak kapitalistlerin birbirleriyle rekabeti (sermayenin bölünmüşlüğü), diğer yanda da kolektif olarak örgütlenmiş kapitalist sınıf söz konusudur. Devlet ve para kurumları, birbirleriyle rekabet halindeki parçalanmış çıkarların değil, bir bütün olarak sınıfın kolektif çıkarlarının ifadesidir; onlar arasındaki özel çatışmaların yönetilmesinin aracıdır.

Marx tarafından başlatılan ekonomi politiğin radikal eleştirisi, ta baştan itibaren kapitalizme özgü reel ekonomi/finansal görüntü ikiliği gerçeğini sezmişti. Kapitalizm sadece

reel üretim araçlarının (fabrika, stoklar ve başka şeyler) özel mülkiyetiyle ifade edilmez. Aynı şekilde "reel" mülkiyete bağlı değerli evrakların sahipliği ile de ifade edilir. Anonim şirketler, bu sahiplik araçlarının metalar gibi dolaştığı finansallaşma biçiminin klasik örneğini sunar. Dolayısıyla, reel sermaye/fiktif sermaye ikiliği herhangi bir sapma veya yakın zamana mahsus bir sapma değildir. Onun sayesindedir ki, kapitalist üretim tarzına özgü bu yabancılaşmanın kaynakları, baştan itibaren açığa çıkmıştır. Bu yabancılaşma, yegâne nesnel gerçeklik olan sosyal emeğin verimliliği yerine, ayrı ayrı "üretim faktörleri"nin verimliliğini koyuyor, tabii bunlar arasında sahiplik araçlarında özümsenmiş sermaye de yer almaktadır.

Birikimin bu reel ve "fiktif" iki veçhesinin birliği III. ciltte ele alınmaya başlamıştı. Marx o sorunu asıl sonraki cilttlerde ele almayı düşünmüştü, ama onu yazmaya vakti olmadı.

Modern, kapitalist dünyanın yabancılaşması, daha önceki çağlarda da olduğu gibi "vücud"u "ruh"tan ayırır ve "ruh"un (bugün, mülkiyet) "vücud" (bugün, emek) üstünde önceliğini tanır. Yazık ki, ampirist pozitivizmin tutsağı olan bizim modern solumuz (özellikle de Anglo-sakson solu), eşzamanlı olarak Marx alerjisine de sahip olduğu için ve tam da bu nedenle, söz konusu ikiliğin içkinliğini ve finansallaşmanın kaçınılmazlığını anlamaktan aciz.

Finansallaşma hiçbir surette hayıflanılacak bir sapma değil ve onun hızlı büyümesi "reel" üretim ekonomisinin büyümesi aleyhine gerçekleşmiyor. Finansal yayılmanın denetim altına alınması ve finansal artığın "reel büyüme"yi desteklemesi gerektiğine dair sosyal demokrasinin ciddiye alınan önerisi hayli bönlükle malûl... Zira, durgunluk eğilimi, Baran, Sweezy ve Magdoff'un mükemmel analizinde ortaya konduğu gibi, te-

keller kapitalizmine içkindir. Finansallaşma yalnızca yegâne mümkün pazarı sermaye fazlasına açmakla kalmıyor, aynı zamanda 1970'lerden beri ABD'de, Avrupa'da ve Japonya'da güdük büyümenin de yegâne uyarıcısı... Finansallaşmayı geriletmek "reel" ekonominin büyümesinin daha da zayıflamasıyla sonuçlanır. Bu kaçınılmaz finansallaşma, eşzamanlı olarak küresel dengelerin kırılganlığını artırıyor, "finansal kriz" olasılıklarını çoğaltıyor ve nihai olarak da "reel" ekonomiye taşınıyor. Tekeller kapitalizmi, bir gereklilik olarak finansallaşmıştır ve yeniden üretimi de bir balondan diğerine doğru evriliyor. Bir ilk balon herhangi bir nedenle "belirsiz" büyümesi aksadığında zorunlu larak patlar ve sistem, bu patlamanın neden olduğu finansal krizden ancak yeni bir yeni balonu tetikleyerek ve şişirerek çıkabilir...

Eleştirel solun analistleri (sosyal liberal olmayanları), kapitalizmi "düzenleyerek", işçilerin ve yurttaşların haklı sosyal taleplerini dikkate alan politikalar önerme gücüne sahip olduklarına inanıyorlar. Ve daha fazlasını önerirlerse, "realist olmayan radikaller" (hatta "Marksistler") olarak nitelenmekten de çekiniyorlar. Oysa, asıl onların yaptıkları öneriler gerçekçilikten tamamıyla uzaktır. "Finansallaşma"nın ilk fark edildiği 1980'li yıllardan itibaren Baran, Sweezy ve Magdoff'un analizlerinde ileri sürdükleri nedenlerden ötürü...

2008'deki finansal çöküşün ardından, bir kısım "uzman"ların da yardımıyla hakim medya tarafından örgütlenen dezenformasyon ile "kuralsızlaşmayı istismar eden" bankalar suçlandı, (*subprime* sorunundaki gibi), "değerlendirme hatası", dahası, ahlaksızlık yaparak işleri mahvettiği mavalı yayıldı. Böylelikle, yenilik yapmaya ve reel ekonomiye yatırıma devam eden "iyi kapitalistler"i diğerlerinden ayırarak aklamaya

çalıştılar... Bu ayrımın hiçbir anlamı yok. Aynı oligopoller hem üretim alanlarına, hem de finansal kurumlara egemen olmaya devam ediyorlar... Bu ayrım, sözde bir "teori"den besleniyor ve bir hususu daha ıskalıyor: sınıf devleti, ancak kendisini sermayenin bazı kesimlerinin çıkarları üzerinde konumlandırarak (ve özellikle finans aracılığı ile) sermayenin kolektif çıkarının üstünlüğünü koruyarak işlev görebilir. İşte "düzenleme" denilen, devletin bu sürekli ve vazgeçilemez müdahalesinin adıdır.

Bu düzenleme kolektif çıkarın öncelik kazandığı iki alanda etkili olur. Bunlardan birincisi, çevrimlerin (cycles) düzenlenmesi, ikincisi de uluslararası rekabet alanıdır...

3

Konjonktürün düzenlenmesi, çevrimin baskılanması değildir. Tersine, yoğunluğunu düzenlemektir ve oradaki amaç da genişleme döneminde birikim hızını artırmak, kriz döneminde de tasfiyeler, yeniden yapılandırmalar ve yoğunlaştırmalarla yola devam etmeyi sağlamaktır. Monetarist konjonktür teorilerinde ideolojik ifadesini bulan düzenleme (régulation), burjuva rekabet pratiğini rasyonalize etmekten ibarettir. Faiz haddi, bu düzenlemenin tartışmasız aracı olarak ortaya çıkar.

Devlet para sistemi vasıtasıyla faiz oranlarında bir artış dayattığında, merkezi iktidar, sermayenin kolektif çıkarları için ekonomik hayata aktif bir şekilde müdahale etmiş olur. Faiz oranlarının yükseltilmesi, iflasları artırarak krizi derinleştirir. Ama, böylelikle, bizatihi sermayenin yoğunlaşmasını hızlandırır. Bu da üretim aygıtını modernize etmenin ve gerekli yeniden yapılanmaların şartıdır. Buna karşıt olarak, faiz

oranının düşürülmesi büyüme hızını artırır ve söz konusu ekonominin yeniden tesis edilen dış rekabetten azami yarar sağlamasını sağlar.

4

İkinci alan, ulusal kapitalizmler arasındaki rekabettir. XIX. yüzyılda, Marx'ın döneminde, merkez kapitalist sosyal formasyonlar arasındaki uluslararası rekabet altın standardına dayanıyordu (ve hem iç, hem de dış, ikili konvertibilite söz konusuydu). Ve sarı metalin akışı faiz oranlarının farklılığına duyarlıydı. Bu metal akışı, ulusal para otoritelerinin kullanımında pozitif veya negatif bir para arzı kaynağı oluşturuyordu. Para politikası pratiği, başka türlü söylersek, faiz oranlarının manipülasyonu, farklı ulusal formasyonlar arasındaki ilişkiye müdahale etme aracıydı. Bu bağlamda kriz dönemlerinde faiz oranlarının yükseltilmesi, dışardan sermaye çekmeyi mümkün kılarak, değişim döneminde tehdit altına giren dış dengeyi yeniden tesis etmeyi sağlıyordu.

Şimdilerde uluslararası rekabetin yönetilme biçimleri, artık Marx'ın yaşadığı ve eleştirisini yaptığı dönemdeki gibi değil. Bir yanda altın standardının terkedilmesi, ve dalgalı kur sisteminin genelleşmesi, diğer yandan, III. Kesimin şişmesi ve artık değer fazlasının emilmesini sağlaması, eşzamanlı olarak, ekonomik ve finansal politikalara çok farklı müdahale araçları yarattı. Bu müdahaleler, önemli dozda ampirizm içeriyor; bazıları işliyor, bazıları da işlemiyor. Ama aynı şekilde, Keynes'ten Hayek'e ve Şikago Para Okulu'na kadar uzanan geniş bir "teori" repertuvarı söz konusu. Durmadan yeni modeller formüle ediliyor, bunlarla gözlemle elde edilen verilerin modele entegre

edildiği ve bu yolla da uygulanan politikanın "etkinliğinin" gerçekleştiği varsayılıyor. Marx, bayağı ekonominin temelinin ve yönteminin eleştirisini başlatmıştı; bunu sürdürmek üzere bayağı ekonomiden türeyen tüm Marx-sonrası teorilerin de eleştirilmesi gerekirdi (bkz. *Le Développement inégal*, s. 66-98).

Elbette, uluslararası rekabet alanının tahlili sadece ulusal ve uluslararası ekonomik büyüklükleri birbirine bağlayan mekanik ilişkilerin soyut tahliline, sözgelimi ithalat ve ihracat hacmi, sermaye akımları ve bunların kâr ve faiz hadlerine tepkisine indirgenemez. Bu alanda olguların ampirik gözleminden ekonomik yasaların türetilebileceği daima iddia edilebilir. Bu amaçla binlerce ekonomik model üretildi... Ama bunlardan elde edilen sonuçlar yetersiz. Birçok durumda geçmişin gözleminden türetilen yasalar gelecekte doğrulanamaz ve etkin bir kamu politikası aracı da olamaz. Sorunun esası çoğu kez modelin dışındadır da ondan: Üretici güçlerin gelişme ritmi, sınıf mücadelesinin sonuçları ve uluslararası çatışmalar ve nihayet tüm bunların birbiri üzerindeki etkisi...

Marx'ın bir uluslararası ekonomik ilişkiler teorisi geliştirmemesinin bu nedene bağlı olduğuna inanıyoruz. Bilindiği gibi Marx, *Grundrisse*'de ve *Kapital*'in çeşitli hazırlık çalışmalarında bir uluslar-arası ilişkiler bölümü yazmayı vadetmişti ama hiçbir zaman yazmadı. Gerçekten zamanı olmadığı için mi? Biz daha çok onu yazmaktan vaz geçtiğine inanıyoruz; zira, uluslararası ticaretin ekonomik teorisinin mümkün olmadığını fark etmişti. Uluslararası ilişkilerin ekonomik veçhesini ("ekonomik görüngüler", buz dağının görünen kısmı) ele almadan önce, tarihsel materyalist anlamda tahlili derinleştirmek gerekiyor. Nasıl, ulusal formasyonlar düzeyinde sınıf mücadelesi tahlili kapitalist üretim teorisinin temelini oluş-

turuyorsa, dünya ekonomisinin tahlilinde de sınıf mücadelesi tahlilinin önceliği söz konusu olmalıdır...

Bu yüzden uluslararası ilişkilerin "ekonomik" bir teorisi mümkün değildir. Ödemeler dengesi uyumunu sağladığı varsayılan ekonomik teorileri reddettikten sonra, dünya ölçeğinde sınıf mücadelelerine odaklanan bir araştırma çizgisini benimsedim. Bu mücadeleler, ulusal formasyonlar düzeyindeki yapısal uyumu biçimlendiriyor; görünürdeki ekonomik yasalar da bu çerçeve içinde işliyor (bkz. *Le Développement inégal*, s. 88-112).

5

İki alan, yani iç konjonktür ve dış rekabet edebilirlik birbirine sıkıca bağlıdır. Bu yüzden para politikası aracı, burjuva devletin ekonomik politikasının başlıca aracıdır.

Bu itibarla, iki alan dahilinde faiz oranını belirleyen güçler ekonomik mahiyette değil, tarihsel materyalizmi ilgilendiren niteliktedir. Zira, tarihsel materyalizmden bağımsız bilim sayılan "saf" ekonomik teori, burjuvazinin kolektif ifadesi olan devleti ve birbirleriyle çatışma halindeki merkezi burjuvazilerin ulusal devletleri arasındaki mücadeleyi yok sayıyor. Oysa Marksizmin sosyal gerçekliğin bu boyutlarını asla yok saymaması gerekiyor.

Ekonomist burjuva ideoloji bu alanda onlarca teori, binlerce model ve bir o kadar da reçete ve düşünce okulu üretti... Fakat tüm bu teorilerin karakteristik özelliği ve ideolojik olmalarının nedeni, krizin düzeni yeniden sağlayıcı rolünü anlamazlıktan gelmeleridir (çünkü birileri kapitalist büyümenin ahenkli karakteri üzerine kuşku düşürmemeli ve kriz daima

bir "kaza" olarak gösterilmelidir). Dünyayı paylaşmak üzere yürütülen mücadeleler de anlamazlıktan geliniyor (zira burjuva ideolojisi barışçıl rekabetin yönettiğini varsaydığı ekonomiyi habis ve saldırgan davranışların yeri kabul ettiği siyaset ile karşı karşıya koyar).

Şüphesiz bu teorilerin gerçek muhtevası, sistemin evrimine az çok uyum göstermek zorundadır. Rekabetin belirgin biçimlerinin dönüşümü (tekellerin oluşması), sanayi ve finans sermayesinin iç-içe geçmesi, ülke paralarının değerli metallere konvertibilitesinin yok olması, uluslararası parasal blokların ortaya çıkması, velhasıl doğrudan emperyalizm tahliliyle ilgili tüm bu olgular, para oyununun kurallarını ve iç ve dış konjonktür ilişkisini değişime uğratıyor.

Bu ekonomist ideolojinin nihai amacı, bir parasal denge modeli kurarak Walras'cı reel denge modelini tamamlamaktır.

Tarihsel materyalizmin yöntemi, bu genel parasal denge arayışının karşıt kutbunda yer almaktadır. Tabii bu onun parasal teknikleri ve politikaları yok saydığı anlamına gelmez. Fakat, tarihsel materyalizm bunun ötesine giderek söz konusu teknikleri ve politikaları asıl bulunmaları gereken çerçeveye (başka türlü söylersek, burjuva devletin iç ve uluslararası sınıf mücadelesinin araçları arasına) yerleştirir.

Üçüncü Bölüm

Toprak Rantı Bölümü

1

Bilindiği gibi Marx, diferansiyel rant teorisini Ricardo'dan ödünç almıştı. Bu, marjinalist usavurmanın bir örneği değildi. Marjinalizme göre, bir faktörün miktarı sabit olan bir diğerine göre kullanım dozu arttığında toplam üretim değişir. Burada aynı dozda toplam emek (doğrudan ve dolaylı emeğin oransal payları aynı kalmak üzere) toprağın kalitesine göre farklı sonuçlar verir (zira toprak homojen değildir, dolayısıyla bir faktör değildir). Bilindiği gibi Marx da diferansiyel rantı aynı şekilde ele aldı ve ona ekstansif "rant I"i tamamlayan entansif "rant II"yi ekledi. Oradan hareketle de verimliliğin doğal bir şey olmadığını, toprağın verimliliğini arttırmak (toprağı "üretmek") için harcanan emeğin sonucu olduğunu göstermek istiyordu. Bu, agronomların ve kırsal yaşamı tanıyanların iyi bildiği bir şeydir, ama klasik ve neoklasik iktisatçılar bilmezden gelmeye devam ediyorlar.

Diferansiyel rantın varlığını inkâr etmek zordur. Ama onun, verili bir topraktaki emek verimliliğiyle, en az kaliteli topraktaki emek verimliliği arasındaki farkla belirlendiği yolundaki açıklama, her zaman inandırıcı olmamıştır. Marksist

olduğunu söyleyen bir yazar olan Henri Régnault, ortalama üretim koşullarında tarımsal fiyatların belirlenmesinden hareketle, tıpkı sanayide olduğu gibi, bir rant teorisi formülasyonuna girişti.[8] İyi durumdaki arazi (ortalama toprağa göre) pozitif bir diferansiyel rant elde ederken, daha az verimli toprak negatif bir diferansiyel rant elde ediyor. Bu da ancak kendisinden yüksek olan mutlak ranttan düşülerek mümkün olabilir. O halde diferansiyel rant, kötü durumda olan toprak sahibinden iyi durumdaki toprak sahibine transferin sonucudur. Netice itibariyle Regnault, bu temelde "dışsal ekonomiler" analizini yeniden okumayı öneriyor.

Muhakkak ki, burada uyarıcı bir düşünce var. Fakat, Marx'ın (ve Ricardo'nun) argümanı gerçekten nerede duruyor? Regnault'nun sıkıntısı şu ki, ona göre bu argüman Marx'da beklenmedik bir şekilde "talep" olarak devreye girecektir. Biz aynı fikirde değiliz. Argümanın başka bir zemine oturması gerekiyor: Bu da ortalama koşulların yeniden üretilebilir olup olmadığıyla ilgilidir. Şayet, ortalama koşullar (her zaman edinilebilir bir ekipmanda içerilmiş olarak) yeniden üretilebilir ise, kapitalistler harekete geçirdikleri ekipmanın ortalamadan üstün veya aşağı nitelikte olduğuna göre bir rant değil, (dahası, tekel rantı da değil) aşırı kâr elde ediyorlar demektir (pozitif veya negatif). Fakat, eğer üretimin doğal koşulları söz konusuysa, başka türlü söylersek, tanımı gereği yeniden üretilebilir olmayan (rant II'de öngörüldüğü gibi muhtemel bir değişikliğin sınırlarını aşan) koşullarda, ortalama kavramı yok olmaz mı?

Ne olursa olsun, ister (yeniden üretilebilir) ortalama sanayi, isterse yeniden üretilebilir olmayan tarım koşulları ol-

8 Henri Regnault, *La Contradiction foncière*, daktilo edilmiş metin.

sun, talep aynı şekilde devreye girer. Bir üretim sistemi ister Marx'daki gibi değer olarak, isterse Ricardo-Sraffa'daki gibi fiyat olarak ifade edilsin, üretimin gerektiği gibi talebe uyum sağladığını varsayar: üretimin her bir ürün 1..., *i*..., *n* için gerekli olan verimli tüketimi aşan kısmının nicel dağılımına talebin (genişletilmiş yeniden üretimden kaynaklananlar da dahil olmak üzere) ücretliler ve kapitalistler arasındaki eşdeğer dağılımı karşı gelir. Marx kullanım değerini yok saymıyor ve tek taraflı olarak mübadele değerine yaslanan bir görüşe bağlı kalmıyor.

2

Fakat, bizi burada ilgilendiren, en elverişsiz toprağın mutlak rantıdır (marjinal olanın değil, bunu belirtmemiz gerekiyor). Marx, onu bir sınıfın varlığına bağlıyor ki, o da toprak sahipleridir.

Bu rantın belirli bir seviyesi var mıdır? Neden ve nasıl? Marx bu konuda faiz oranıyla ilgili yaptığı akıl yürütmeyi benimseyebilirdi. Rantın belirsiz ve sınıf mücadelesinin, kapitalistlerle toprak sahiplerinin karşı karşıya gelmesinin sonucu olduğunu söyleyebilirdi; bunun sadece bir –sıfır– tabanı ve tüm artı değeri emen tavanı olduğunu kabul edebilirdi.

Neden olmasın? Zira, rant netice itibariyle bir bölüşüm kategorisidir; mülk sahibi üretim aşamasında sürece müdahil olmuyor. Şüphesiz bu iki transfer gelirinin her birinin özel statüsü var: Eğer toprak sahipleri toprağını kiralamayı reddederse, bir üretim mümkün olmaz; buna karşılık eğer para kaybolursa da yaratılır... Toprak üretimin doğal koşullarının bir kısmını oluşturur, paraysa sosyal koşullarla ilgilidir.

Fakat, bu söylendikten sonra aynı mantık yürütme dikkate alınabilir ve aynı eleştiriyle karşılaşır: taban çok alçaksa (sıfırsa), toprak kiraya verilmez, tavan çok yüksekse (eğer rant tüm artı değeri emerse), kapitalistler üretmekten vazgeçer.

O zaman soru şu hali alır: Rant, fiyatların oluşumunu yönlendiren tüm yasalar sisteminin bir parçası olan bir ekonomik yasa ile mi belirlenmektedir, yoksa tek kelimeyle sınıfsal güç ilişkilerinin bir sonucu mudur? Aslında bu soru yanlış sorulmaktadır ve bir başkasını onun yerine koymak gerekir: Toprak sahiplerini kapitalistlerle karşı karşıya getiren bu sınıf mücadelesi verili bir ekonomik temel üzerinde nasıl işliyor ve o temeli nasıl değiştiriyor? Ancak böylelikle iki alan –ekonomi ve sınıf mücadelesi– birbirinden ayrılmaz ve birlikte anlaşılabilir. Ve bu da bizi bilimin gerçek alanına taşır ki, onun da adı tarihsel materyalizmdir...

Marx, rantın saptanmasıyla ilgili soruya basit ve sadece bir ekonomik gerçekliğe gönderme yapan bir cevap veriyor. Tarımda daha düşük olan organik bileşimin, toprak sahibinin el koyduğu değeri belirlediğini ileri sürüyor. Bu önermenin kabul edilir olmadığını daha önce söyledik. İlkin, ampirik planda organik bileşim hep düşük olmak zorunda mıdır? Neden öyle olsun? Eğer yüksek olsaydı, o zaman da rantın negatif olması gerekmez miydi? Diğeri de mantıkla ilgili: eğer tarımda organik bileşim yüksek olsaydı bile, mülk sahibi tarafından empoze edilen rant, kapitalistler arası rekabetin (değere kıyasla) üretim fiyatlarını saptırması gibi (rantın yokluğundaki üretim fiyatlarına kıyasla) fiyatları saptırıcı bir etki yaratmaz mıydı? Eğer öyleyse, bir belirsizliğe düşülmüyor mu?

3

Regnault, Marx'ınkinden farklı bir ekonomik belirleyiciliği onun yerine koymak kaygısıyla, rantı faiz haddine bağlama yoluna gitti. Onun hayali bir söylem olarak sunduğu anahtar argümanı şöyle:

"Siz sermayeye, ben toprağa sahibim. Siz toprağımı kiralayabilirsiniz, ben de bir faiz oranı karşılığında sermayenizi ödünç alabilirim. Eğer, 100 yatırım yaparsanız, 100 *r* kazanırsınız (*r* kâr oranıdır). Eğer ben 100 ödünç alırsam 100 (*r* - *i*) kazanırım. Toprağımı kiralamak için sizden 100 (*r* - *i*) isterim".

Buradan hareketle Regnault şu sonuca varıyor: Mutlak rant faiz oranının ortalama kâr oranından küçük olduğu bir sermaye piyasasının varlığından kaynaklanıyor. Ve, bu belirlenmenin, rantın sermayeleştirilmesi sonucu ile elde edilen toprağın fiyatının belirlenmesiyle karıştırılmaması gerektiğine de dikkat çekiyor.

Fakat burada sıkıntı yaratan şey şu ki, 100 (*r* - *i*)'e eşit kira ödemeyi kabul eden bir kapitalist ortalama kâr *r* elde edemez. Üretim giderleri üzerine ortalama kârı ekleyemiyorsa, bir kapitalist bu alanda yatırım yapmaya neden tevessül etsin? Niye *r* elde edecek kapitalist statüsünden vazgeçip, ödünç verenin *r* - (*r* - *i*) = *i*'si ile yetinsin? Dolayısıyla problem çözülmüş değil...

4

Rant sorununa ilgi duyan, ama Marx yorumculuğuyla yetinmeyen Marksistler arasında, karşılaştırmalı organik bileşim tezini reddederek, ekonomik planda rantın belirlenemezliği görüşünü ileri sürenler vardı.

Mutlak rantın katıldığı Ricardocu, neo-Ricardocu veya Sraffacı sistemden çıkarılabilecek yegâne sonuç, rant ve kârın birbirlerinin tersi fonksiyon olduğudur. Dolayısıyla, ekonomik teorinin rantın düzeyini ve belirlenmesini kavraması mümkün değildir.

Kesin olan bir şey varsa, mutlak rant yoluyla net ürünün bir parçasına el konulması göreli fiyatları değiştirir, kâr oranını düşürür, tıpkı ücretlerin yükseldiği durumdaki gibi (bilindiği gibi, göreli fiyatlar ve kâr oranı ücretlere bağlıdır). Bu olgunun kanıtlanması ya Marx'ın dönüşüm şemalarından ya da Sraffa modelinden hareketle yapılabilir.

Örneğin, iki sektörlü (1 ve 2), bir dönüşüm şeması varsayalım, artık değer oranı % 100 ve organik bileşimler de farklı olsun. Mutlak rantın yokluğunda, aşağıdaki örnek tabloda yer alan dönüşüm şeması şöyle bir sonuç verir: kâr oranı %29,5, fiyatlar $p_1 = 38{,}5$ ve $p_2 = 51{,}5$.

			Artık ürün			
	Değişmez sermaye (1)	Değişir sermaye (2)	Artık değer biçimi (3)	Kâr biçimi (4)	Değerler (5)	Üretim fiyatı (6)
Sektör (1)	20	10	10	8,5	40	38,5
Sektör (2)	30	10	10	11,5	50	51,5
Toplam	50	20	20	20	90	90

Şimdi de şöyle varsayalım, sektör (1), değer cinsinden 4 birim mutlak rant (ρ) içersin ve yatırılan sermayeyle (30 ve 40) orantılı ortalama kâr r olsun, bu durumda:

Sektör (1): $p_1 = 30\ (1 + r) + 4\ (\rho = 4)$

Sektör (2): $p_2 = 40\ (1 + r)$

ve $p_1 + p_2 = 90$

Bu da şu sonucu verir: $p_1 = 40{,}9$ $p_2 = 49{,}1$ ve $r = \%23$.

Şüphesiz, el konulan mutlak rantın önceden ve değer olarak saptanması mümkün değildir. Burada söylenebilecek olan şey, o eğer mevcutsa ($\rho \neq 0$), bir yandan göreli fiyatlarda ve ortalama kâr oranında bir değişikliğe neden olur ve diğer yandan da büyüklüğü, ücretler gibi, fiyatların bir fonksiyonu olmak üzere, aşağıdaki genel biçimde reel olarak tanımlanır:

$$\rho = \alpha p_1 + \beta p_2.$$

Şüphesiz, bir Sraffa şemasının rantı içermesi mümkündür ve o işlem de aynı sonuçları verir. Bir sosyal ilişkinin sonucu olan mutlak rant, basit ve doğal bir ekonomik yasa ile belirlenemez.

Ama biz, tam da bu nedenle, problemlerin enteresan bir hâl aldığı aşamada bu eleştirinin durduğuna inanıyoruz. Zira bizim için önemli olan, tarihsel materyalizm alanında rantın nasıl belirlendiğidir.

Söylendiği gibi, tarihsel materyalizm ekonomik temelden koparılarak bir oyun teorisine indirgenemez. Zira o, verili pastayı paylaşmak isteyen iki veya üç taraf (burjuvazi, proletarya veya bu iki sınıf artı toprak sahipleri) arasında bir denge noktası saptamaya imkân veren biçimsel bir egzersiz değildir.

5

Fakat, bu tahlile gelmeden önce, hatırlatmak yararlı olur ki, Marx, *Kapital*'de ve diğer "politik" yazılarında bu sorunsala kendince bir cevap vermişti.

Rantı karşılaştırmalı organik bileşimden hareketle belirledikten sonra, Marx, *Kapital*'de sadece geliyor ve ilerleyen bölümlerde rantın tarihi üzerine eğiliyor. O aşamada ne yapıyor? Organik bileşimi tamamıyla unutuyor, ona hiçbir gönderme yapmıyor, ne olduklarına dair her hangi bir şey söylemiyor. Genel olarak toprak sahibinden söz etmiyor, İngiltere söz konusu olduğunda *landlord*'lardan söz ediyor, (onların karşısına da çiftçileri (*farmers),* koyuyor; Fransa'da da "köylüler"i *(paysans)* inceliyor.

Bu aşamada tam da tarihsel materyalizm alanına girmiş oluyoruz.

Tarihsel materyalizm alanında rantın belirlenmesi bakımından onun İngiltere örneğine uyguladığı yöntem son derecede öğreticidir. İngiliz toprak sahipleri sınıfı iktidarı burjuvaziyle paylaştığı sürece (ki, burada devletin ekonomik alanı genişletmek üzere müdahalede bulunduğu yeniden görülür) yüksek bir rant, kârı kemiriyordu. Bu rant da sanayi ve tarım arasındaki işbölümü tarafından belirleniyordu. Ve bu, İngiliz ekonomisi işçilerini ithalat yapmadan doyurdukça sürdürülebilirdi, zira tahıl yasaları (*Corn Laws*) pratik olarak buğday ithalatını yasaklıyordu. Görülebileceği gibi, ekonomik sistem bir yandan tarımsal üretimin, diğer yandan sanayinin arz-talep dengesini sağlamak için ranta belirli bir düzey saptıyordu. Bu düzeyin üstünde sanayide birikim yavaşlıyor ve buğday arzı, talebi aşıyordu; bu düzeyin altında süreç tersine işliyordu.

Bu örnek gösteriyor ki, Marx, talep yapısını tahlilinin dışına atmıyor. Tabii o tahlili statik bir betimleme ve bir açıklama tarzı olarak da totolojiden ibaret, Walras tipi bir "genel denge"ye indirgemiyor. Marx bu sorunu aşıyor, zira arz-talep dengesini öngörüyor.

Marx'ın talebi birikim süreciyle nasıl bütünleştirdiğini, üretim ve tüketim mallarının ve bunun arz ve talebinin sistemi kapatan dinamik dengeyi nasıl sağladığını ve bunun reel ücretler (emek gücünün değeri) veri iken, göreli fiyatlar ve kâr oranını (eşzamanlı olarak) nasıl belirlediğini görmüştük. Bu ilk model, sadece iki sınıfı (proleterler ve kapitalistler) ve iki gelir biçimini (ücretler ve kâr) kapsıyor ve sistemin kapanışı, I ve II'inci kesimler arasında emek gücünün belirli bir dağılımını, başka türlü söylersek, talep yapısıyla uyumlu bir işbölümünü ima ediyordu.

Mutlak rantı ($\rho = f(p_1 p_2 ...)$) dahil ettikten sonra, aynı akıl yürütmeyi sürdürelim. Eğer üretimin teknik verileri (maddi girdiler ve doğrudan emek girdisi) ve reel ücretler (emek gücünün değeri) verili ise, ve rantın nasıl kullanıldığı da biliniyorsa (örneğin tamamının lüks tüketime yönelmesi gibi...) verili bir sistemde, dinamik dengeyi sağlayan bir rant düzeyi var olabilir. Tabii, *mutatis mutandis,* ücretler için de aynı şey söz konusudur. Zira bir yüksek rant seviyesinde kâr düşer, büyüme de yavaşlar. Bu emek gücü piyasası üzerinde de etkili olur ve ücretleri aşağı çeker. Bunun tersine, rantın düşmesi gerçekleşme krizini tetikler: çok yüksek kârlar üretim artışını sağlar, ücretlerin düzeyi değişmezse bir pazar sorunu ortaya çıkar.

Bu aşamadan sonra model üç sınıflı ve üç gelirli hâl alır. Bu üç sınıf arasındaki mücadeleler ve ittifaklar uygun işbölümüne dayanan temel üzerinde gerçekleşir. Ve iki temel sınıf arasın-

daki mücadelenin modalitesi (biçimi) sistemin işleyiş koşullarını değişime uğratır.

Zira, sınıf mücadelesi bu ekonomik temeli değiştirir. İngiliz burjuvazisi *landlord*'ların rantını küçültmeyi fiilen nasıl başardı? Tahıl yasalarını (*Corn Laws*) yürürlükten kaldırıp rant ödemesi olmayan Amerikan buğdayını İngiliz buğdayı yerine ikame ederek. Zira, Atlantik'in öteki yakasında *landlords* yoktu. Bu da yeni bir sınıf ittifakı (İngiliz kapitalistlerinin Amerikan çiftçileriyle ittifakı) oluşturmak demekti; böylece İngiliz burjuvazisi içerdeki hasmından kurtulmuş oluyordu. Güçler dengesindeki bu değişiklik de işbölümünü dönüşüme uğratıyordu. İngiltere'de sanayinin gelişmesini hızlandırırken, Amerika'da da tarımın gelişmesini sağlıyordu. İngiltere-Amerika bütünlüğünde arz-talep dengesinin ekonomik yasaları "rantsız" işliyordu...

Buna karşılık Marx, Fransız örneğini tahlil ettiğinde, burjuvazi/köylü ittifakından söz edecekti. Orada (kendi toprağının ve sermayesinin sahibi olan ve ücretli emeği marjinal düzeyde sömüren) köylüler söz konusuydu. Marx kişiler olarak bu köylüleri üç farklı varlığa bölmekten kaçınacaktı: Mülk sahipleri, kapitalistler ve proleterler (daha sonra neo-klasik iktisatçılarımızın yapacağı gibi). Marx orada söz konusu olanın kapitalizme eklemlenmiş (ve onun hakimiyetinde olan) bir köylü üretim tarzı olduğunu biliyordu. Bu köylü üretim tarzında geçim için üretim önemli olmaya devam etmekle birlikte, sermayenin baskısı, ürünün bir kısmının ticarileşmesini gerektiriyordu. Burjuvazi/köylü ittifakı eşit olmayan bir ittifaktı (zira burjuvazi belirleyici durumdaydı, ama sonuçta proletarya karşıtı bir ittifaktı) ve Fransız devletinin tarım politikasında tezahür ediyordu (korumacılık ve başka önlemler tarımsal fiyatların

görece yüksek olmasını sağlıyordu). Karşılaştırma yapmak zor olmakla birlikte, bu politikanın köylülere proleterlerden daha yüksek bir hayat standardı sağlamış olması mümkündür. Ama, köylülerin toplam geliriyle (geçimlik ve ticarileşen ürün) ve emeklerinin ve sermayelerinin toplam karşılığı arasındaki farkı rant saymak uygun değildir. Söz konusu ittifakın "ekonomik" etkileri vardı ve İngiltere'dekinden farklı bir işbölümü temelinde işliyordu.

Proletarya tehlikesi tedricen azaldıkça (1871 Paris Komünü'nden ve emperyalist yayılmadan sonra) artık burjuvazi köylü ittifakını daha az önemser olmuştu. Tarımsal fiyatları düşürmek suretiyle (geç de olsa) köylü emeğinin getirisini emek gücünün değerine yaklaştıracaktı. Fransa'da köylü mülkiyetinin içeriğini boşaltarak bir rant-benzerine imkân vermeyen "biçimsel tahakküm" üzerindeki bir dizi araştırma böyle bir durumun sistematik olarak gelişmesine imkân veren nesnel koşulları saptamaktadır. Sömürgecilik ve ona eşlik eden proletarya içindeki sosyal demokrat hegemonya, bu evrimi kolaylaştırmıştı. İşte Cezayir'in sömürgeleştirilmesi, (Cezayirlilerin mülklerine el koyan yasalar yoluyla) "sahipsiz topraklar"dan yararlanmak anlamına geliyordu ve rant ödemeyen Cezayir şarabı, Fransız bağcılarının gelirini düşürmeyi mümkün kıldı.

6

İşte, ancak böyle bir rant tahlili, rantın belirlenmesi sorununu doğru bir biçimde *tarihsel materyalizm alanı*na yerleştirmeyi mümkün kılar.

Bu bakış açısından Fransız okulu –henüz Marksizmi reddetmediği dönemde– "bağımsız" köylülüğün egemen serma-

yeye boyun eğmesi ile ilgili tahlile çok önemli katkılar yaptı. Dahası, Marx'ın tahlilini zenginleştirecek tarzda "kent toprağı haracı" kavramını da benzer tarzda ele aldı.

Bu konudaki bizim katkılarımızla ilgili olarak okuyucu başka yazılarımıza bakabilir.[9] Bu katkımızda emperyalist çağda kapitalist egemenliğe maruz kalan çevredeki köylü üretim tarzlarının eklemlenmesi sorunu öncelikle ele alınıyor. Katkımız, söylemimizdeki bir dönüşümü de simgeliyor; amacımız kapitalist üretim tarzını ve merkezdeki sosyal formasyonları değil, bir bütün olarak küresel kapitalist sistemi (karşılıklı ilişki içindeki merkez ve çevre formasyonlarını) tarihsel materyalist yöntemleri kullanarak tahlil etmektir.

9 Samir Amin ve Kostas Vergopoulos, *La Question paysanne et le capitalisme*, Anthropos, 1974.
Samir Amin, *Impérialisme et développement inégal*, 1976; "Le Capitalisme et la rente foncière", s. 45-82.
Samir Amin, Bjorn Beckman, Lin Chun et Abdelnasser Djabi, *Les Luttes paysannes et ouvrière face aux défis du XXI'e siècle*, Les Indes Savantes, 2005.

Dördüncü Bölüm

Dünya Ölçeğinde Birikim ve Emperyalist Rant

Bu aşamada değerin metamorfoza uğraması sorununu ele alıyorum. Bu sorun bana son derecede önemli görünüyor, zira, sadece modern dünyanın tüm sınıf mücadelesi alanlarında değil, ulusal ve uluslararası politik çatışma alanlarında da önemli sonuçlar ortaya çıkarıyor. Kastettiğim, *değerin küreselleşmiş değere dönüşmesi*dir.

Bu sorunun önemini daha doktora tezimi yazdığım dönemde (1954-1956) "sezmiş", hatta bir ilk formülasyonu biraz da acemice on yıl kadar sonra yapmıştım. Bu soru Marx tarafından sorulmamıştı. İşte tamı tamına bu sorunu ele alıyorum ve sahte bir tevazuya yer olmadan, Marksizmi devam ettirip zenginleştirdiğimi iddia edeceğim. İleri sürdüğüm tez, nedense Giovanni Arrighi, Sweezy ve Magdoff dışında, Batılı Marksistleri ikna etmemişti. Buna karşılık, Asya ve Afrika'da iyi karşılandı. Netice itibariyle farklı yollar izlese de, sonunda kavuşarak, Marksizmin Asyalı ve Afrikalı yüzünü biçimlendirdi ve gerçek bir "kıyısı olmayan Marx"ın ortaya çıkmasına katkı yaptı (*La Déconnection,* 1986. s. 233-297).

Argüman basit, ama yine de iki veçhesi var.

Gerçekte var olan kapitalizm her zaman emperyalistti, şu anlamda ki, onun dünya ölçeğine içkin yayılma mekanizmaları, her ileri aşamada ekonomik koşulları "homojenleştirmek" şöyle dursun, egemen (emperyalist) merkezlerle, egemenlik altındaki çevre arasındaki karşıtlığı yeniden ve derinleştirerek üretiyor. İşte bu asimetridir ki, Marx'ın tahmin ettiğinden de büyük bir şiddetle olmak üzere, sermaye birikiminin mantığı ile ayrılmaz biçimde ilişkili olan yoksullaşma yasasını doğruluyor.

Fakat süreklilik arz eden bu asimetriye rağmen, kapitalizm tektir ve bölünmezdir. Kapitalizm sadece ABD ve Almanya değil, buna karşılık Hindistan ve Etiyopya da "yarım kapitalist" değil. Kapitalizm, ABD ve Hindistan'dan, Almanya ve Etiyopya'dan oluşan bir bütün. Bu da üretici güçlerin dünya ölçeğindeki gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olarak, emek gücünün bir tek değeri var demeye gelir (bu ölçekte *general intellect).* Bu görüşe karşı ileri sürülen polemik argüman şu: Öyleyse, Kongo'da ve ABD'de bir saatlik çalışmanın değeri nasıl karşılaştırılacak? Arghiri Emmanuel bu soruya şu cevabı vermişti: Tıpkı New York'taki berberin bir saatlik emeği ile, Detroit'teki işçinin bir saatlik emeğinin değerinin karşılaştırılması gibi... Tutarlı olmak gerekir. Küreselleşmeyi işine geldiğinde "kaçınılmaz" sayıp, işine gelmediği zaman reddetmek olmaz!

Her ne kadar küreselleşmiş kapitalizm ölçeğinde emek gücünün bir tek değeri varsa da, çok farklı fiyatlardan ödenmektedir. Şüphesiz emek gücünün fiyatındaki farklılıklar merkez kapitalist ülkeler için de geçerlidir ama dünya ölçeği söz konusu olduğunda fark daha da büyümektedir.

O halde bu gerçekliğin ifadesini modelleyebilir ve bununla başlayarak çevreden merkeze değer transferinin genliğini

(amplitude) ölçebiliriz. Zira, orada fiyat sistemi ve ücretler tarafından gizlenmiş bir transfer söz konusudur ki, bayağı ampirist iktisatçının onu anlaması mümkün değildir. İşte bu bölümün birinci kısmında, değer yasasının nasıl metamorfoza uğrayarak küreselleşmiş değer yasasına dönüştüğünü göstermek için bir modellemeye başvuracağım.

Ve doğal kaynaklara erişme sorunu, onun yönetimini yönlendiren normlar ve kullanımlarına ilişkin ikinci grup argümanlarla tahlili sürdüreceğim.

Artık bu aşamada değer yasası "dahilinde" değil, ama onun dış sınırlarındayız! Bu yüzden Marx, tüm bayağı iktisatçıların ve ana akım iktisadının "katkılar"ına açık Marksistlerin yaptığı gibi, "değerle" "zenginliği" birbirine karıştırmıyor. Marx, kapitalist birikimin zenginliğin temeli olan iki şeyi, insan varlığını ve doğayı yıkıma uğrattığı sonucuna vararak radikal *Kapital* (sermaye) eleştirisini tamamlıyor.

Ekolojistlerimizin apaçık ortada olan bu gerçekliği keşfetmeleri için tam bir buçuk yüzyıl gerekti! Tabii tarihsel Marksizmler de Marx'ın bu konuda önerdiği tahlili defterden sildiler, doğal kaynakların sömürüsü konusunda burjuvazinin zaman dışı "rasyonel" bakış açısını benimsediler. Bu durumda bugün de bize sıfır noktasına giderek o soruyu cevaplamak kalıyor! Elbette burjuva iktisadı özel mülkiyet konusu olan kaynaklara erişimin "fiyat"ını dikkate almak zorundaydı ve tıpkı toprak rantında olduğu gibi bir "maden rantı" tasarlamışlardı. Bugün artık sorunun başka bir düzlemde ele alınması gerektiği, özel mülkiyet konusu olmayanlarla birlikte kaynakların tamamını bir bütün olarak dikkate alma gereği anlaşılmış bulunuyor. Görüleceği gibi, bayağı iktisat onu yapacak kapasiteye sahip değil, oysa Marksizmin zenginleştirilmesiyle bu başarılabilir.

Doğal kaynakların tahlili sorunu, kapitalist yayılmanın ortaya çıkardığı asimetrik küreselleşmeden bağımsız olarak ele alınamaz. Zira, gezegenin kaynaklarını kullanmaya erişim hususundaki eşitsizlik, kendi payına, emperyalist rantın ikinci boyutunu oluşturuyor. Tabii bu da, küresel planda emek gücünün fiyatının hiyerarşikleşmesinden daha az önemli değil. Bu sorunları da bu bölümün ikinci kısmında ele alacağız.

1. Fiyatların ve emek gücünün küreselleşmiş hiyerarşisi

Dünya sistemi cebirsel formülasyona uygun değil. Bir kere ekseri heterojen görünen parçalardan, dahası, birbirine aykırı parçalardan oluşuyor: kapitalist firmaların tamamı az-çok etkin tekniklerle mallar üretiyor, ücretli emek gücü kullanıyor ve reel ücret düzeyleri farklılıklar arz ediyor. Prekapitalist alanlarda ürün kısmen meta kategorisine dahil, (toprak rantı, haraç, v.b. biçimlerde) artık emeğe el konulan ya da el konulmayan çeşitli köylü üretim tarzları söz konusu, bazı doğal kaynaklara, ya da madenlere (devlet mülkiyetinde olsun ya da olmasın) ilgili ülkelerin yasal düzenlemelerine bağlı olarak erişim engelleri var. Dahası, devletlerden soyutlanabilir bir dünya ekonomisi de yok. Bütün bu devletler sadece politik gerçeklik olarak değil, ekonomik planda da mevcut. Devletler arasındaki ticaretin dengelenmesi gerekiyor. Bazıları birbirlerine eklemlenmiş ulusal para sistemleri mevcut, v.b.

Tabii tüm bu gerçeklikleri bir denklemler sisteminde ifade etmek, olmayacak duaya amin demek gibi bir şeydir. Saf bir kapitalizmi Marx'ın (I. ve II. kesimlerde değer olarak) tasvir ettiği, ya da Sraffa'nın yaptığı gibi modellemek, bu modellerin kullanımında temkinli olmayı gerektiren bir basitleştirme olur.

Bununla birlikte görece basit şemalara baş vurmak önlenmemelidir. Nitekim sınırlı da olsa, o şemaların her birinin sadece pedagojik değil, aynı zamanda bilimsel bir değeri vardır. Tabii, neyin ne olduğunu iyi tanımlayarak ve her bir verinin ne ifade ettiğini bilerek...

Bir örnek. 1..., *i*..., *z* metalarının bir kısmının A^c_{ij} maddi girdileriyle ve L^c_i doğrudan emek miktarlarıyla üretildiği, diğerlerinin ise A^P_{ij} girdileriyle ve L^P_i emek miktarlarıyla karakterize edilen başka tekniklerle üretildiği bir sistem tanımlanabilir. Bu sistemde şu sonuçlar geçerlidir: 1. tek bir kâr haddi *r*, tüm sistem için yegâne bölüşüm kuralıdır; 2. Bir *i* ürünü için tek bir p^i fiyatı vardır; 3. İki farklı ücret, W^c ve W^P ($W^c > W^P$) bulunmaktadır. Bu koşullarda (1'den *m*'ye kadar) bazı metalar eğer (A^c_{ij} L^c_i) tekniğiyle üretilmişlerse, (n'den z'ye kadar) diğerleri de (A^P_{ij} L^P_i) teknikleriyle üretilmişlerse fiyatları düşük olacaktır. Tabii, birinci gruptaki katsayılarla üretenler W^c ücretini, diğerleri de W^P ücretini öderler ve bütün bu durumlarda sermaye *r*'ye eşit bir getiri elde etmektedir.

Bu sistem yeniden üretimin koşullarını (arz-talep eşitliği, v.b.) belirli bir gerçekliği yansıtan bir model bağlamında (açıklamadan) tasvir edebilir. Şu şekilde: 1. Tüm ürünler dünya malıdır (bu malların tek bir fiyatı vardır, onu en aza indiren koşullarda elde edilir); 2. Sermaye dünya ölçeğinde hareket serbestisine sahiptir; 3. Emek öyle değildir ve merkezde ve çevrede farklı ücretler söz konusudur. Başka türlü söylenirse, bu emperyalist sistemde üretim sürecinin küreselleşmesinin şematik görüntüsüdür.

Bu tür bir model, Sraffacı tarzda veya değer olarak ifade edilebilir. Şüphesiz bunun da ve aynı şekilde *Kapital* II'deki şemaların da tarihsel materyalizmin yerini alması mümkün de-

ğildir. Fakat yine de yararlıdır; zira, böyle bir sistemdeki nesnel bir ekonomik yasayı tanımlar. Ve işte o temel üzerinde tarihsel materyalizm yol alabilir.

Eğer sistemin verileri esas alınır ve onun çerçevesinde kalınırsa, hemen üç soru akla gelecektir: 1. Neden çevresel alanda A^c_{ij} L^c_i teknikleriyle W^p ücretleri kombine edilmiyor? Zira bu, A^p_{ij} L^p_i teknikleriyle elde edilenden daha büyük kâr elde etmeyi sağlardı; 2. Böyle bir durumda tüm sermaye niye merkezden çevreye göçmez? 3. Tekniklerin dağılımı veri olduğuna göre, onun sonucu olan uluslararası işbölümü veri iken (ki, o durumda merkez 1'den *m*'ye kadar ürünlerde uzmanlaşacak ve *n'den* z'ye kadar ürünlerle mübadele edecektir) ticaret dengesi sağlanabilir mi?

İktisat teorisi bu sorulara cevap vermeye yöneliyor ama nafile... Biz, dış ödemeler dengesiyle ilgili farklı teorileri (fiyat etkisini veya değişim (ticaret) etkisini esas alan teoriler) ele aldık ve (paranın miktar teorisini veya böyle bir sonucu üretecek talep esnekliği varsayımlarını esas alan) bu teorilerin nasıl bir kısır döngüye kilitlendiklerini göstermeye çalıştık. Ve oradan şu sonuca vardık ki, orada söz konusu olan, evrensel uyum ideolojisinden başka bir şey değildir. Buna karşılık, iktisat teorisi, bu ipe-sapa gelmez şeyleri bir yana bırakıp "dengeleyici" gelir-etkisinden söz ettiğinde işin özünü yakalamış demektir. Ama böyle yaptıklarında, bizi kendi ilgi alanları dışında kalan gerçek soruları sormaya davet ediyorlar: Temel yapılar nasıl uyumlanıyor, başka türlü ifade edersek, bu uyumlanma hangi güçlerin eseridir? (Burada söz konusu olan dünya ölçeğindeki sınıf mücadelesidir).

Model bir mümkün durumu da gösterir: emek sömürüsü üniform değildir, başka türlü söylenirse, artık değer oranları

eşitsizdir. Bu aşamada varsayımdan öteye geçmeyen böylesi bir durumu tahlile dahil etmek için, modeli doğrudan fiyatlar üzerine değil, değerler üzerine inşa etmek gerekir. Netice itibariyle eşitsiz sömürü, eşitsiz mübadelede tezahür ediyor. Eşitsiz sömürü (ve ondan kaynaklanan eşitsiz mübadele uluslararası işbölümündeki eşitsizliği de belirliyor. Zira, talebin yapısını çarpıklaştırıyor, merkezde içe-dönük birikimi hızlandırıyor, çevrede de, bağımlı, dışa-dönük modeli dayatıyor.

Bir veya iki birikim modeli

Le Développement inégal (*Eşitsiz Gelişme*) adlı eserde (s. 60 ve 65 ve 164-169) biri *çevre*, diğeri *merkez* için iki birikim modeli önerdim. Merkezi model *Kapital*'deki I'nci ve II'inci kesimlerin eklemlenmesiyle oluşuyor ve içe dönük bir kapitalist ekonominin uyumunu sağlıyor. Buna karşılık, çevresel modelde, sistemin yeniden üretimini sağlayan eklemlenme ihracata ve onun uyardığı tüketime endekslidir... Merkezdeki içe dönük modelin aksine, çevredeki model "dışa dönük"tür. Ve sonuçta öyle bir "dışa bağımlılık" durumu ortaya çıkıyor ki, çevre bütünleştiği dünya sisteminin merkezini oluşturan ülkelerdeki eğilimlere "tek yanlı" olarak uyum göstermek zorunda kalıyor. Söz konusu eğilimler de merkezdeki birikimin ihtiyaçları tarafından yönlendiriliyor.

Elbette hem merkezdeki ve hem de çevredeki modellerin her biri de kendine özgü karakteristiklerle bir aşamadan diğerine evriliyor. Örneğin, çevresel model birinci aşamadan (tarımsal ürünler ve madenler ihracatı), ithal ikameci sanayileşme aşamasına geçiyor (ki, bu XX. yüzyılın ikinci yarısının, Bandung döneminin genel modeliydi), daha sonra da merkez sanayileriyle ihracatta rekabet eden genelleşmiş sanayi aşama-

sına evriliyor (bu 1990'lı yılların Çin modelidir). Her şeye rağmen model bir 'çevre' modeli olmanın ötesine geçemiyor; zira, küreselleşmenin ihtiyaçlarıyla tek yanlı uyumlanma durumu devam ediyor.

İşte, dünya ölçeğinde birikimi yöneten bu koşullar, eşitsiz gelişmeyi yeniden üretiyor. Bunun bir sonucu olarak da, azgelişmiş ülkeler "geri" oldukları için değil, aşırı sömürüye maruz kaldıkları için azgelişmişliğe hapsoluyorlar (tabii geri olunca da aşırı sömürü durumu söz konusu olmaya devam edecek demektir).

Zaten deneyim de bu görüşü doğruluyor. Bağımlı kalkınma politikalarının sabit fiyatlara dayalı tüm projeksiyonları, ikiz açıkların (kamu maliyesi ve dış ödemeler dengesi açıklarının) engellemesiyle sonuçlanıyor... Aynı politikaların ithalatın ve ihracatın göreli cari fiyatları üzerinden yapılan tüm "ex post" projeksiyonları daha hızlı bir tıkanmayla sonuçlanıyor. Bunun da bir tek açıklaması var: fiyat yapıları (dünya ölçeğindeki sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak) çarpıklaşıyor, o da, kendi payına, çevrenin sömürüsünü daha da derinleştiriyor.

Bu da demektir ki, gerçekte var olan, ve doğası gereği emperyalist olan, kapitalizm dahilinde "büyümenin aşamaları" sahte teorisinde iddia edildiği gibi bir "yakalama" mümkün değildir. Bu sonuç sadece geçmiş için değil, oluşmakta olan gelecek için de geçerli. Dolayısıyla emperyalist sistemle derin bir bütünleşmeye girişerek, "yakalama" yolunu tuttuğu söylenen "yükselen ülkeler" denilenlerin de öyle bir şansı yok.

Zira, her iki model de tek bir gerçekliğin, dünya ölçeğinde gerçekleşen birikimin yapıcı unsurları. Marx'ın söz ettiği, I.'inci ve II'inci kesimler arasındaki eklemlenme, artık dünya ölçeğinde gerçekleşiyor. Sadece *merkez* ülkelerde değil. Zira,

çevre'nin bu ölçekteki ihracatı, değişmez ve (fiyatlarını düşürdüğü) değişir sermayenin unsurları haline geliyor, buna karşılık ithalatları da III. kesiminkine benzer bir işlev görerek, artık değer fazlasının gerçekleşmesini (emilmesini) sağlıyor.

Dünya ölçeğinde sosyal mücadeleler, ulusal ve uluslararası çatışmalar

Dünya ölçeğindeki birikim modeli, sistemin bütününde açık kapitalist sömürü biçiminin genelleştiğini ima ediyor. Sistem sadece meta üretimini var sayıyor ve o metalar da dünya metalarıdır. Bir üretim dalına karşı gelen her bir denklem için *r* kâr oranının geçerli olması, kapitalist biçimin genelleştiğini düşündürmekte ise de, bu koşul modelin mantığı için gerekli değildir. Örneğin, *n*'den *s*'ye kadar üretim dallarında *r* kâr oranını koruyabilir, t'den z'ye kadar üretim dallarında bunu geçerli saymayabilirdik. Bu, *n*'den *s*'ye kadar metaların çevrede kapitalist işletmeler tarafından üretildiği anlamına gelirdi (ve bu durumda A^c_{ij} L^c_i teknikleri W^p ücret düzeyinde kullanılabilirdi). Buna karşılık, *t*'den *z*'ye kadar metalar kapitalist üretim tarzı dışında üretilir, ama piyasalarla bütünleştikleri için yine de sermayenin güdümü altına girerler. Burada formel egemenlik söz konusudur. Kolayca kanıtlanabilir ki, bu son durumda egemen sermaye tarafından el konulan artık emek miktarı daha da büyüktür, dolayısıyla aşırı sömürü söz konusudur.

İşte tam da bu aşamada ekonomik nitelikteki modelin ötesine geçilebilir (ve geçilmelidir). Ve tahlile (doğru olarak) sınıf mücadelesi dahil edilmelidir.

Daha öteye gitmek de, önce sistemin tarihsel oluşumunu dikkate almak demektir. Bu da, kapitalizm öncesi üretim tarzlarını tanımlayıp, tahlil etmeyi ve bu tarzlar üzerinde ser-

mayenin hakimiyetini dikkate almayı varsayar. İşte, Frank'ın, Giovanni Arrighi'nin ve benim bu alandaki katkılarımız, bu temel kaygının bir sonucudur. Tabii bunlar sadece bir başlangıçtır. Henüz çok az aydınlatılmış bu alanda korkup-çekinmeden kısmî tezler bile geliştirilmelidir. Tabii karşıt tezler, tartışmalar olacaktır, ama bu alanda ilerleme kesindir; zira, ortak bir anti-emperyalist sorunsal söz konusu.

Daha öteye gitmek, ikinci olarak da, sınıf mücadelesinden bağımsız, özerk ekonomik yasalar olmadığının bilinmesini gerektiriyor. Bu yüzden, dünya ekonomisinin bir ekonomik teorisinin olamayacağını söylüyoruz (*Le Développement inégal*, s,112). Ve işte Marx, bize göre, tam da bu nedenle dünya ekonomisiyle ilgili bölümü yazmaktan vazgeçti... Yine de ona tevessül eden ekonomi heveslileri var...

Daha öteye gitmek, dünya ölçeğinde sınıf mücadelelerinin eklemlenmesini, o eklemlenmenin ekonomik temel üzerinde nasıl işlediğini ve söz konusu mücadelelerin ekonomik temeli nasıl ve ne yönde değiştirdiğini açıklamak gerekir. İşte bizim temel kaygımız bununla ilgili ve bu alandaki katkımızın Batı'da rağbet görmediği de bir vakıa... Burada o tahlillere girmeden hatırlatmakla yetinelim ki: 1. Emperyalist burjuvazi sistemin tamamına egemen ve dünya ölçeğinde yaratılan artık emeğin önemli bir bölümüne kendi çıkarı için el koyuyor; 2. Merkezdeki proletarya emek verimliliği artışına az çok paralel bir reel ücret artışından nemalanıyor ve sosyal demokrat hegemonyayı kabulleniyor (ki, birbiriyle ilintili bu iki olgu tarihsel olarak oluşmuş, içe dönük kapitalist birikimin ve tabii emperyalizmin sonucu); 3. Bağımlı çevre burjuvazisinin dünya sistemi içindeki konumu, uluslararası işbölümü tarafından belirleniyor ve olası bir anti-emperyalist mücadele bu işbölü-

münü değişime uğratıyor; 4. Çevre proletaryası, kapitalist yapılanmanın tamamlanmamış oluşu ve tarihsel olarak merkeze bağımlı niteliğinden ötürü (birikimin dışa dönük karakterinin bir sonucu olarak), aşırı sömürüye maruz. Bu nedenle de emek gücünün fiyatıyla verimliliği arasında bir kopukluk ortaya çıkıyor; 5. Çevre köylüleri kimi zaman prekapitalist biçimlerin ve sermayenin eklemlenmiş çifte sömürüsüne, kimi zaman da sadece sermayenin doğrudan (biçimsel boyun eğdirme araçlarıyla) sömürüsüne maruz, sömürü her zaman aşırı düzeylerde; 6. Kapitalist olmayan üretim tarzları dahilinde kalan sömürücü sınıflar yukarıda açıklanan durumla uyumlu olarak örgütleniyorlar.

Bu aşırı basitleştirilmiş sunum, diğerlerini yönlendiren temel çelişkiye gönderme yapıyor. Başka türlü söylenirse, temel çelişkideki değişkenlikler büyük ölçüde içinde diğer çelişkilerin yer aldığı nesnel koşulları belirliyor. Temel çelişki, çevre halklarını (sömürülen proletaryayı ve köylülüğü) emperyalist sermayeyle karşı karşıya getiriyor. Tabii bu, çevreyle merkez bir bütün olarak karşı karşıya geliyor demek değil...

İşte bu mücadeleler de öncelikle doğrudan ve eşzamanlı olarak, merkez-çevre arasındaki ticarette göreli fiyatları ve uluslararası işbölümünün yapısını belirliyor. Merkezdeki, çevredeki ve bir bütün olarak dünya ölçeğindeki birikimin yönünü ve ritmini belirliyor. Tabii merkezdeki sınıf mücadelesini de koşullandırıyor...

Bu mücadeleler bir aşamadan diğerine değişen karşıtlıklar ve ittifaklarla tanımlanan bir alanda gerçekleşiyor. Sosyal demokrat ittifak (merkez işçi sınıfı üzerinde emperyalist hegemonya) modern kapitalizmin bir değişmezi. Tabii, işleyemediği kriz dönemleri hariç... Ulusal kurtuluş hareketi (proletarya,

köylülük ve kısmen de burjuvazi) ittifakının önderliği halk sınıfları ve burjuvazi arasında çatışma ve tartışma konusu. Halk sınıflarının önderliği durumunda burjuvazi düşman cephesine geçiyor; burjuvazinin önderliği ise emperyalizme yeni uluslararası işbölümü biçimlerini dayatmakta başarılı olabiliyor.

Bu mücadeleler ve ittifaklar şunları belirler: dünya ölçeğinde artık değer oranı ve çevrede ve merkezdeki farklı oranlar; tabi konumdaki kapitalist olmayan üretim tarzında el konulan artık emek; artık değeri (özellikle emperyalist sermaye ile bağımlı burjuvaziler arasında) bölüştüren dünya meta fiyatlarının yapısı; dünya ölçeğinde, çevrede ve merkezdeki ortalama reel ücret düzeyleri; kapitalist olmayan sınıfların el koyduğu rant (özellikle de çevrede); çevreyle merkez arasındaki ticaret dengesi; meta ve sermaye akımları (ve bunun sonucu olarak döviz kurları), v.b.

Tarihsel materyalizm bağlamında dünya ölçeğinde yapılan bir tahlil çerçevesinin, metaların (dolayısıyla değerin) küreselleşmiş karakterini ve sermeyenin dünya çapındaki devingenliğini dikkate alması gerekir. Tabii burada söz konusu olan eğilimlerdir; ama sonuç itibariyle temel eğilimlerdir, zira, sistemin tamamında sermayenin egemenliğini simgeler.

Küreselleşmiş kapitalist ekonomi ile ulusal ve uluslararası sosyal mücadeleler ve siyasal çatışmaların eklemlenmesinden hareketle şu sonucu çıkarıyorum: "Kuzey-Güney Çatışması" bir yandan kapitalizme özgü sosyal ilişkileri yeniden üretme eğilimi, öte yandan bu ilişkilerin sosyalizmle aşılması gereği arasındaki çatışmadan ayrılamaz (*Du Capitalisme à la civilisation*, s. 39 ve devamı).

2. Gezegenin kaynaklarına eşitsiz erişim

Klasik bayağı iktisat, doğal kaynaklarla ancak bu kaynaklar özel mülkiyet konusu olduğunda ilgileniyordu. Söz konusu kaynaklar "üretim faktörleri" olarak görülüyor ve bu niteliklerinden ötürü de verimlilikleri oranında sahibine belirli bir gelir (rant) sağladığı varsayılıyordu. Buna karşı Marx, bu rantları bir bölüşüm kategorisi olarak ele alıyor, daha doğrusu artık değer üzerinden yapılan bir el koyma olarak görüyordu. Zira, doğal kaynaklar zenginliğin önemli bir kaynağı/unsuru olmakla birlikte, değer yaratıcısı değillerdir.

Şimdilerde ister özel sahiplenme konusu olsunlar (genellikle yeraltı kaynaklarında olduğu gibi), isterse olmasınlar (atmosferin havası gibi), gezegenin kaynaklarının ölçüsüz sömürüsü, üretimin "doğal" şartları ile ilgili sorunları yeniden gündeme getirmiş bulunuyor. Çağdaş bayağı iktisatsa, bildik yaklaşımı uyarınca, bu yeni "üretim faktörleri"ne bir "fiyat" verip kendi akıl yürütmesiyle bütünleştirerek işin içinden çıktığını sanıyor. Kendi payıma meseleyi çok farklı görüyorum ve Marx'ın başlattığı düşünceden hareketle şöyle diyorum: Bugün bu sorunların gündeme gelmiş olması, *iktisat bilimi* denilenin sınırlarını aşamadığını kanıtlarıyla ortaya koyuyor ve bizi radikal eleştiriyi derinleştirmeye davet ediyor. Zira, bir yanda kapitalizmin gerçeği, diğer yanda yeni ("yeşil") bayağı iktisadın ona dair yabancılaşmış formülasyonları, öyle bir çabayı gerekli kılıyor.

Doğal kaynaklar sorunu –gezegenimizin sorunu diyelim– doğası gereği, gerçekte var olan asimetrik kapitalist/emperyalist dünya sistemini sorgulamayı gerektiriyor. Egemen merkezler tarafından uygulanan stratejiler ve pratikler, kâr amacıyla ve sadece kendileri için o kaynaklara erişimi amaçlıyor. Bu

bağlamda emperyalist rant, ikinci bir boyut kazanıyor ve emek gücü fiyatlarının küreselleşmiş hiyerarşisiyle örtüşüyor.

İlerleyen satırlarda, "maden rantı"ndan hareketle, tüm bu sorunları ele alacağız (söz konusu rant, doğal kaynaklar tahlilinin tarihsel kalkış noktasıdır). Daha sonra da, özel mülkiyet konusu olmayan kaynaklarla ilgili geniş bir tartışma açarak, bu sorunlar çerçevesinde insanlığın geleceği açısından hayati önem taşıyan başlıca Kuzey-Güney çatışmalarını tahlile dahil edeceğiz.

Maden rantının teorisi ve pratiği

Marksist toprak rantı teorisini madenler alanına da genişletmek mümkün müdür? Burada, aynı şekilde, üretimin doğal koşullarına erişme gereği, sermayenin bazen özel mülkiyet engeline toslaması olasılığını gündeme getiriyor... Fakat, madenler alanı bariz bazı özellikler arz eder.

Özelliklerin birincisi, çıkarılan maden kaynaklarının yenilenemez oluşudur. Bu özellik rantta içerilmeyen özel bir maliyet dayatır ki, o artık bir rant unsuru değil, yerine koymanın maliyetidir. Normal koşullarda bu maliyetin işletici tarafından, yani madeni çıkaran kapitalist tarafından dikkate alınmış olması gerekir. Fakat bu dikkate alma kapitalizmin işleyiş koşulları tarafından belirleniyor. Başka türlü söylersek, ikili bir sınırlılık söz konusu: 1. kapitalist kâr hesabının zamansal ufku; 2. söz konusu kaynağa erişim sağlayan maden işleme imtiyazının zamansallığı. Bu iki ufuk, genel olarak birbirinden bağımsız değildir. Nitekim madeni işleten kapitalistin madenin tükenme zamanı geldiğinde, faaliyetini aynı kâr oranında sürdürebileceğine emin olmak için yeterli bir meblağı bir tarafa ayırması gerekir. Bu nedenle, madenciler görünürdeki brüt

kârın bir kısmını (aslında bu kısım bir maliyet unsurudur) bu gibi durumlar için ayırır, kendilerine tahsis edilen yerde ya da başka yerlerde yeni rezervler ararlar. Faaliyet ufkunun göreli kısalığı, çok iyi bilinen bir olguyu yansıtır. Rezervler çıktı ile orantılıdır; bunun tersi doğru değildir. Genel olarak, herhangi bir tarihsel anda rezervlerin yirmi yıllık bir işletme zamanından ötesi için yeterli olmadığı görülmektedir.

Oysa bu tükenmenin maliyeti, toplum için çok farklı bir anlam taşır. Zira, toplumun kendi sosyal gelişmesine egemen olabilmesi, kapitalistin kâr hesabı yaptığı zaman diliminden çok daha uzun bir zaman ufkunu ima eder; kapitalist hesabın görünürdeki akılcılığı göreli ve kısa ömürlüdür. Diyelim ki, toplum adına siyasi otorite tarafından bir maden imtiyazı veriliyor. Bu durumda sorun şu hali alır: Kaynak tükendiği zaman bu kaynağın yerine yenisini koymak için ayrılmış olan meblağ yatırıldığında, ya bu yatırım aynı ürünü aynı sosyal maliyetle üretmek için yeterli olacak, ya da o doğal ürünün yerini alacak, aynı kullanım değerine sahip, aynı maliyetle üretilecek yapay bir şey yaratılacak. Veya, başka bir üretim alanında farklı kullanım değerleri sağlayan, ama aynı katma değeri ürettiği için eşdeğer sayılan bir üretim faaliyetine geçilecek.

Bazı sorular hâlâ cevap bekliyor: 1. Bu tür hesaplamalardaki belirsizlik (örneğin elli yıllık bir zaman dilimi için yapılan hesap tahminindeki belirsizlik) sosyalist bir toplum da dahil, hiçbir toplumda giderilemez; 2. Sınıfsız bir toplum kolektif tercihleri teknik olarak nasıl rasyonalize edebilir?..

Bu hesabın (esasen çözümsüz) "dıştan faydalar ve dıştan kayıplar" probleminin ötesine geçtiğini eklemeye gerek var mı? Kapitalizm dahilinde bu unsurlar muhtemelen ödünleyici vergiler koyan bir yasal düzenlemeyle kısmen dikkate alınabilir.

Bir şeyi daha ilave etmek gerekiyor: yenilenemezlik durumu görüldüğü kadar basit ve sadece madenler alanına özgü değil. Tarımsal topraklar da uygun bakım yapılmadığı takdirde tükenmez değildir; kapitalizmin tarihsel deneyimi, bu alanda da sözde rasyonalitenin sınırlarını ortaya koyuyor (özellikle dünya sisteminin çevresinde toprakların nasıl geri dönülemez bir şekilde mahvedildiği tarihsel bir olgu). Fakat daha da fazlası var: Tükenmez gibi görünen kaynakların (su ve havanın) idamesi belirli bir sanayileşme yoğunluğuna ulaşıldığında mutlaka dikkate alınmak zorunda. Çevreciler son zamanlarda bunun farkına vardılar.

Maden üretiminin ikinci özelliği, tarihsel bir mahiyet arz ediyor. Maden üretimi esas itibariyle kapitalizm çağında ortaya çıktı ve gelişti; ama tarımsal üretim çoktan beri mevcuttu. Kapitalist toprak rantı önceden var olan bir kategoriye yamandı; ama maden rantının geçmişten gelen pratik bir emsali yok. Ama bu olgu dışında madencilik alanı, bu aşamada, bir özellik arz etmiyor.

Bu alanda asıl ilgi konusu olması gereken diferansiyel ranttır. Elbette bu rantlar madencilikte spesifik ifade biçimlerini bulacaktır. Madencilik alanında kullanılan ağır teknolojiler (yatırımların yoğunlaşması ile bağlantılı olarak) ikinci tür rantları ortaya çıkarmış görünüyor. Bu birinci tür ranttan farklı, o alana girmek için gerekli sermayenin büyüklüğü giriş engelleri yaratıyor ve tekellerin (bayağı anlamda) aşırı kârlar elde etmesiyle de eşleşen diferansiyel rantlara yol açıyor. Teknolojik rantlar olarak da bilinen (geçici olan ya da olmayan) bu tekelci aşırı kazançları en azından kavramsal olarak rantlarla karıştırmamak gerekir.

Bazen mutlak maden rantı bütün bu maliyetlerin, diferansiyel rantın ve aşırı kârın ötesinde ortaya çıkar. Bu düzeyde,

oluşum, belirlenme ve harcanma koşulları itibariyle mutlak maden rantı ile toprak rantı arasında benzerlikler olduğu gibi, spesifik farklılıklar da vardır.

Maden rantı, toprak rantı gibi, söz konusu kaynağa erişim özel bir sosyal sınıf tarafından kontrol altına alındığında görünür oluyor. Toprağın sahibi olanlar, toprağın altı ile ilgili haklarını da kendi yararlarına değerlendirmek istediklerinde, kapitalistlere bir rant empoze etme imkânını elde ediyorlar. Örnek verelim: ABD'de petrol rantı (burada kastedilen en az avantajlı petrol yataklarına sahip olanlara ödenen mutlak ranttır, diferansiyel rant değildir; diferansiyel rantlar (örneğin Ortadoğu petrolünde olduğu gibi) zengin yataklardan petrol çıkaran şirketlerin el koyduğu rantlardır). Ama genel olarak maden işletmeciliğinde, burjuvazinin kolektif çıkarları adına hareket eden ve toprak altı üzerinde mülkiyet hakkı iddiasında bulunan kapitalist devlet, bu kaynakları sermayenin hâkim kesimlerine neredeyse serbestçe (sembolik *royalty* ödemeleri karşılığında) sunmakla yetiniyor.

Dünya ölçeğinde de bu böyle. Emperyalist devletlerin sömürgeler ve biçimsel olarak "bağımsız" devletler üzerindeki kontrolü, uzun sürelerden beri tekellerin çevrenin kaynaklarına serbestçe erişmelerini mümkün kıldı. Sömürge yönetimlerince bedava verilen imtiyazlarla, ya da namlunun gücüyle, ya da sembolik *royalty* ödentileri (ranttan çok, sermayenin siyasal genel giderleri kategorisine giren küçük "bahşiş"ler) karşılığında yer altı zenginliğine alenen el koydular.

Dünya ölçeğinde maden rantı, ancak son zamanlarda çevre ülkelerin devletleri kaynağı kullanma karşılığında reel bir *royalty* ödemesini dayattıklarında ortaya çıktı.

Dolayısıyla, kavram düzeyinde rantiye devlet ile madeni işleten yabancı veya milli kapitalist firma veya devlet şirketi arasındaki ayrımı açıkça ortaya koymak gerekir. Zira, çıkarılan maden ihraç ediliyor ve onun madeni çıkaran firmaya bir kâr ve bir rant sağlayan işletilme koşulları, mülkiyete sahip olan devlet/ madeni işleten hakim tekeller arasındaki dünya ölçeğinde çatışmaların sonucu olarak tecelli ediyor.

Elbette orada söz konusu olan tekeller, tarım sektöründeki çiftçiden farklıdır; devlet de toprak sahiplerinin konumunda değildir. Dolayısıyla benzerliğin sınırları var. Nitekim yüzeysel neoklasik formülasyon, burada çiftçiler ve mülk sahipleri arasındaki "saf ve mükemmel rekabet"ten değil, "iki yanlı monopol"den söz edecektir. Bizim tahlilimiz, bu tür biçimsel tahlillerden kaçınır ve sorunu sınıfsal bir karşıtlık olarak ele alır...

3. Bu aşamada maden rantının düzeyinin belirlenmesi sorusunun sorulması gerekiyor.

Burada rantın, sıfırla artık değerin tamamını yutacak düzey arasında bulunabileceğini öngören bir "yelpaze teorisi"yle yetinmemek gerekir.

Bayağı iktisat, ister sıradan metalar, ister emek, ister para, ister zaman, ister doğal kaynaklar söz konusu olsun, bir "doğru fiyat" saplantısından hareket ediyor. Oysa öyle bir şey mümkün değil. Piyasanın dahiyane bir şekilde ortaya çıkardığı bir "doğru fiyat" yok. Zira fiyatlar emeğin sömürülme oranı (artık değer oranı), parçalanmış sermayeler arasındaki rekabet, "oligopol rantı" olarak el konan tutarlar, artık değerin toprak rantı, maden rantı ve kâr arasında bölüşülmesini sağlayan sosyal ve politik koşulların birleşik sonucu olarak tecelli ediyor.

Dolayısıyla maden rantı bir yandan toprak altı sahiplerinin, diğer yandan da sermaye sahipleri sınıfının tamamı arasındaki uzlaşmanın sonucunda belirleniyor. Ve sonuç olarak, maden rantına el koyma, sermayenin genel yeniden üretiminin eseridir ve bu alanda kamu yönetimlerinin müdahalesi her zaman belirleyicidir.

Ekolojik sorun ve sözde sürdürülebilir kalkınma

Artık bu aşamada, daha önce de sözünü ettiğim sorunu dar ekonomik akıl yürütmenin ötesine taşımak gerekiyor.

Bu alanda Wackernagel ve Rees'in çalışmaları (İngilizce ilk baskısı 1996)[10] geleceği yeniden kurma yolunda radikal sosyal düşüncede önemli bir atılımdır.

Yazarlar sadece "ekolojik ayak izi" diye yeni bir kavram ortaya atmakla kalmıyorlar. Bunu ölçecek bir sistem de geliştiriyorlar ve bu amaçla "küresel hektar" (hag) olarak adlandırdıkları bir ölçü birimi tanımlıyorlar; toplumların/ülkelerin biyo-kapasitesiyle (gezegende yaşam koşullarını üretme-yeniden üretme kapasiteleriyle) bu biyo-kapasitenin o toplumların/ülkelerin kullanımlarına sunduğu kaynakların tüketimini karşılaştırıyorlar.

Yazarların vardıkları sonuç ürpertici. İnsanlık ölçeğinde gezegenimizin biyo-kapasitesi kişi başına 2,1 hag (6,3 milyar insan için 13,2 milyar hag). Buna karşılık bu kapasitenin dünya ölçeğinde tüketim düzeyi daha şimdiden -1990'lı yılların ortalarında- 2,7 hag düzeyine ulaşmış bulunuyor. Fakat bu "ortalama", Triad'la (ABD, AB, Japonya) diğerleri arasındaki devasa farklılığı gizliyor. Zira orada oran dünya ortalamasının 4 katı.

10 Mathis Wackernagel ve William Rees. *Notre empreinte écologique*, Montreal, Eco Société, 1999.

Güney'in biyo-kapasitesinin önemli bir kısmına bu merkezler tarafından ve onların yararı için el konuluyor. Başka türlü söylersek, gerçekte var olan kapitalizmin yayılması, gezegeni ve insanlığı yıkıma uğratıyor, Bu yayılma ve genişleme mantığının yol alması, ya (fazla sayılan!) Güney halklarının gerçek bir jenosidini, ya da sürekli büyüyen bir açlığı davet ediyor. Ortaya çıkmakta olan bir eko-faşist akım öyle bir "çözüm"e meşruluk kazandırmayı amaçlıyor.

Bu çalışmaların yararı sadece vardıkları sonuçlardan ibaret değildir. Zira, orada söz konusu olan bir hesaptır (hesap diyorum, söylem değil); bu hesap gezegenin kaynaklarını bir kullanım değeri kategorisi olarak ele alıyor ve onu dolar cinsinden değil, global hektar (hag) olarak ölçüyor.

Bu da şunu kanıtlıyor ki, sosyal kullanım değeri pekala rasyonel bir hesaplama konusu yapılabilir. Bu kanıt çok önemli, çünkü sosyalizm mübadele değerine değil, kullanım değerine dayanan bir toplumsal formasyona gönderme yapar. Fakat, kapitalizmin –onu tarihin sonu sayan– savunucuları, sosyalizmi her zaman gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ütopya olarak gördüler, zira –onlara göre– kullanım değeri mübadele değeri ile eşleştirilmeden ölçülemezdi, bayağı iktisat için mübadele değeri de "fayda"ya dayanmaktaydı.

Kullanım değerinin hesaba katılması (ki ekolojik ayak izi ölçüsü bunun ilk iyi örneklerinden biridir), sosyalizmin Altvater'in ileri sürdüğü gibi ("Solar Socialism" or "No Socialism")[11] ancak ve sadece ekolojik olabileceği anlamına gelir. Fakat aynı zamanda şu anlama da gelir: İleriki sayfalarda göreceğimiz gibi, böyle bir şey kapitalizm dahilinde –onun reforme edilmiş bir versiyonunda bile– asla mümkün değildir.

11 Elmar Altvater, *The Plagues of Capitalism* (Caracas'ta sunulan bildiri, 2008).

Marx, yaşadığı dönemde sadece öyle bir sorunun varlığından şüphe etmekle kalmadı. Öyle bir şeyin varlığını, bayağı iktisatçıların birbirine karıştırdığı değerle zenginlik arasında net bir ayrım yaparak açıkça ortaya koymuştu. Marx, kapitalist birikimin üzerinde yükseldiği doğal temeli, insanı (yabancılaşmış, sömürülen, ezilen ve egemenlik altına alınmış emekçiyi) ve (insanlığa sunulmuş doğal zenginliğin sembolü olan) toprağı tahrip ettiğini gayet açık ve net olarak ileri sürmüştü. Bu önermenin çağına yenik düşmekten kaynaklanan sınırlılıkları ne olursa olsun, sorunun esasına dair aydınlık bir bilincin ifadesi olduğunda şüphe yoktur. Sadece sezgi düzeyinde kalmış değildir.

Çağımız ekolojistlerinin, Wackernagel ve Rees de dahil, Marx'ı okumamış olmaları üzücüdür. Oysa onu okumuş olsalardı, kendi önerilerini daha ileriye götürebilirler ve onların devrimci özünü kavrayabilirler, daha da ötede bu alanda Marx'dan daha uzağa gidebilirlerdi.

Maalesef modern ekolojinin bu zaafı, onun çağdaş dünyada hakim durumdaki bayağı iktisat ideolojisi tarafından kolayca ele geçirilmesini mümkün kılıyor. Kaldı ki, bu ele geçirme daha şimdiden hayli yol almış görünüyor.

Politik ekoloji (Alain Lipietz tarafından önerilen haliyle) başlangıçta politik sol yelpaze içinde yer alıyordu, "prososyalist"ti. Daha sonra "yeşil" hareketler (ve partiler), ulusal ve uluslararası planda sosyal adalet yanlısı olmaları, "israf"ı eleştirmeleri, işçilerin ve yoksul halkların kaderine duyarlılıkları itibariyle, merkez solda konumlandılar. Fakat, bütün farklılıklarının ötesinde, bu hareketlerin hiçbiri, vazgeçilmez sosyalist boyutla gerekliliği ondan aşağı kalmayan ekolojik boyut arasında sağlam bir ilişki kurmayı başaramadılar. Bu meyanda

Marx'da mevcut olan değer/zenginlik ayrımının gerektiği gibi yapılmaması bir çıkmaz oluşturuyor.

Ekolojizmin bayağı ideoloji tarafından ele geçirilmesi, dev adımlarla yol alıyor. ABD'de binlerce genç araştırmacı ve onların Avrupa'daki taklitçileri o amaçla mobilize olmuş durumdalar.

Bu düşünce tarzında "ekolojik maliyetler" bir dışsal ekonomi kategorisi sayılıyor. Fayda ve masrafı mübadele değeriyle (ki, o da piyasa fiyatıyla karıştırılıyor) ölçen bayağı yöntem, dıştan fayda ve kayıpları tahlile dahil ederek "doğru fiyat"ı tanımlamada kullanılıyor. Böylece sorun çözülmüş sayılıyor...

Şüphesiz, bayağı ekonominin geleneksel yöntemi dahilinde aşırı derece matematikleştirilmiş çalışmalar, hesaplanan "doğru fiyat"ın gerçekte var olan piyasadaki fiyatla nasıl denkleştirileceği hakkında bir şey söylemiyor. Öyle tasavvur ediliyor ki, mali ve başka "özendirmeler" bu yakınsamayı sağlamak için yeterlidir. Dolayısıyla yakınsamanın fiilen gerçekleşeceğini kanıtlayıcı bir şey yok.

Aslında her şey apaçık ortada. Oligopoller yıkıcı yayılmaları için yeni sömürü alanları açmak üzere ekolojizmi ele geçirmiş durumdalar... François Houtart, agro-karbüranlarla ilgili kitabında bunun etkili bir örneğini ortaya koyuyor[12]. Artık "yeşil kapitalizm" Triad iktidarlarının erkeklerinin ve kadınlarının (sağda olsun, solda olsun) ve oligopol yöneticilerinin zorunlu söylemi haline gelmiş durumda. Söz konusu ekolojizm "zayıf sürdürülebilirlik" adıyla bilinen vizyon ile de uyumlu (kullanılan jargon bu). Başka türlü söylersek, "gezegenin doğal kaynaklarına erişme hakları"nın metalaştırılması gereğiyle örtüşüyor. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na 24-26 Haziran

12 François Houtard, *L'Agro-énergie*, Couleur Livres. Charleroi 2008.

2009'da sunulan, Stiglitz'in başkanlığını yaptığı komisyonun raporu, "dünya kaynaklarını (balık avcılığı hakları, kirletme ruhsatları, v.b.) açık artırmaya sunarak" tam da o pozisyona yaslanıyor. Öyle bir öneri ki, tam da oligopollerin Güney halklarının geleceğini ipotek altına alma arzusunu desteklemek anlamına geliyor.

Netice itibariyle, ekolojist söylemin konsensüsün siyasal kültürü (tarihin sonu olarak kapitalizm kavrayışının gerekli bir ifadesi) tarafından ele geçirilmesi de yol almaya devam ediyor.

Bu ele geçirme kolay yoldan ilerliyor. Zira, kapitalizmin egemen kültürünü besleyen yabancılaşmalara ve yanılsamalara cevap veriyor. Kolay yol, çünkü Kuzey'de olsun, Güney'de olsun insanların çoğunluğunun bilincinde başat yer tutan reel bir kültür var ve olduğu yerde duruyor.

Bunun karşısında yer alan sosyalist karşıt-kültürün gereklerinin ifadesi ise zor yolda ilerliyor. Zira karşımızda duran hazır bir sosyalist kültür mevcut değil. O keşfedilecek bir geleceğin parçası, bir uygarlık projesi, yaratıcı hayal gücüne açık... "Piyasayla değil, demokrasiyle sosyalleşme", "ekonomik ve politik egemenliği kültürle ikame etme" gibi formüller, tarihsel dönüşümü harekete geçirmek için önemli olsa da, yeterli değil. Zira, uzun bir tarihsel süreç söz konusu. Toplumların, Kuzey'de olsun, Güney'de olsun, kapitalizm dışında yeni ilkeler temelinde yeniden inşası uzun bir süreç ve "çarçabuk" tasavvur edilebilir bir şey değil. Fakat ne kadar uzakta olursa olsun, geleceğin kuruluşu bugünden başlamak durumundadır...

Ekolojizm ve Marksizm

Hakim ekolojizm akımlarının, özellikle de onun "köktenci" versiyonunun Marksizmle bir ilgisi yok. Her ne kadar biri veya diğeri, mevcut haliyle "kalkınma"nın yıkıcı sonuçlarına haklı göndermeler yapıyor olsalar da.

Ekolojizm o yıkıcı etkiyi de, "Promete"ci ve "Avrupa-merkezli" bir "modernite"ye bağlılığa atfeder. Ona göre modernite "insan"ı "doğa"nın bir parçası saymaz; insan doğayı kendi ihtiyaçlarına tabi kılar. Bu tez kaçınılmaz olarak kültüralist bir duvara çarpıyor. Zira "başka bir felsefe"ye katılmaya davet ediyor ki, ona göre insan doğanın, "toprak ana"nın bir parçasıdır. Bu bağlamda da "Batıcı" olmayan, ona alternatif (ve daha iyi olduğu söylenen) bir felsefenin övgüsü yapılıyor. Hinduizmin belirli bir okumasından hareketle yapıldığı gibi... Aslında bu övgüler temelsizdir, zira Hindu toplumunun pratiği görmezden geliniyor. Oysa, Hindu toplumunda yapılanın Batı'dakinden hiçbir farkı yok. Hindu toplumu ne şiddet konusunda farklıdır ("şiddet kullanmaya yabancı" olduğu iddiasına rağmen hiç öyle değildir); ne de doğayı sömürme konusunda farklıdır.

Marx, tahlilini bambaşka bir zemin üzerinde geliştiriyor. Sermaye birikiminin neden olduğu yıkımı, kapitalizmin yegâne ereği hemen kâr elde etme (kısa vadede verimlilik) olan rasyonalitesine dayandırıyor. Onu *Kapital*'in birinci cildinde gösteriyor ve ondan açık bir sonuç da çıkarıyor.

Tarihi ve gerçekliği bu iki okuma yöntemi, ne yapılması, meydan okumaya (yani kalkınmanın yıkıcı sonuçlarına) nasıl cevap verilmesi gerektiği konusunda iki farklı yargıya götürüyor: Ekolojistler çözümü "ilerleme"yi mahkûm etmekte buluyorlar ve oradan hareketle de, bilimsel keşifler ve teknik ilerle-

me konusunda olumsuz bir anlayışa sahip post-modernistlerle buluşuyorlar. Böylesi bir mahkûm etme de, geleceğin nasıl olması gerektiğini tahayyül etmek için bir düşünme yöntemi ilham ediyor ki, bunun en azından gerçekçi olmadığını söyleyebilirim. Bu alanda şu veya bu doğal kaynağın (örneğin fosil enerjiler) tükenmesiyle ilgili projeksiyonlar yapılıyor. Çıkarılan felaket habercisi sonuçların geçerliliği genelleştiriliyor. Elbette saptama doğru, netice itibariyle gezegenin kaynakları sonsuz değil. Fakat, gelecekte muhtemel bilimsel buluşların şu veya bu korkutucu sonuçların üstesinden gelebileceği bilinçli olarak görmezden geliniyor. Elbette uzak gelecek bilinemez; "ilerleme"nin geleceğin bilinmez meydan okumalarına mutlaka cevap verebileceği de hiçbir zaman garanti edilemez. Bilim, (dinsel olsun veya felsefi olsun) ebediyete inancı ikame etmez. Meydan okumanın niteliği ve ona karşı koyma tarzı üzerindeki tartışmayı bu zemine çekmek beyhudedir, bu bizi bir yere götürmez.

Buna karşılık, tartışmayı Marx'ın açtığı alana –kapitalizmin tahliline– çekmek, meydan okumalar alanında ilerlemenin önünü açabilir. Evet, gelecekte de bilimsel buluşlar olacak, bunlar sayesinde de doğanın zenginliklerini kullanabilecek teknolojiler türetilecek. Ama çekinmeden söylenmesi gereken şey şu: Kapitalizmin mantığı topluma (sermayenin değerlenmesinin gereği olarak) sadece kısa vadede kârlılığı sağlayan seçenekler dayattığı sürece yeni bilimsel buluşları uygulayan teknolojiler, ancak kısa vadede yüksek kâr vadediyorlarsa tercih edilecektir, böylelikle ekolojik risklerin her seferinde daha da büyümesi, yıkımın derinleşmesi kaçınılmaz olacaktır... O halde ve sadece insanlık, toplumun yönetim tarzını kullanım değerinin esas olduğu bir zemine çekmeyi başarabilirse ve ser-

mayenin değerlenmesi ile birleşik, mübadele değeri üzerine kurulu yönetim yerine bunu ikame edebilirse, işte o zaman insanlık ve doğa ilişkisinin daha iyi bir yönetim biçimi olanaklı hale gelebilir. Daha iyi dedim, mükemmel ve nihai bir yönetim demedim, zira o zaman tüm insan düşüncesini ve eylemini engelleyen zorunlu sınırlar yok sayılmış olurdu... Erken bir tarihte sunduğum Avrupa-merkezcilik eleştirisi (ki, genişletilmiş bir versiyonu, *Modernite, Demokrasi ve Din - Kültüralizmlerin Eleştirisi*[13] (Parangon, 2008) başlığıyla yeniden yayımlandı), Marx'ın başlattığından hareket ediyor ve kültüralist, postmodernist ve sözde ekolojist söylemin karşısına dikiliyor.

Ekolojistlerin bu sorunları tartışmak için yanlış bir zemin seçmeleri, onları sadece teorik değil, politik planda da bir çıkmaza hapsediyor. Zira yaptıkları tercihin sonucu olan tüm politik önermelerini egemen sermaye güçlerinin manipülasyonuna açık hale getiriyor. Felaket öngörüleri, emperyalist Triad toplumlarının gezegenin kaynakları üzerindeki tek yanlı imtiyazlarına ve el koymalarına imkân veriyor ve çevre ülkelerin söz konusu kaynakları (iyi veya kötü) kendi kalkınmaları için kullanmalarını engelliyor. Felaket öngörülerine karşı çıkan söylemin (örneğin otomobil sanayiindeki gibi) "lobi"lerin uydurmaları olduğu bariz gerçeğinin belirtilmesiyle, bu söyleme düzgün bir cevap verilemiyor. Sermaye dünyası her zaman şu şekilde çalışıyor: Sermayenin farklı dilimlerinin özel çıkarlarını savunan lobiler sonu olmayan bir şekilde birbirleriyle çatışıyorlar. Şimdilerde enerji yutuculuğun şampiyonluğunu yapan lobiciler "yeşil" kapitalizm lobilerine karşı mücadele ediyorlar. Ekolojistlerin içine sürüklendikleri bu labirentten ancak Marksist olduklarında çıkabileceklerini anlamaları gerekiyor.

13 Yordam Kitap, 2016.

Gezegenin kaynaklarına erişmede Kuzey-Güney çatışması

"Maden rantı" sorunu ve daha genel olarak, ülkelerin kendi topraklarında bulunan doğal kaynaklardan gelir elde edebilme sorunu, bağımlı çevrede emperyalist sermayenin egemenlik pratiklerinden ayrılamaz. Bu yüzden bu sorunun ele alınışı, emperyalizmin aşamalarının, ona bağlı olan uluslararası sınıf ittifaklarının ve bunlar tarafından yönlendirilen işbölümünün tahlili ile sıkı sıkıya ilintili. Her aşamaya eşzamanlı olarak belirli bir üretim-talep düzeni ve uygun bir gelir dağılımı yapısı denk düşüyor: emek gücüne ödenen ücretlerin hiyerarşikleşmesi, kârın ve kâr oranının yüksekliği, toprak rantının hacmi ve oranı, doğal kaynaklardan elde edilen gelir...

Bir ilk kestirim olarak, emperyalist sistem dahilinde sermaye birikiminin evriminin üç aşamasını birbirinden ayırabiliriz.

Birinci aşamada (ülkelere veya bölgelere göre 1930'lara ve 1960'lara kadar süren), uzun XIX. yüzyılda uluslararası işbölümü kolonyal tiptedir. Çevreye maden ve tarımsal ürünler ihracatını dayatıyor. Emperyalizmle geleneksel yerel hakim sınıflar arasındaki ittifaka dayanan bu kolonyal işbölümü, dünya ölçeğinde mübadele edilen metalarda merkezdeki sınai sermaye birikimini kayıran bir göreli fiyat yapısı oluşturuyor ve üretici güçlerin gelişmesine paralel olarak da merkezde ücretlerin yükselmesini sağlıyor.

Bu dengeyle uyumlu fiyat yapıları, emperyalizmin müttefiki olan toprak sahiplerine ödenen rantı içeriyor, ama maden rantını içermiyor. Emperyalist tekelci sermaye çevrenin toprak-altı kaynaklarını serbestçe kullanıyor ve tabii egemenlik altındaki bölgelerdeki burjuvazinin gelişmesini de onun komprador ke-

simi ile sınırlı tutarak... "Şanlı Otuz Yıl"daki (1945-1975) kolay büyümenin neredeyse sıfıra yakın enerji (ve özellikle petrol) fiyatlarıyla ilişkili olduğu ekseri gözden kaçıyor.

Modern asimetrik küreselleşmenin ikinci aşaması, Asya ve Afrika ülkelerinde ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferleri, "Bandung Çağı" (1955-1980), Bağlantısız Ülkeler Hareketi'nin yayılması ile başlıyor. Bu ikinci aşama çevrede ithal ikameci sanayileşme şeklinde tezahür ediyor. Bu durum, uluslararası sınıf ittifaklarının yenilenmesini zorunlu kılıyor, eski egemen sınıfların yerini milli burjuvaziler alıyor.

Bu aşamada dinamik denge, esas itibariyle, merkezde ücretlerin yükselmesi sonucu piyasanın genişlemesine, eşitsiz mübadelenin derinleşmesine, çevrenin ücretlerin sabit kalması kaydıyla doğal kaynak sağlamasına ve elde edilen geliri de o zamana kadar ithal edilen tüketim mallar yerine sanayi teçhizatı ithalatı için kullanmasına dayandı. Burjuva toprak reformlarının feodal sınıf ittifakını parçalayarak, yeni sınıfları (kulaklar ve/veya orta sınıf köylüler) ortaya çıkardığı kimi zaman toprak rantları yok oluyordu. Onun sonucu olan tarımsal ürün fiyatlarındaki göreli düşüş, ithal ikameci sanayicilerin işine geliyordu. Benzer şekilde söz konusu ucuz tarımsal ürünlerin merkeze ihracının sürmesi ölçüsünde, emperyalizmin işi de kolaylaşıyordu.

Bununla birlikte, "Güney'in uyanması"nın bu ilk anındaki sınırlılıklar ne olursa olsun, Bandung halklarının ve uluslarının hareketi söz konusu ülkelerin doğal kaynaklarından sağladıkları gelirle ilgili sorunu gündeme getirmekte gecikmedi. İşte bu bağlamda Bandung, bu kaynaklar üzerinde ulusal egemenlik ilkesini ilan etti ve biraz geç de olsa (1973'de) petrol fiyatlarını yükselten revizyonu dayattı.

Lakin, doğal kaynaklara erişme koşullarının "yeniden düzenlenmesi" (ki, petrol fiyatları bir semboldü) anti-kapitalist bir nitelik taşımıyordu. Tam tersine, Güney'in ihraç edilen doğal kaynak ürünlerinin (özellikle petrolün) fiyatları üzerine eklenen rantın ülkede kalması, çevre burjuvazisinin finansman kapasitesini büyüttü ve sanayileşmede yeni bir aşamaya geçişi mümkün kıldı. Bu sefer artık merkeze sanayi ürünleri ihracına dayalı yeni bir sanayileşme aşamasına girişebilirlerdi. Merkezi terk eden bazı sanayilerin çevreye kaydırılması merkezde işsizliği artırırken, eşzamanlı olarak kâr oranlarını yükseltti. Güney'in sanayi ürünleri ihracatının genişlemesi, Kuzey'de yeni ileri sanayilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bu –doğası gereği bütünüyle kapitalist– perspektif, dönemin çevre burjuvazilerinin dünya sisteminin çelişkisini aşmak üzere geliştirdikleri bir programdı.

Petrol fiyatlarıyla ilgili bir düzenleme nihai olarak kabul edilse de, Triad emperyalizmi 'Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen" önerilerini reddetti. Tabii bu konuya dair çok farklı tezler ileri sürülmüştü: Kimileri, enerji üretiminin nesnel ekonomik koşullarına gönderme yaparak, göreli petrol maliyetlerinin bir asırlık düşüş eğiliminin 1960-1970 yıllarından itibaren tersine döndüğünü ve uzun bir yükseliş dönemine girdiğini ileri sürdüler. Başkaları emperyalistler arası çelişkilere gönderme yaparak, ABD'nin bozulan pozisyonunu (dolar krizi, v.b.) kendi lehine çevirme kararlılığı ile, çokuluslu petrol tekellerini ve petrol üreticisi ülkeleri Avrupa ve Japonya'ya karşı harekete geçirdiğini iddia ettiler. Nihayet bir grup da, daha ileri giderek, çokuluslu şirketlerin kâr oranlarını yükseltmek amacıyla üretimlerini çevreye kaydırma tercihi yaptıklarını, bu amaçla da merkez ülkelere karşı çevre ülke hükümetleriy-

le ittifak kurduklarını ileri sürmüşlerdi. Çokuluslu şirketlerin hedefi, denetledikleri sanayileri çevreye kaydırıp, kâr oranlarını yükseltmekti.

Petrol şokunu atlatmak isteyen Kuzey ekonomilerindeki "yeniden uyum", sermayeye yeniden saldırıya geçme ve işçi sınıfının kazanımlarını geri alma fırsatı veren stratejileri ilham etti (amaç savaş sonrasında oluşan sosyal demokrat uzlaşmayı tasfiye etmekti). İşte bütün bu stratejiler çalışan sınıflara gerekli yeniden yapılanmaları dayatarak patinaj yapan sermaye birikimini harekete geçirdiler.

Netice itibariyle "yeni düzen" projesi harekete geçirilmişti (ki, üretimlerin çevreye kaydırılması onun işaretidir). Fakat bu, başlangıçtaki projede öngörüldüğü gibi, çevre burjuvazilerinin ve devletlerinin kontrolü altında –ve onların kendi çıkarlarına– kotarılan bir şey değildi. Tam tersine, merkez oligopollerinin sermayesi lehine ve onlar tarafından kotarılmıştı! Operasyon, "neoliberal" denilen yeni –kısa– küreselleşme çağını başlatıyordu ki ona ikinci "güzel çağ" (*belle époque*) demiştim (bkz. *Au-delà du capitalisme sénile*, s. 11 ve devamı).

Bu kısa küreselleşme aşamasının soluğunun kesilmesi, –ki, bu beklenen bir şeydi– daha 2008 finansal çöküşü öncesinde Güney'in ikinci uyanış dalgasının koşullarını yaratmıştı.

Güney devletlerinin –hiç değilse "yükselen ülkeler" denilenlerin– yönetici sınıfları inisiyatif aldılar, hızlı bir sanayileşme ve tarımı "modernleştirme" sürecine girdiler. Söz konusu ülkelerin bu girişiminin başarısı, gezegenin doğal kaynaklarından daha çok yararlanmalarıyla mümkündü. Ve bunu da doğal kaynakların kıtlaştığı, geçmişe oranla kaynaklara erişme maliyetinin yükseldiği bir dönemde yapacaklardı. Fakat, maliyet sorununun da ötesinde, kaynaklara erişme, artık tam bir

kapışma/çatışma alanı haline gelmişti. Emperyalist Triad'ın kendi "yaşam tarzı"nı sürdürebilmesi –ki, sermaye iktidarının istikrarını sağlayan konsensüs o "yaşam tarzı"na yaslanmıştı– ancak gezegenin kaba askerî yöntemlerle kontrol edilmesiyle mümkündü. İşte bu yüzden Kuzey-Güney çatışması çağımızın temel çatışması haline geldi.

Söz konusu doğal kaynaklar yelpazesi kısa dönem öncesine göre hayal edilemeyecek kadar büyük. Elbette petrolü ve gazı kapsıyor; ama aynı şekilde kıt madenleri, suyu, tarımsal toprakları da. İşte bütün bunları kimin kontrol edeceği ve kullanacağı artık bir çatışma konusu haline gelmiş bulunuyor. Tabii, aynı şey (iklim sorunuyla ilgili olarak) atmosfer için bile geçerlidir.

Bu koşullarda maden rantının belirlenmesi sorununu çözmek mümkün değildir (daha genel olarak da söz konusu kaynaklara erişmenin maliyetinin belirlenmesi diyelim). Tabii bu da somut koşulların somut tahlilinin yapılmasını gerektiriyor. Zira, her maden için rant elde etme mücadelesini belirleyen özel koşullar ve bunların olası sonuçları söz konusu. Bu bağlamda bir mukayese öğesi olarak. demir madeni örneğinden söz edilebilir. Bu maden, uzun bir zaman boyunca sadece gelişmiş ülkelerde, ulusal demir-çelik sanayii için çıkarılıp kullanılmıştı. Fakat, merkezdeki demir-çelik sanayilerinin ihtiyaçları artık eski büyük üreticiler tarafından karşılanamaz hale gelince, Batı, güvenilir ülkelerden (Kanada, Brezilya, Güney Afrika ve Avustralya) bir "maden kuşağı" oluşturdu. Böylece görünür bir gelecek için uygun şartlarda yeterli maden cevheri sağlanmış oluyordu. Bu koşullarda demir madeni çıkarılan Üçüncü Dünya ülkeleri (Venezuela, Moritanya, Gine, Liberya, Gabon, Hindistan, Malezya) marjinalleştiler ve pazarlık ye-

teneklerini kaybettiler (özellikle Brezilya onları desteklememeyi sürdürdüğü takdirde). Fakat, diğer yandan da Üçüncü Dünya'nın demir-çelik sanayilerini kurmak için devasa bir finansman ihtiyacı var. Bu koşullarda üç ortaklı bir birlik oluşturma imkânı var: Üçüncü Dünya'da demir-çelik sanayiine sahip ülkeler, önemli finansal kaynağa sahip olan ülkeler (örneğin OPEC ve Çin) ve madeni olan ülkeler. Böylesi bir işbirliği Üçüncü Dünya'nın kolektif özerkliğini artırarak, çevredeki madencilik/çelik sanayi kümelenmesini merkezdekinden koparark, Üçüncü Dünya'nın maden cevheri ve demir-çelik üreten ülkeleri üzerindeki Batı egemenliğini bertaraf edebilir. Bu tür bir birlik gerçekleştiğinde, maden rantı sorunu da devletten devlete pazarlıklarla çözülebilir.

Ranttan yararlanan ülkelerde, bunun nasıl kullanılacağı da tabii başat konumdaki sınıfların niteliğine bağlı olacaktır. Bir uçta yer alan, ama oldukça yaygın durum, söz konusu rantın yönetici klik tarafından gasp edilmesi ve bu kliğin iktidarını sürdürmesini sağlamasıdır; halk sınıfları da, ülke de ranttan yararlanamaz (böyle bir durumda rantın kalkınma amacıyla yatırılması söz konusu bile değildir). Başka durumlarda –örneğin Körfez ülkelerindeki gibi– rant emperyalist oligopoller tarafından denetlenen küreselleşmiş finans pazarını besler. Rantın yolsuzluğa batmış yiyici devletler, ya da güçsüz arkaik rejimler tarafından bu tarz kullanımı, emperyalizmin çıkarlarıyla son derecede uyumludur. Buna karşılık, yükselen ülkelerde olduğu gibi, kapitalist bile olsa, o rant gelişmenin hizmetine sunulduğunda (merkezle) çatışma kaçınılmazdır.

Emperyalist rant sorun ediliyor mu?

Emperyalist rantın -emek gücü fiyatının hiyerarşikleşmesinden kaynaklanan- görünür kısmı devasa boyutlara ulaşmış durumda ve üstelik istenirse pekâlâ ölçülebilir de. Güney ülkeleri görece de olsa bir kopuş hareketi başlatmaları ölçüsünde bu ranta el koyabilirler. Başka türlü söylenirse, kendi kalkınmalarında iç pazarın gelişmesine ve halklarının ihtiyacına öncelik vermeleri gerekiyor. İşte bu sayede ve sadece bu sayede anti-emperyalist duruş kapitalist sosyal ilişkileri aşmanın başlangıcı ile eklemlenir ve uzun sosyalizm yolunda ilerlemenin önü açılır.

Rantın su altında kalmış, görünmez kısmı (gezegenin kaynaklarına erişme) ölçülemez (çünkü doğal kaynaklara erişme sorunu ekonomik alanın dışındadır); ama yine de daha az önemli değildir. Bu aşamada mücadele Güney ülkelerinin bu kaynaklar üzerindeki egemenliğinin teyidi ve bununla birlikte kendi iç kalkınmalarına öncelik vermekle ilgilidir. Böyle bir tercihle, Güney ülkeleri emperyalist mantığın dayattığı "dünya ölçeğinde ayrımcılık" (apartheid) perspektifine boyun eğmeyi reddedeceklerdir.

Bu yola giren Güney uluslarının zaferi, emperyalist ranta el koymaya dayanan Kuzey'deki konsensüsü bertaraf etmenin koşullarını yaratacaktır. Kuzey halklarının ilerlemeleri de emperyalist devletlerin Güney ulusları ile çatışmasında yenilgiye uğratılmasına bağlıdır.

Aynı şekilde emperyalist rant, emperyalist ülkelerin yararlandığı tekellerin varlığına ayrılmaz bir şekilde bağlı. Özellikle de (Dünya Ticaret Örgütü'nün kuralları ile aşırı düzeyde korunan) teknolojilere, iletişime ve kitlesel imha silahlarına erişim konularında olmak üzere...

Sonuç İtibariyle

1

Çağdaş kapitalist dünya realitesinin eleştirel tahlili ve ona dair söylem -bugün bile- kıyısı olmayan Marx'dan yola çıkılarak, Marksistleri onu derinleştirmeye, düzeltmeye (evet, düzeltmeye) ve onun sadece başlattığı eseri zenginleştirmeye davet ederek yürütülmelidir. Reel dünya tarihinin şimdiye kadar ortaya çıkardığı ve keşfettiği ne varsa bu tahlille bütünleştirilmek üzere...

Böyle bir tahlil de, ne kadar bilimsellik iddiasında bulunursa bulunsun, egemen ekonomik-sosyal düşünceden hareketle yapılamaz. Zira bu düşünce, sistemin reel evrimini ele alan en iyi versiyonları da dahil, katı ampirist bir felsefi geri plana hapsolmuş durumdadır. Bu düşünce, kendisini abartarak över ve Marx'a saptanabilir ve saptanmış "ampirik" realiteyi küçümseyen bir metafizikçi muamelesi yapar. Oysa Marx öyle değildi; diyalektik materyalizm realiteden hareket eder, ama daha uzağa gitmek için. İşte onun eleştirel temel duruşunun anlamı budur. Şüphesiz, kıyısı olmayan bir Marx'la, tarihsel Marksist yorumcu okulların birbirine karıştırılması da, burjuva düşüncesi tarafından Marx'ın reddedilmesini kolaylaştırmıştı. O red, Kilise Marksizmi dogmatikliğinden yorgun düşenlerin üzerine de sıçramıştı. Aralarından bir çoğu (Kilise Marksistleri), bebeği (Marx'ı) leğendeki kirli su ile birlikte atmışlardı...

Post-Marxçıların ortaya attığı sorunlar ve özel olarak da çağdaş söylemler, gerçek meydan okumalarla ilgilidir: işte demokrasi olsun, cinsiyet sorunu olsun, ekoloji olsun ve başka gerçeklikler. Ben sadece bu söylemlerin, tartışma konusu yapılan gerçek sorunların içeriklerini kısırlaştıran, içini boşaltan bir yöntem dahilinde ele alındığını söylüyorum. Bilinçli veya bilinçsiz olsun, bu söylemler kapitalist ilişkilerin özünde ne olduğunu dikkate almayan meydan okumalara verilen cevapları meşrulaştırmaya yarıyor. Bu eleştirel olmayan söylemlerin karşısına kıyısı olmayan Marksizm sayesinde geliştirilen eleştirel tahlili koymak gerekiyor.

Bunun dışında, dünyanın ve bilimin evrimi, Marx'ın zamanında bilinmeyen yeni düşünce alanları açmış bulunuyor. Örneğin psikanaliz onlardan sadece biri... İnsan toplumlarının geçmişiyle ilgili bilgiler XIX. yüzyıldakilerle karşılaştırılamayacak boyutlarda... Marx'ın zamanında nükleer bilimler, biyolojik bilimler ortada yoktu. Kıyısı olmayan Marksizm bunları görmezlikten gelemez; kendisine yeniden anlam kazandırmak üzere Marx'ı düzeltmek ve "bizzat Marksizmi de sürekli bir Marksist eleştiriye tabi tutmak" zorundadır. Kıyısı olmayan Marksizm –diyalektik materyalizm– hiçbir gerçekliği ve gerçekliğin düşünce alanına aktarılmasını yok saymaz. Ve söz konusu diyalektik de zaten o somut gerçekliğin bir parçasıdır.

2

Marx, (XIX. yüzyılda hakim olan) "ortalama" Avrupa-merkezciliği paylaşmıyordu. Tam tersine, döneminin büyük düşünürlerinin daha az Avrupa-merkezci olanlarının safında konumlanıyordu. Sınırsız bir bilimsel merakla, büyük inceliğe

sahip keskin zekasıyla ve fakat aynı zamanda derin bir hümanizmaya ve istisnai bir sezgiye sahip olarak, Marx, kendi çağının birçok (görünmeyen) meydan okumasını önceden sezmişti. Örneğin, onun toplumla (kapitalizm) doğa arasındaki ilişkiye yaklaşımı, bu ikisi arasındaki ilişkinin yıkıcılığını çağdaş ekolojistlerin keşfinden çok önce fark etmiş olması gibi... Örneğin, "ilkel" denilen toplumlara karşı duyduğu, özellikle Engels'in de ifade ettiği sempati –ki, onun döneminde o konuya sadece antropolojinin kurucu babası birkaç kişi ilgi duyuyor, hakim düşünce bunları yok sayıyordu.

Fakat, her şeye rağmen, Marx yine de Avrupa-merkezcilikle malüldü ve bu ne şaşırtıcı, ne de utanç vericiydi. Onun kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılma eğilimi konusundaki yaklaşımı, genel "yakalama" perspektifi dahilindeydi; yeni gelenler, tam da bu nedenle, önde gidenler tarafından fethedilecek ve sömürgeleştirileceklerdi. Nitekim Marx'ın Hindistan'la ilgili yazdıkları bunun tanığıdır. Çin'e gönderilen son elçi heyetini karşılayanların "Çin burjuva Cumhuriyeti burada başlar" yazılı flamayla karşılanması tasavvuru da harika bir ön sezginin eseridir.

Bu eserin girişinde de itiraf ettiğim gibi, Marx okumalarım benim bu önemli soruna dair açlığımı bir türlü gidermiyordu. Bu yüzden geride kalan elli yılda çabalarım bu meydan okumaya odaklandı: Reel olarak var olan kapitalizmin küreselleşmiş yayılmasıyla çevre-merkez kutuplaşması ürettiği, yeniden ürettiği ve onu sürekli derinleştirdiği devasa olgusunu gözönüne alarak, Marx'ı zenginleştirmek.

İddia edebilirim ki, bu devasa olgu ister ulusal düzeyde ve isterse dünya ölçeğinde olsun, tüm politik-sosyal çatışmalara kaynaklık ediyor. Bununla şunu kastediyorum: Bir yandan

sermaye tarafından sömürülen tüm sınıflar yelpazesini bütün çeşitliliği ile sömürücü sınıflarla (sömürünün farklı biçimleri altında) karşı karşıya getiren sosyal mücadeleler, öte yandan merkezde ve çevrede yerleşik iktidarlar arasındaki çatışmalar iç içe geçmiş durumda ve karşılıklı olarak birbirlerini koşulluyorlar. Kapitalizmin küresel yayılmasının yarattığı kutuplaşmadan ayrılamayacak olan bu gerçekliği, basitçe, "son kertede" sermayeyi emekle karşı karşıya getiren sınıf mücadelesinin belirleyiciliğinin teyidine indirgemek, tartışma alanından zor sorunları, asıl sorunları dışlamak anlamına gelir... Bunu, simetrik bir şekilde, ulusların jeopolitik tahlilinde yapıldığı gibi, iktidarların çatışmasına indirgemek de uygun değildir.

Bu zor soru, halkların (halk sınıfları anlamında), ulusların (kendi kimliğini geliştirmiş tarihsel gerçeklikler olarak) ve devletlerin (ulus adına devleti yöneten yönetici sınıflar anlamında) mücadele perspektifleri ile ilgilidir; söz konusu perspektifleri açar veya kapatır.

Kapitalizm dahilinde ve kapitalizmin araçlarıyla bir "yakalama" perspektifi mümkün müdür? Bu durumda "büyümenin aşamaları" tezi nihai olarak doğrulanır, ama "küreselleşme"nin sakin işleyişinin erdemleri sayesinde değil, küreselleşme biçimlerine karşı bitmek bilmeyen, sürekli yenilenen ve çevre-merkez asimetrisi yaratan mücadele sayesinde. Başka türlü söylersek, bu mücadelelerin anti-emperyalist boyutu, kapitalist çözümü dışlamaz. Tam tersine öyle bir şeye tevessül edildiği, söz konusu ulusların emperyalist güçlere bir dayatmada bulunduğu ve sonuç aldığı anlamını taşır.

Ya da söz konusu mücadeleler sistem dahilinde "yakalama" yolunu açamaz. Bu konuda benim görüşüm şu ki, böyle bir şey nesnel olarak mümkün değildir. Eğer mümkün olsaydı, hiçbir

güç, hiçbir ideoloji, ve hiçbir kültürel proje asla onu kalıcı bir şekilde engelleyemezdi... O yolun kapalı olduğunu iddia ediyorum; lâkin anti-emperyalist mücadeleler ile, farklı bir toplumsal sistem (son tahlilde bir sosyalist perspektif) için yapılan mücadeleler örtüşmektedir. Bu örtüşme, anti-emperyalist politik cephelerin "önderliği" için girişilen rekabette ifadesini bulur. Bir yanda (doğal olarak) ulusal burjuvaziler biçiminde palazlanmak isteyen ve dünyanın geleceğini inşada eşit bir katılımı dayatmaya çalışan yerleşik sınıfsal iktidarlar yer alır. Öte yanda, tüm ifade farklılıkları içinde ve değişik ölçülerde halk sınıfları eksenine dayanan karmaşık, alternatif tarihsel bloklar vardır.

Bu zor soru ve ona verilecek cevapların, XX. yüzyılın seyrini yönlendirdiği gibi, XXI. yüzyılı da yönlendirmeye devam edeceğini rahatlıkla iddia edebilirim.

3

Son on yıllara damgasını vuran emperyalist küreselleşmenin krizi, kapitalizmin emperyalist veçhesini çağdaş tarihte ikinci kez gündeme getirecektir.

Birincisi, İkinci Dünya Savaşı ertesinde gündeme gelmişti.

Daha 1947 yılından itibaren, çağın hakim gücü olan ABD, dünyanın artık iki kutba bölündüğünü ilan etmişti: "Hür Dünya" ve "Komünist Totalitarizm"... Tabii "Üçüncü Dünya" gerçekliği külliyen unutulmuştu. Onlar komünist olmadıklarına göre, demek ki, "Hür Dünya"nın bir parçası olma ayrıcalığına sahiptiler!.. Tabii orada sözü edilen "hürriyet", sermayenin yayılma hürriyetinden başkası değildi; egemenlik altındaki sömürge veya yarı-sömürgelerdeki baskı tümüyle

görmezden geliniyordu. Bir yıl sonra Jdanov ünlü raporunu (aslında Stalin'in raporuydu) ilan ediyordu (ki, bu rapor Üçüncü Enternasyonal'in düşük yoğunluklu bir biçimi olan Kominform'un kuruluşunu başlatan bir rapordu). O da dünyayı iki parçaya ayırıyordu: Sosyalist ülkeler (SSCB ve Doğu Avrupa) ve kapitalist ülkeler (dünyanın arta kalanı). Rapor kapitalist dünyadaki çelişkileri yok sayıyordu... Bunun anlamı, çevre halklarının ve uluslarının emperyalist merkezlere karşı yürüttükleri kurtuluş mücadelelerini yok saymaktı.

Jdanov doktrini öncelikli bir amaç taşıyordu: Barış içinde birlikte yaşamayı dayatarak, ABD'nin ve kendi dümen suyuna soktuğu müttefikleri Avrupalıların ve Japonların saldırganlığını dizginlemek... Buna karşılık Sovyetler Birliği de düşük bir profil benimseyerek, emperyalist güçlerin kendi iç meseleleri olarak gördükleri sömürgelere karışmayacaktı. O dönemde, Çin devrimi de dahil, ulusal kurtuluş hareketleri şevkle desteklenmemişti; kendileri tarafından dayatılmıştı sadece... Fakat zaferleri (özellikle de Çin'deki) uluslararası güç ilişkilerini değiştirmişti. Moskova ancak Bandung Konferansı'ndan sonra durumu ciddiye aldı; emperyalizmle çatışan ülkeleri desteklemenin onu tecrit edilmişlikten kurtaracağını ve dünya işlerinin büyük bir aktörü haline getireceğini fark etti. Aslında belirli bir çerçevede dünya sistemindeki önemli dönüşümlerin Güney'in bu ilk "uyanış"ının eseri olduğunu söylemek yanlış değildir. Aksi halde ileriki dönemde yeni "yükselen" güçlerin ortaya çıkışını anlamak mümkün olmazdı.

Jdanov'un raporu, Avrupa komünist partileri ve dönemin Latin Amerika komünist partileri tarafından tartışmasız kabul edildi. Buna karşılık, Asya ve Ortadoğu komünist partilerinin anında direnciyle karşılaşmıştı. Bu itirazlar aslında dönemin

"sosyalist kampın birliği"nin ardında SSCB ile birlikte "saf tutma"yı teyid eden dilinde biraz çekingence ifade edilse de, bağımsızlık mücadeleleri güçlendikçe, özellikle de Çin devriminin (1949) zaferinden sonra, direnç artık açıkça ifade edilir olmuştu. Asya ve Afrika ülkelerinin bağımsız inisiyatiflerine tümüyle yaslanan alternatif teori, daha sonra Bandung'da (1955), daha da sonra Bağlantısızlar Hareketi'nin oluşumunda kristalize olacaktı (burada Bağlantısızlar Hareketi'nin 1960'dan sonra Asya ve Afrika ülkeleri ile Küba'yı kapsar biçimde tanımlandığını da kaydedelim). Bilgime göre, hiç kimse alternatif teorinin formülasyonunun tarihini yazmadı; bu tarih birkaç komünist partisinin (Çin, Hindistan, Endonezya, Mısır, Irak, İran komünist partilerinin ve belki başka birkaçının) arşivlerinde saklı kaldı.

Yine de bu tarihe dair kişisel tanıklığımdan söz edebilirim. Şahsen 1950'li yıllardan itibaren Mısırlı, İranlı ve Iraklı ve başka birkaç ülkeden komünisti ve diğer bazı kişileri bir araya getiren bir düşünce grubuna katılma şansına nail olmuştum. İlhamını Zhou En Lai'den alan Çin tartışmasıyla ilgili haberler bize yoldaş Wang tarafından ancak 1963 yılında ulaştırılmıştı (kendisi benimle birlikte *Devrim* (Révolution) dergisinin yazı kurulu üyesiydi). Biz o zaman Zhou En Lai'nin, "*Başkasının ne dediğinden bağımsız olarak kendi kendinize düşünün*" dediğini duymuş olduk. Aslında bu diplomatik dille söylenmiş, ama yine de sarih bir cümledir. Hindistan'daki tartışmalar bize yankılanıyordu ve onun yol açtığı çatlak daha sonra CPM'nin kurulmasıyla iyice gün yüzüne çıkmış oldu[14]. Bu arada Endonezya ve Filipinler Komünist Partilerinde de paralel çizgilerde bir tartışmanın devam ettiğinden haberdardık.

14 CPM kısaltmasıyla kastedilen Hindistan Komünist Partisi (Marksist)'dir. *-çev.*

Aslında bu tarihin yazılması gerekiyor. Zira, o zaman çağdaş yazarların ima ettikleri gibi Bandung'un sadece milliyetçi yöneticilerin (Nehru'nun, Sukarno'nun ve az da olsa Nasır'ın) kafasından çıkan bir şey olmadığı, dönemin komünist partileri içinde yürütülen radikal sol eleştirinin eseri olduğu daha iyi anlaşılacaktır... Bu düşünce gruplarının vardıkları ortak sonuç bir cümlede özetlenebilir: Emperyalizme karşı mücadele, dünya ölçeğinde, sosyal ve politik güçleri bir araya getirir; onların zaferleri gerçek dünyada mümkün olan sosyalist ilerlemelerin önünü açmak için kesinlikle önemlidir.

Lâkin çıkarılan bu sonuç, yaşamsal bir soruyu cevapsız bırakıyordu: Bu anti-emperyalist muharebeleri kim "yönetecekti"? Daha basit söylemek gerekirse, komünistlerin desteklediği burjuvazi mi, yoksa, (işin doğası gereği komünistler ulusallığa karşı olduklarına göre) komünistlerin yönettiği halk sınıflarına dayanan bir cephe mi? Bu soruya verilen cevap çoğu kez değişken, bazen de bulanıktı... 1945 yılında ilgili komünist partiler Stalin'in formüle ettiği sonuca meyletmişlerdi: Dünyanın her yerindeki burjuvaziler (ABD'de ittifak halindeki Avrupa'da ve (o dönemin tabiriyle) sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde) "ulusal bayrağı çöpe atmışlardı" (bu Stalin'in sözleriydi). Böylesi koşullarda, sadece komünistler Amerika'nın emperyalist/kapitalist düzenine boyun eğmeyi reddeden güçlerden birleşik bir cephe kurabilirlerdi. Aslında bu sonuç 1941 yılında Mao tarafından formüle edilmişti; ama biz onu ancak 1952'de *Yeni Demokrasi* Batı dillerine çevrildiğinde, geç bir tarihte öğrenebildik. Bu tezin savunduğu şu idi: "gezegenin halklarının çoğunluğu için sosyalizme giden uzun yol, ancak komünistler tarafından yönetilen, "ulusal demokratik, halkçı, anti-feodal ve anti-emperyalist bir devrimle açılabilir" (döne-

min sözcükleriyle). Tırnak içinde de şöyle deniyordu: Bu tür sosyalist ilerlemeler başka yerlerde, emperyalist merkezlerde gündemde değildir. Oralarda bu tür ilerlemeler ancak çevre halklarının emperyalizme ciddi bir darbe vurmasından sonra mümkündür.

Çin devriminin zaferi bu sonucu doğruluyordu. Özellikle Vietnam bağımsızlık savaşı modelinden esinlenen Güney Doğu Asya Komünist partileri Tayland'da, Malezya'da, Filipinler'de o yolu açıyordu. Daha sonra, 1964'de Che Guevara, aynı düşünce çizgisinde "bir, iki, üç Vietnam'ı" öneriyordu.

"Afrika ve Asya ülkeleri"ndeki bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist hareketlerin esinlendiği komünist düşünce gruplarının öncü tezleri, biraz ham da olsa, yine de açıktı. Bandung ve Bağlantısızlar programında da içerilen bu tezlerin düzenli bir sunumunu *Güney'in Uyanışı* (L'Éveil du Sud) adlı kitapta yapmıştım. Oradaki öneriler, birikim süreci üzerindeki kontrolün (içe-dönük ve dünya ekonomisinden ayrık bir gelişme yoluyla) yeniden kazanılması gibi temel bir ihtiyaca odaklanıyordu.

Bu önerilerin bazıları, 1955-1960 sonrasında her iki kıtanın birçok ülkesinde benimsendi ise de, bazı ülkelerde iktidardaki yönetici sınıflar tarafından süratle sulandırıldı. Ve aynı zamanda Güney Doğu Asya komünist partileri tarafından yönetilen mücadelelerin tamamı yenilgiye uğradı (tabii, Vietnam hariç). Şöyle bir kabul geçerliydi aslında: "Ulusal burjuvaziler" henüz anti-emperyalist mücadele kapasitelerini kaybetmiş değillerdi... Sovyetler Birliği de aynı sonucu çıkarmış ve Bağlantısızlar cephesini desteklemişti. Oysa, emperyalist Triad (ABD, Avrupa, Japonya) onlara açık savaş ilan etmişti...

Söz konusu ülkelerin komünistleri iki eğilime ayrılmışlar ve sert, kimi zaman da anlamsız bir çatışma içine girmişler-

di. Birinciler diyorlardı ki, "eleştiri hakkımız saklı kalmak" kaydıyla, emperyalizmle çatışma halindeki mevcut iktidarları "desteklemek" gerekir. Moskova, "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu keşfederek, onların değirmenine su taşımıştı. Diğerleriyse, Maoist tezin esasını koruyarak, sadece burjuvaziden bağımsız bir halk sınıfları cephesinin emperyalizmle baş edebileceğini ileri sürüyorlardı. 1957'den itibaren görünür hale gelen, ama asıl 1960'da patlak veren Çin Komünist Partisi-Sovyetler Birliği çatışması, Afrika ve Asya komünist partileri içindeki ikinci eğilimi teyid ediyordu.

Fakat, yaklaşık on beş yıllık bir sürede Bandung'un potansiyeli erimişti bile. Bu da "milli burjuvaziler"in programlarının sınırını ortaya koyuyordu. Tabii bu durum da emperyalizmin karşı saldırısı için koşullar yarattı; bu koşullarda Güney ekonomilerinin bir kısmı yeniden kompradorlaştırılacak, hatta en kırılgan olanları da yeniden sömürgeleştirilecekti.

Fakat, milli burjuvazilerin kesin ve mutlak zaafı tezini (ki Bandung, bu teze göre Soğuk Savaş döneminin "geçici bir parantez"i idi) yanlışlamak istercesine ve emperyalizm tarafından dayatılan yeni küreselleşmeye rağmen, bazı Güney ülkeleri tebarüz etmeyi, "yükselmeyi" başardılar. İyi de, hangi anlamda "yükselme"? Emperyalist Triad oligopol sermayelerinin yayılmasına açık piyasaların genişlemesi anlamında yükselme mi, ya da küreselleşmenin koşullarını pazarlık konusu yapabilen, oligopollerin gücünü sınırlayan, sermaye birikimini kendi ulusal kalkınması için yeniden yönlendiren bir yükselme mi? Yükselen ülkelerde (ve çevrenin diğer ülkelerinde) mevcut iktidarların sosyal muhtevası ve bunun açacağı veya kapayacağı perspektifler yeniden gündeme gelmiş bulunuyor. Bu tartışmadan kaçınılamaz: kriz sonrası dünya nasıl bir dünya olacak (ya da olabilir)?

Artık, finansallaşmış, küreselleşmiş, genelleşmiş oligopollerin geç emperyalist kapitalizminin krizi apaçık ortadadır. Daha 2008 finansal çöküşünden önce halklar, işçileri ve halkları özgürleştirmeyi amaçlayan birinci mücadele dalgasının sönmesinin ardından, yeniden içinde bulundukları uyuşukluktan çıkma girişimi başlatmışlardı.

Küba'nın *Tricontinental*'deki çabalarına rağmen, Bandung dalgası dışında kalan Latin Amerika ülkeleri bu sefer ileri bir duruma geldiler.

Elbette birçok veçhesi itibariyle farklı olan bu yeni dönemde, 1950'li yıllardaki sorular yeniden gündeme gelmiş bulunuyor. Bugünün tabiriyle Güney (yükselen ülkeler ve diğerleri) bağımsız stratejik bir inisiyatif alma yeteneğine sahip mi? Emekçi sınıflar ciddi bir ilerlemeyi sağlamak için gereken kalıcı dönüşümleri iktidar sistemlerine dayatmayı başarabilecekler mi? Güney'deki halkçı, anti-emperyalist mücadelelerle, Kuzey'de gelişen sosyalist bilinci yan yana getiren köprüler kurulabilecek mi?

Kendi payıma, son kertede yalnızca mücadelelerin seyri tarafından çözülecek olan bu zor sorulara hızlı cevaplar vermek istemem. Ama, çağımızın radikal entellektüellerinin yürüteceği tartışmaların ve bu tartışmalardan çıkaracakları önerilerin önemi de azımsanmamalıdır.

1950'li yılların düşünce gruplarının o dönemdeki meydan okumalara karşı vardığı sonuçlar, bugün de, esas itibariyle geçerliliklerini korumaya devam ediyor. Çevre halkları, bölgesel planların ve bir bütün olarak Güney'in desteğini de arkalarına alarak, içe dönerek, emperyalizmden koparak ulusal inşalarını gerçekleştirmelidirler. Mücadeleleri sosyalist bir perspektif içinde yürütülmediği takdirde bu yolda mesafe almaları mümkün

değildir. Bunun için de kapitalist küreselleşme içindeki yanlış alternatif olan "yakalama" yanılsamasından yakayı kurtarmaları gerekiyor. Aslında Bandung deneyi, tarihin ortaya koyduğu sınırlılıklarla da olsa, bu bağımsız opsiyonu içeriyordu.

Şimdilerde "Güney'in ikinci uyanışı" yeniden uç verirken, daha iyisi yapılabilecek mi? Daha da önemlisi, bu sefer Kuzey'in ve Güney'in mücadelelerinin kavuşması mümkün olacak mı? Zira, Bandung döneminde bunun esamesi bile okunmuyordu... Emperyalist merkezlerin halkları son kertede kendi emperyalist yönetici sınıflarının arkasında saf tutmuşlardı... Eğer zengin Kuzey ülkeleri yararına emperyalist rant transferi olmasaydı, sosyal demokrat projeyi hayal etmek bile mümkün olmazdı... Bandung ve Bağlantısızlar Hareketi, bir soğuk savaş "hikayesi" olarak görüldü ve bir bakıma Moskova tarafından da manipüle edildi. Ama sonuçta Asya ve Afrika halklarının özgürlük (*émancipation*) mücadelesindeki birinci dalganın gerçek boyutları, Moskova'yı bu mücadeleyi desteklemeye ikna etmiş olsa bile, gözden kaçtı.

Dolayısıyla, halkların ve işçilerin anti-emperyalist enternasyonalizmi oluşturulmayı bekliyor...

Elbette, kıyısı olmayan Marx'ın düşüncesine yaslanmak, bizi bir "sihirli değnekle" donatmaz, bize şaşmaz öngörüler vermez... Daha da ötede, öyle bir yaslanma bize yanılmaz ve etkin stratejiler önermemize imkân verecek bir "doğru teori" de sağlamaz (bunun iyi bir örneği Komünistlerin Bandung projesiyle ilgili yaklaşımlarında görülmüştü). Ama, sonuçta sadece diğerlerinden daha iyi tahlil araçları sağlar... Aksini düşünmek açıkça Marksist bir düşünce olamaz... Zira Marx'ın sarih olarak bize öğrettiği şudur ki, tarihin yolları sınıf mücadeleleri ve

çatışmalarıyla çizilmiştir ve tarih gerçekleşmeden önce tarih yazılmaz. Aynı şekilde Marx'ın bize öğrettiği bir şey de şudur: en sert, en şiddetli çelişkilerin çözümü, ya artık sürdürülemez olan sistemi aşmakla, ya da toplumun kendi kendini tahrip etmesiyle bulunur... Bugün her zamankinden daha çok, alternatiflerin varacağı yer belli: *Ya sosyalizm, ya da barbarlık*... Kapitalizmin ne olduğu hiçbir zaman bugünkü kadar açıkça görünmemişti: tarihte içinden çıkılması gereken bir parantez; bu rotada ilerlemenin sonu da ölümdür.

Yine de her şeye rağmen, Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının (insanlığın %80'inin oluşturan "azınlık"!) "Güney'in ikinci uyanış dalgası" dediğim yolda, emperyalist ranta son vermeyi başaracaklarına inanıyorum. Ve bir şeye daha inanıyorum ki, doğası gereği "habis şeytanlar" olmayan Kuzey halkları da, pro-emperyalist "konsensüs"e onay vermelerini sağlayan emperyalist ranttan mahrum olduklarında, sosyalist perspektife açık alternatif tarihsel bloklar oluşturabileceklerdir. Zira, plütokrasinin güçlenen iktidarı, sistemi istikrara kavuşturmaktan uzak...

Kuşkusuz, şüpheciler öyle bir yola girmekten uzak olduğumuzu söyleyeceklerdir. Kuzey'de anti-plütokratik/anti-emperyalist bir cephe oluşumu söz konusu değil. Aynı şekilde Güney'de de, halkın çıkarlarını temsil eden, mevcut iktidarları "al-aşağı etme" kapasitesine sahip politik güçler de ortada yok... Güney'de olsun, Kuzey'de olsun protestolar parçalanmış durumda ve savunma aşamasının ötesine geçebilmiş değiller. Bu yüzden de Güney'de olsun, Kuzey'de olsun, inisiyatif büyük ölçüde mevcut iktidarların tekelinde ve sahnenin önünü henüz onlar işgal ediyor (bkz. Samir Amin, Pambazuka web

sitesi, 25/10 ve 14/11, 2009). Fakat, Gramsci'nin dediği gibi, iradenin iyimserliği, çatışmanın ilk aşamalarını aşma imkânı üzerine temellenir...

4

Aşılması gereken engelleri titizlikle tahlil etmek, dünyayı değiştirmekte ve daha iyi bir dünya kurmakta potansiyel etkinliği olabilecek stratejileri tanımlamanın vazgeçilemez ilk adımıdır. Böyle bir tahlil her zaman zor olacaktır ve hiçbir "teori" hata riskine karşı güvence olamaz. Tehlikeyi en aza indirecek yegâne araç düşünce özgürlüğüdür. Hiçbir tahlil tarzı, "doğru düşünce" tekelini bağışlama hakkına sahip değildir (ortodoksluk her zaman dinseldir). Bu kıyısı olmayan Marx okumaları için de geçerlidir. Tabii ahlaki ve dinsel düşünce kadar değil. Ya da, insanların sadece realiteyle yüz yüze gelmeleriyle dünyayı değiştireceklerini söylemek, o insanların özgürleşmiş bireyler olduğunu varsaymaktır. Oysa, kendilerini sistem karşıtı saydıkları ve eleştirdikleri zaman bile sistem tarafından büyük ölçüde "biçimlendirilmişlerdir". Şahsen bu konuda büyük bir tutarlılığın gerekli olduğunu savunuyorum. Bu anlayışla, düşünsel çatışmaları realitenin tahlili ile bütünleştirmekte diyalektik materyalizmin diğer düşünce tarzlarından daha etkin olduğunu düşünüyorum.

Bu düşünce tutarlılığı gereğinin yerini hümanist ve etik söylemler alamaz. "Rekabete değil, dayanışmaya dayalı bir toplum kurmak istiyoruz", "doğaya saygı üzerine kurulu bir toplumsal düzen istiyoruz", "halkların haklarına saygılı bir toplum kurmak istiyoruz" demek yeterli değildir. Bunlar safiyane dileklerdir. Eleştirel düşüncenin, özellikle de kıyısı olmayan

Marx'ın düşüncesinin açtığı yolda cesaretle ilerleyerek, talepler çeşitli kesimlerin militanları tarafından içselleştirilip, gereği yapılmadıkça, "başka bir dünya" mümkün olmayacaktır. Ahlaki ve dinsel vaazlar egemen ideolojiye –yönetici sınıfların ideolojisine– eşlik ediyor; amaç, Gramsci'nin gayet güzel ifade ettiği gibi, kurbanların tepkisini kuşatıp güçsüzleştirmektir. ABD'nin oldum olası dinsel vaaz temeli üzerine inşa edilmiş politik kültürü de bunun örneğini sergiler. Ve zamanımızın protestolarına cevap vermek üzere projeler de çoktandır hazırlanmış bulunuyor: İşte, "dayanışmacı ekonomi", ekolojik köktencilik, radikal laikliğin yerine dinsel toleransı ikame etme çağrıları ve tabii yeşil kapitalizm...

Sonsöz

Bu eserin girişinde, *Kapital*'i okumanın beni coşturduğunu, ama yine de Asya ve Afrika'daki "azgelişmişliğin" kökeniyle ilgili açlığımı gidermediğini söylemiştim. Geride kalan yarım yüzyılda bu soruna dair harcadığım tüm çabalar, geliştirdiğim tahliller o boşluğu doldurmayı amaçladı. Bana göre Marx'ın eseri tamamlanmış değildi.

Elbette bunun söyleyen sadece ben değilim. Bizzat Marx'ın kendisi de şöyle yazmıştı: "Tamamı altı kitaba ayrılıyor: 1. Kapital; 2. Toprak rantı; 3. Ücretli emek; 4. Devlet; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı". Bu alıntı Marx'ın Lassalle'e yazdığı 22 Şubat 1858 tarihli mektuptan yapıldı; *Grundrisse*'nin "Marx, Engels, Lenin Enstitüsü tarafından yapılan Rusça ve Almanca ilk baskısının önsözünde de zikrediliyor (Kasım 1939). Söz konusu eserin Fransızca baskısı da 1967'de Anthropos tarafından *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri* (Fondements de la critique de l'économie politique, s.5) adıyla yapıldı.

Oysa, bilindiği gibi, Marx'ın yaşadığı dönemde sadece *Kapital*'in birinci cildi yayımlanmıştı. Engels, *Kapital*'in azçok tamamlanmış ikinci ve (kısmen toprak mülkiyetini ve ücretli emeği içeren) üçüncü ciltlerini, Kautsky de Marx'ın artık değer teorilerinin tarihini kapsayan bir dördüncü ciltte yer al-

ması gereken notlarını, onun ölümünden sonra yayımladılar. Dolayısıyla, devlet ve dünya kapitalist sistemiyle ilgili IV, V ve VI. kitaplar hiçbir zaman yazılmadı.

Bu yüzden şahsen bu alanlardaki "suskunluğu" *Kapital*'in tamamlanmamış oluşuna yoruyorum. Bu mutlu ifadeyi, *Following Marx*'ın (Marx'ı İzlemek) yazarı Michael Lebowitz'den ödünç aldım (Historical Materialism Book Series, no: 20, Brill, Leiden 2009).

Bana göre (ve Lebowitz ve belki İngiliz E. P. Thompson gibi birkaç yazara göre) *Kapital*, sermayenin mantığını "teşrih" ediyor ve onu bir tür "yapı bozumu"na tabi tutuyor. Bundan hareketle bir *ekonomi politik eleştirisi*ne (bu aynı zamanda *Kapital*'in alt-başlığıdır) girişiyor. Buradaki 'eleştiri' sözcüğü, "kötü" (en azından yetersiz) bir ekonomi politiğin yerine "iyi"sini ikame etmek değil, ama, burjuva ideolojisinin temelini oluşturan ekonomi politiğin statüsünü tanımlamak anlamındadır.

Böylesi bir teşrih operasyonu, Marx'ın ekonomi politikte gizli olanı görünür kılmasını mümkün kılıyor: Zira, ekonomi politikte değer ve artık değer, fiyat ve kâr şeklinde tezahür ediyor. Bu çok önemli bir operasyondur. O olmadan kapitalizm gerçekliği anlaşılamaz ve o zaman da sanki üretimin rasyonel yönetimini sağlayan bir sistem gibi görülecektir...

Dolayısıyla Marx, sermayenin tahlilinin bu veçhesini, ücretli emek üzerine bir kitapla (Lassalle'e yazdığı mektupta sözünü ettiği III. Kitap) tamamlamayı amaçlıyordu. Marx, burada yeni sınıf mücadelesini (ücretli proletaryanın kapitalist burjuvaziye karşı mücadelesini) bir ekonomi politiğin inşasına değil, ama bir "tarihsel materyalizm"e (veya "materyalist tarih"e) dahil etmeyi amaçlıyordu (burada "ekonomist" olmayan bir tarihsel

materyalizmi kastediyorum). Zira, ücretli emek "doğanın bir verisi" değildir. İnsanoğlu becerebildiğinde ondan kaçınmaya yeltenir. Marx, "yeni sömürgeleştirme"yi (beyaz-yerleşimcilerin Kuzey Amerika'daki yeni kolonizasyonunu) ele aldığında bunu açıkça ortaya koyuyor: Ücretli işçinin "doğal" yeniden üretimi, fethedilen yerlere kaçış yoluyla bağımsız çiftçilerin oluşması gibi bir handikapla karşı karşıya idi. Kapitalizm koşullarında sermayeye tabi olan ücretli işçilerin özgürleşmesi, ücretliliğin lağvedilmesiyle (komünizmle) mümkündür, onun "insani yönetimi"yle değil. *Kapital*'de yer yer yapılan (ve Marx ve Engels'in gazete makalelerinde ve mektuplaşmalarda yazdıklarıyla zenginleşen) ücretli emek tahlili parçaları, bu niyeti açıkça ortaya koyuyor. Ama daha ötesine geçilmiyor. Söz konusu "sessizlik", eğer yazılabilseydi, III. Kitapta muhtemelen düzeltilmiş olacaktı...

Az-çok aynı şey İkinci Kitaptaki "toprak mülkiyeti" için de söylenebilir. Zira kapitalizm, *Aydınlanmacı* düşünürlerin tahayyül ettiği gibi, "Aklın teorik icadı" sonucu olarak ortaya çıkmış bir şey değil. Kapitalizm zaman içinde tedrici olarak, doğmakta olan burjuvazinin *Eski Rejim*'e (Ancién Régime) karşı, çağın ve mekânın somut tarihsel koşullarında yürüttüğü sosyal mücadelelerin sonucu olarak gelişti, egemen bir güç haline geldi ve kendini dayattı. Kaldı ki, her ülkede de aynı gelişim çizgisi söz konusu değildi; farklı somut koşullarda, farklı biçimler alarak ilerledi. Her zaman söyledim, benzer nitelikteki çelişkiler, Çin'den İslam Ortadoğu'suna kadar, başka yerlerde de yaşanmaktaydı. Okuyucu, benim "küresel tarih" ve "küreselleşmeler"le ilgili tartışmalara dair katkılarım için, *Classe et Nation* (Sınıf ve Ulus) adlı kitabıma ve Avrupa-Merkezcilik'e yönelttiğim erken eleştirilere bakabilir. Ama o

tartışma bizi burada dolaylı olarak ilgilendiriyor. Marx'daki toprak mülkiyeti tartışması (senyörlerin, toprak kiralayan çiftçilerin, serflerin veya özgür köylülerin hukukunu belirleyen) feodal mülkiyetin, burjuvazinin mutlak mülkiyetine dönüşmesiyle ilgilidir. Marx, (ister *Kapital* ciltlerinde, isterse diğer yazılarında olsun), bu dönüşüm üzerinde ısrarla duruyor. Marx'ın toprak rantı meselesinden çıkardığı sonuçlar, elinizdeki kitapta tarafımdan da ele alındı, geliştirildi, hatta "düzeltildi" (bu kitabın ilgili bölümüne bakınız).

Fakat Marx aynı sorunu diğer toplumlar (Asya toplumları) için sadece *Formen*'de ele alıyor. (*Formen* olarak bilinen) *Les formes précapitaliste de la production* (Üretimin kapitalizm öncesi biçimleri) Marx'ın 1857 ve 1858 deki el yazmalarıdır ve oldukça geç bir tarihte, *Principes d'une critique de l'économie politique* (Ekonomi politik eleştirisinin ilkeleri)'nin tamamlayıcısı olarak önce Maximilien Rubel, daha sonra da CERM (Fransız Komünist Partisi, Marksist Etüt ve Araştırma Merkezi) tarafından yayımlanmıştır. Bu önermeleri reddettim, zira Marx onları bir daha hiç geliştirmedi ve yayımlamadı... Eğer İkinci Kitabı yazmış olsaydı, belki fenerimizi aydınlatırdı. Ama bunu gerçekten bilemeyiz.

Her ne kadar devletle ilgili IV. Kitap da yayımlanmamış olsa, Marx'ın devletle ilgili düşüncesini diğerlerinden daha iyi bilebiliyoruz. Lenin'in formüle ettiği gibi, burjuva devlet, ekonomisinin *komprime* halidir. Bununla burjuva devletin yalnızca "sermayenin devleti" (sermayenin hizmetinde) olduğunu söylemiyorum; fakat, onun aynı zamanda "her şeyi" yöneten olduğunu, çeşitli sermayelere müdahale ettiği gibi, kapitalistler tarafından ücretli emeğin yönetimine de karıştığını söylüyorum. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Eğer Marx IV. Kitabı

yazmış olsaydı, somut durumların somut analizini yapmanın daha ötesine geçebilirdi; özellikle XIX. yüzyıl Fransa'sının 1848 devriminden Paris Komünü'ne kadar politik tarihi üzerine söylediklerinin ötesinde şeyler de söyleyebilirdi. Ben "haraca dayalı" olarak nitelediğim kapitalizm öncesi toplumlardaki sınıf devletinin olası teorisiyle ilgili bazı öneriler geliştirdim ve haraca dayalı devlet, burjuva devletle ikame edilirken, buna siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin tersine dönmesinin eşlik ettiğini vurguladım (bkz. *Le Développement inégal,* 1973 ve *L' Eurocentrisme,* 1989).[15]

Benim çalışmalarım, esas itibariyle, Lassalle'e yazılan mektupta söz edilen V. ve VI. kitaplar üzerine odaklandı. Bu iki kitapla ilgili olarak yaptığım ilk gözlem, "uluslararası ticaret" sorununun ikiye ayrılarak ele alınacağıydı: V. kitapta "uluslararası ticaret"i, VI. kitapta da "dünya pazarı"nı tahlil konusu yapacaktı. Bu ilk bakışta şaşırtıcı görünüyor. Ama ben, bu soruna dair Marx'ın attığı adımı devam ettirdim. Önce "eşitsiz mübadele" ile ilgili tartışmaya katkıda bulundum (1973). Orada söz konusu mübadelenin, sosyal emek verimliliğinden çok, ülkeler yelpazesinde emek gücünün fiyatının (reel ücretlerin) farklılığıyla açıklanabileceğini ileri sürdüm. Marxgil anlamda sosyal emeğin verimliliğiyle kastedilen şey, burjuva iktisatçılarının "emek faktörünün verimliliği" dediği şeyden farklıydı. Fakat (Kuzey-Güney arasındaki) bu eşitsiz değişim, buz dağının sadece görünen yüzü. Zira, benim küreselleşmiş değer yasası dediğim şeyin inşasında merkezî önem taşıyan "emperyalist rant" kavramı, "küreselleşmiş kapitalist ekonomi"yi oluşturan her şeyin *yapı bozumu*na tabi tutulmasını gerektiriyor... Eğer Marx, VI. kitabı ("dünya pazarı"nı) yazabilmiş ol-

15 *Avrupa-Merkezcilik*, Yordam Kitap, Ağustos 2018.

saydı, o alanda öneriler getirebilirdi. Tabii bunu bilebilmemiz mümkün değil.

Burada önerilen eser "*Kapital*'in VI. kitabı" sayılabilir mi?

Eğer bundan Marx'ın bu konuda ne yazabileceğini hayal ettiğimiz anlaşılacaksa, sorunun cevabı hayır olurdu. Bu kitapta Marx'ın dağınık yazılarından hareket eden, "dünya pazarı" ile (küreselleşmiş dünya sistemiyle) ilgili, onun yazabileceği bir VI. kitaba olabildiğince yakın bir yorum önermiyorum... Eğer bir VI. kitap yazmış olsaydı, örneğin kutuplaştırıcı dinamiği keşfeder miydi, yoksa küreselleşme sürecinin homojenleştirici bir eğilim izleyeceğini mi vurgulardı? Bunu bilemiyorum. Kapitalist küreselleşmenin gelişmesinden hareketle yaptığım tahlillerden, küreselleşmiş değer yasasına dair soyut bir formalizasyon önerdim ki, o da zaten değer yasasının devamı niteliğindedir. Netice itibariyle kendimi 1875 yılında değil de, bilinçli olarak bugünün dünyasında konumlandırarak, *Kapital*'in bir tür VI. kitabını yazmış oldum.

Tabii, buradaki Marksist küresel kapitalist sistem teorisinin ve küreselleşmiş değer yasasının Marx'ın düşüncesine saygıda kusur etmeden, onun çalışmalarını ileriye taşıyıp taşımadığına okuyucu karar verecektir. Her halükârda bu eserin konu üzerinde bir tartışmaya vesile olmasını dilerim...

Çağımızın önde gelen Marksistlerinden Samir Amin, tarihçi, felsefeci, sosyolog ve siyaset bilimci kimliklerinin yanı sıra, bu eserinde ağırlıkla yetkin bir Marksist iktisatçı olarak çıkıyor karşımıza. Dünyanın bugün geldiği noktadaki sosyal adalet arayışının bilimsel temellerini, Marksist iktisadın cephaneliğinden devşiriyor.

Marx için "kıyısı olmayan" ifadesini kullanan ve onun çok yönlülüğüne dikkat çeken Amin, *"Benim için Marksist olmak, Marx'ın başlattığı çalışmayı sürdürmek demektir; bu da, Marx'ta durmak değil, ondan hareket etmektir. ... Benim buradaki temel katkım, değer yasasından küreselleşmiş değer yasasına geçiştir"* diyerek koyuluyor yola.

Ve yol boyunca, "Değer yasasının temel statüsü"nü, "Faiz, para ve devlet"i, "Toprak rantı bölümü"nü ve "Dünya ölçeğinde birikim ve emperyalist rant"ı derinlemesine inceliyor.

Bu görece kısa ama hayli zengin yapıtında, iktisadın zorlu matematiksel formül ve denklemlerinin ortasında, akıcı bir anlatım geliştiriyor.

Kitabın yayına hazırlık sürecinde, 12 Ağustos 2018 tarihinde kaybettiğimiz Samir Amin için, Fikret Başkaya'nın sözleriyle:

"İnsan ve toplum yaşamının tüm veçhelerini bir bütün olarak anlamaya ve anlatmaya çalıştı hayatı boyunca... Geride kalan yaklaşık 70 yıllık dönemin birkaç parlak beyninden biriydi... Muazzam bir kavrayışa ve tahlil yeteneğine sahipti... Hayatını ezilen halkların, sömürülen sınıfların kurtuluşuna adamıştı... Yaşadığı sürece de onların gözü, kulağı ve yüreği oldu."

16 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-605-172-302-0
Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap